

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Capitvlaria Regvm Francorvm

Additae sunt Marculfi monachi & aliorum formulae veteres, & Notae
doctissimorum virorum

Baluze, Etienne

Parisiis, 1677

Notae Ad Libros Capitvlarivm.

urn:nbn:de:hbz:466:1-22974

NOTÆ AD LIBROS
CAPITVLARIVM.

Pag. 697. **H**LVDOVICI AVG. CHRISTIANÆ] Vulgaræ editiones habent: *Ludovici Augusti Christiana religio magni propagatoris & Lotharii Cesaris filij ipsius*. Quæ lectio confirmatur auctoritate veterum exemplarium Vaticani, Bellocensis, Metensis sancti Vincentij, Divionensis, Camberonensis, Rivipullensis, Trecentis, & Normannici sancti Michaelis in periculo maris. Ita etiam habuisse Carolum Molinæum in suo codice patet ex commentario ejus ad editum Henrici II. contra parvas Datas. Lotharii tamen nomen deest in reliquis exemplaribus, tum heic, tum in aliis istius præfationis locis in quibus illud habent vulgaræ editiones & laudati codices. Melior autem est lectio librorum in quibus Lotharii nomen omissum est. Nihil enim in collectione Ansegisi reperitur quod Lothario tribui possit. Itaque Pitheus in præfatione sua sic scriptum reliquit: *Sane quod in Ansegisi præfationibus Lotharii nomen adjectum est, datum id scias exemplarium quorundam antiquitatis, quæ sub ejus ditione, ut verisimile est, primum descripta, non hoc solum ipsius honori tribuerant*. Vide Notas ad dialogos Antonij Augustini de emendatione Gratiani pag. 438.

Pag. 699. **MYNDANAM LEGEM**] Leges dividit in ecclesiasticas & mundanas, id est, civiles, ut nos hodie loquimur. Sic in capite primo Concilij Toletani septimi mundana lex & ecclesiastica disciplina conjunguntur. In Concilio quoque secundo Hispanensi cap. 1. & 3. codex juris civilis laudatur sub nomine legis mundialis. Apud Reginonem lib. 1. cap. 403. scriptum est Clericos à lege mundana extraneos esse. Existimant nonnulli heic apud Ansegisum agi de Codice Theodosiano. Alij putant per mundanam legem heic intelligi Salicam. Ego verò in ea sum sententia ut arbitretur mundanæ legis vocabulo intelligi omnes leges civiles quæ tum in usu erant in regno Francorum, Salicam videlicet, Longobardam, Gundobadam, & ceteras. Invat hanc interpretationem Hincmarus in epistola 16. cap. 12. *Defendant se quantum volunt qui hujusmodi sunt, sive per leges, si ulla sunt, mundanas, sive per consuetudines humanas. Tamen, si Christiani sunt, sciant se in die judicij nec Romanis nec Salicis nec Gundobadis, sed divinis & apostolicis legibus judicandos*. Item Fulbertus in epistola 41. ad Fulconem Episcopum, ut reor, Aurelianensem: *Si Abbas sancti Benedicti de vestro contemptu culpam suam recognoverit, & illam deinceps subjectionem promiserit quæ vobis canonice debetur, honor & suadeo ut recipiatis, sacramenta verò & cetera quæ ad mundanam legem pertinent propter amorem Domini Regis missa faciatis, ut religionem magis quam secularem ambitionem vos seclari cognoscatur*. Possit heic queri cur Fulbertus sacramentum fidelitatis pertinere dicat ad legem mundanam, cum nonnulli Romani Pontifices absolvisse legantur populos à sacra-

Tom. II.

mento fidelitatis Regibus præfatio. Sed hæc non sunt hujus loci.

OMNIBVS ECCLESIASTICÆ] Hæc verba patres Concilij Triburienfis descriperunt in præfatione ejusdem synodi: *Quapropter Rex Regum, cujus regnum, ut Psalmista canit, regnum est omnium seculorum, omnibus ecclesiastica sublimitatis ordinibus necnon & secularis potentie dignitatibus novum Principem Arnulphum Regem pacifico ordine perpetue tranquillitatis proferre dignatus est*.

CONSIDERANS] Idem Concilium Triburienfe in præfatione: *Considerans enim idem sapientissimus Rex profunda mentis intuitu abundantem in se sancti Spiritus gratiam*.

O PASTORES ECCLESIARYM] In præfatione ejusdem Concilij Triburienfis Arnulphus Rex ita alloquitur Episcopos: *O pastores Ecclesiarum Christi & clarissima lumina mundi, agite quæ vobis imposta est curam pastoralem, & juxta Apostolum instate opportune importune, arguite, obsecrate, increpate in omni patientia & doctrina, ut vigili cura & admonitione sedula oves Christi ad caulas eterne vite introducere mereamini*.

IN QVO OPERIS STUDIO] Eadem præfatio: *Habetis me omnibus Ecclesia Christi adversariis & vestro sacerdotali ministerio renitentibus oppositissimum bellatorem*.

CAPITVLA EX CANONICIS INSTIT.] Eadem præfatio: *Quadam capitula magis necessaria ex canonicis institutionibus subscripserunt, errata corrigere, superflua abscondere, relicta via regia coartare*.

PRÆSYMPTIOSAM IVDICET] Hæc est lectio omnium veterum exemplarium & antiquæ editionis Basileensis. Sic etiam edidit Amerbachius. Et tamen Tilij in margine sui codicis addidit *putet vel*, quam additionem transtulit in textum in editione sua, hoc modo, *presumptiosam putet vel iudicet*.

PRÆSYMPTIOSAM] Aliorum editiones habent *presumptiosam*. Nos secuti sumus consensum veterum librorum & rationem scribendi illorum temporum. Codex legis Visigothorum lib. 2. tit. 1. cap. 17. *judex presumptiosus*, pro quo vetustissimus codex monasterij Moysiacensis habet *presumptiosus*. Apud Ivonem Carnotensem parte 16. cap. 287. legitur, *Quod si aliquis presumptuosus fuerit*. At in veteri libro bibliothecæ sancti Victoris Parisiensis scriptum vidi *presumptiosus*. Quæ lectio confirmatur ex capite 264. libri quinti Capitularium, unde Ivo descripsit. Sunt alibi innumera exempla, quæ nunc non occurrunt, & ista sufficiunt.

In editionibus Tilij, Heroldi, & Pitheci, singulis capitibus istius primilibri usque ad lxxvii. præfigitur in titulo vox *Omnibus*, aut *Episcopis*, vel alia quæpiam. Certum est autem voces illas extare in Capitulari Aquigranensi, ex quo lxxvi. **B Bbb**

TOM. I.

priora capitula libri primi descripta sunt. Sed cum in nullo collectionis Ansegisi codice reperiantur, manifestum est ab illo omnia fuisse & ad illam non pertinere. Propter eam causam nos abstinuimus ab his vocibus in editione Ansegisi, quas tamen supra suis locis posuimus in editione Capitularis Aquigranensis.

Ibid. c. 1.

SVNT ENIM ALIQUI] Burchardus refert ex Concilio Rotomagensi cap. 3. Sed heic observandum est, quod ad Reginonem & Gratianum persæpe monuimus, Burchardum diligentissima cura providisse ne capitula quæ ex Capitularibus Regum nostrorum describebat apparet hinc sumpta, eamque ob causam illa tribuisse vetustis synodis & Pontificibus Romanis, hincque esse fontem tot Gratiani errorum. Itaque licet Burchardus caput istud referat ex Concilio Rotomagensi, nihilo minus certum est sumptum ab illo esse ex libro primo Capitularium.

Ibid. c. 2.

ITEM HABETVR] Hæc est lectio veterum exemplatum Remensis, Sangallensium, & Parisiensis. Reliqua habent: *Ita enim habetur.*

FIDES ET VITA] Hadrianus Papa in epistola ad Tilpinum Ecclesie Remensis Archiepiscopum apud Flodoardum lib. 2. cap. 17. historiae Remensis: *Injungimus etiam fraternitati tuae ut quia de ordinatione Episcopi nomine Lul sancte Maguntina Ecclesia ad nos quadam pervenerunt, assumptis tecum Viomago & Possessore Episcopis & Missis gloriosi ac spiritualis filij nostri Karoli Francorum Regis, diligenter inquiras omnia de illius ordinatione, & fidem ac doctrinam illius atque conversationem & mores ac vitam investiges.*

Ibid. c. 4.

MULIEREM NON HABERE] Negatio deest in uno codice Sangallensi & in editione Basiliensi. Cetera vero exemplaria illam habent.

Ibid. c. 6.

AVDITVM] Regino non adnotavit in sua collectione locum ex quo descripsit hoc caput. Burchardus refert ex Concilio Aurelianensi cap. 10. Rectè Fulbertus ex libro primo Capitularium cap. 6.

MISSAM CELEBRARE] Heic per Missæ celebrationem Ioachim Vadianus lib. 6. de eucharistia pag. 215. intelligit distributionem eucharistiae. Hæc sunt ejus verba: *Extat apud eundem (id est, apud Ansegisum) alia Principis constitutio, qua cavebatur ne Presbyteri Missa celebrarent & communione abstinere. Erant enim qui in Missæ sacro eucharistiam dabant plebi, ipsi interim nihil sumentes. Iubet igitur Princeps ut in Missis peragenis non solum alii exhibeant eucharistiam, sed etiam ipsi sumant. Quod sancti jubere non potuissent nisi publica Missarum illum veterem plebi communicantis retinissent.* Sed non cepit Vadianus, ut ego quidem arbitror, sensum verborum Karoli. Illud tantum vult Princeps, ut quotiescunque Presbyter corpus & sanguinem Christi in altario immolat, toties communicet, ut patet ex verbis Concilij Toletani duodecimi relatis infra lib. 6. cap. 120.

NON COMMUNICARE] id est, non se præbere participes perceptionis corporis & sanguinis Christi, ut legitur infra lib. 6. cap. 120. sive communionis sanctæ gratiam non sumere, ut legitur in canone quinto Concilij Toletani duodecimi. Inde in admonitione synodali antiqua

præcipitur ut nullus Missam canet qui non communicet. quod in nova admonitione synodali ita exprimitur: *Missam jejuni tantum celebrate, & in ea corpus & sanguinem Domini nostri Jesu Christi cum omni reverentia & tremore sumite.* Et in inquisitione quam Episcopus in sua visitatione faciebat legitur cap. 42. interrogare Episcopum debuisse Presbyterum, *Si Missam caniat & non communicat.* Fallitur ergo vehementer Simon Goulartius, qui in additionibus ad Catalogum testium veritatis pag. 1020. putat in hoc capite nostro agi di Presbytero qui adstantes non admittit ad communionem. Ceterum Fulbertus aliquid legisse isthuc videtur quod nos later. Etenim scribens ad Oeconomum Aurelianensis Ecclesie de Presbytero quodam qui Missas celebrasse & non communicasse compertus erat, ait eum, si id fecit timor indiscretus de levi culpa, castigandum esse cum pietate, sicut in legitur in Capitularium lib. 1. capitulo vi.

HÆC VIRO] Prima pars istius capituli ubi que ad vocem *edictis* in superioribus editionibus & in Capitulari Aquigranensi conjungitur cum capite superiori. Caput verò istud sic incipit, *In Antiochensio Concilio.* At in antiquis Ansegisi exemplaribus, apud Benedictum Levitam in capite 63. libri quinti, & apud Isaacum Lingonensem rectè conjunguntur, ut in editione nostra. Rectè, inquam. Etenim in synodo Nicæna nihil reperitur de Presbyteris Missam cantantibus & non communicantibus. At in canone quinto præcipitur magna synodus ut hi qui à suis Episcopis abjiuntur, ab aliis non recipiantur. Et in canone xviii. synodi Sardicenis, quæ solet aliquando citari sub titulo canonum Nicænorum, statuitur ut si quis Presbyter aut Diaconus ab Episcopo suo fuerit abjectus, communionem non præsumat ante causæ suæ cognitionem in synodo provinciali. In canone verò quarto Antiochensio Concilij agitur de his qui damnati sunt à synodo vel à suo Episcopo, & postea ministrare præsumunt. Unde facile colligi potest quod heic dicitur de statutis synodi Nicæne non posse referri ad Presbyteros non communicantes, intelligi autem de his qui à suis Episcopis damnati sunt, veramque propterea esse mutationem quam nos fecimus in editione Capitularium.

SANCTOR. PATR. SYN. EDICTIS] id est, in aliarum synodorum canonibus, nimirum in canone octavo Concilij secundi Carthaginensis, canone 37. Martini Bracharenensis, cujus capitula in antiquis codicibus citantur sub nomine Martini Papæ vel Concilij Bracharenensis, & in decretis Pontificum Romanorum quæ referuntur à Gratiano 11. q. 3. In illis enim locis agitur de Episcopis & Presbyteris damnatis & tamen ministrantibus.

SYNODALIBVS EDICTIS] Ita omnia vetera exemplaria & editio Basiliensis. Sic etiam Isaacus Lingonensis & Amerbachius. Tilius tamen edidit *synodalis instituta vel edictis*, quamvis in veteri codice quo is utebatur legeretur uti nos edidimus.

SENTENTIÆ] In aliquot vetustis exemplaribus legitur *sententia*, quam syntaxim alibi quoque sæpe deprehendi.

TOM. I.

Ibid. c. 7.

TOM. I. SINE CONSC. ET CONSILIO] Ita duodecim vetusti codices & editiones omnes. In Colbertino, in Thuano, in uno Sangallensi, in regio, Trecenti, & in nostro legitur *sine conscientia sui Metropolitanum*. Canon certe Antiochenus, ex quo sumptum est hoc caput, favere videtur lectioni quae extat in sex istis codicibus.

Ibid. c. 14. TABERNAS NON INGRES.] Vide epistolam Hincmari ad Hadrianum II. inter acta synodi Duziacensis pag. 310. in editione Cellofij.

Pag. 707. c. 16. IGNOTA ANGELORVM NOMINA] Constitutum istud, ut opinor, ad reprimeendam eorum insanam superstitionem qui varia angelorum nomina fingebant; ut Aldebertus, qui in oratione sua nominabat Vrielem, Raguelem, Tubielem, Michaellem, Adinum, Tuboam, Sabaoe, & Simuelem. De qua re cum ageretur in synodo congregata Romae in patriarchio Lateranensi, Papaque Zacharias interrogasset Episcopos, illi ita responderunt: *Oito nomina angelorum qua in sua oratione Aldebertus invocavit, non angelorum, praequam Michaelis, sed magis demones in sua oratione sibi ad praestandum auxilium invocavit. Nos autem, ut à vestro sancto apostolatu edocemur, & divina tradit auctoritas, non plusquam trium angelorum nomina cognoscimus, id est, Michael, Gabriel, Raphael.* Mirum est autem Vrielem, Raguelem, & Tobielem nominari in litanias quas nuper Dominus Ioannes Mabillonius vulgavit in tomo secundo analectorum suorum pag. 682. & Carolinas vocavit. Nam post synodum illam Romanam fas non erat nominare hos angelos, quia non erant in auctoritate, ut dicitur in hoc nostro capite. Vrielis tamen angeli nomen diu ante tempora Adalberti & Karoli M. cognitum fuisse probat inscriptio reperta Romae in Vaticano anno MDXLIV. in sepulcro Mariae conjugis Honorij Imperatoris: in quo, ut Surius tradit in commentario rerum in orbe gestarum, inventa fuit lamina ex auro, & in ea haec nomina, *Michael Gabriel, Raphael, Vriel, Graecis literis.* Scriptum sancti Angilberti de aedificiis, reliquiis, vasis &c. cenobij Centulensis apud Bollandum tomo III. Februarij: *In Ecclesijs vero sanctorum angelorum Gabrielis, Michaelis, & Raphaelis altaria tria.* Vide Burchardum lib. 3. cap. 198. & Franciscum Alferetram in Notis ad breviationem canonum Ferrandi pag. 124.

Ibid. c. 17. MULIERES AD ALTARE] Vide infra lib. 5. cap. 67. & lib. 7. cap. 190. 248. 262. Vide etiam Capitulare Theodulfi Episcopi Aurelianensis cap. 6. Capitulare Ahytonis Episcopi Basilicensis cap. 16. Capitulare Attonis Episcopi Vercellensis cap. 11. & Notas ad Regionem pag. 556.

Ibid. c. 22. DVA CAPITVLA] Tamenetsi plerique codices legant *duo capitula*, non dubitavi quin praefenda esset eorum auctoritas qui *dua* scriptum habent. Sic lib. 4. cap. 21. pro eo quod reliqui codices habent *propter illa duo*, in uno codice Sangallensi legitur *dua*. Item lib. 5. c. 76. *infra dua capitula* in eodem codice Sangallensi, in Bellovacensi, Colbertino, Tiliano, Camberonensi. Vetus glossarium bibliothecae regiae: *Bi-* Tom. II.

ceps, dua capita. Ita etiam in veteri codice Col. legij Parisiensis Societatis Iesu. Sic in recapitulatione solidorum juxta legem Salicam cap. 27. in codice Bigotiano legitur: *Haec compositio ecc. solidorum in dua loca habetur.* Item ibidem cap. 31. *in dua loca habetur.* In eadem recapitulatione c. 10. 27. 31. codex Sangallensis habet constanter *in dua loca*. In additamento legis Burgundionum cap. 18. Tilius edidit: *Et si duo paria pignorerit.* Pro quo codex Bignonij habet *dua paria*. In lege Bajuvariorum tit. 1. cap. 14. 8. 2. *dua modia sationis*, ubi codex regius habet *dua*. Codex Corbionensis in capite 22. legis Alamannorum habet *panem modia dua*. Charta 99. Si Galli apud Goldastum: *Inter illa dua mansa cernebant.* Charta Aelfredi Ducis Aquitanorum in Chartulario Brivatensi cap. 433. *dent pro me solidos dua milia.* Capitulate anni DCCCXV. cap. 22. in codice Helmstadiensis, *calciamenta diurna paria dua*. Dicebant etiam *dui* pro *duo*; ut in lege Alamannorum cap. 98. §. 2. *sic ut dua teneant.* pro quo in codice Thuano scriptum est, *sic ut dui teneant.* Scribebant etiam interdum *amba* pro *ambo* ut apud Marculfum lib. 2. cap. 40. in codice regio & in Pithæano *amba locella*, quam lectionem nos ibi propterea retinimus. Item *ponda* pro *pondo*, ut in Chronico Cameracensi Balderici lib. 1. cap. 52. pag. 89. in margine ex codicibus S. Gislei & S. Mariae Atrebatensis, *Digitia* quoque dicebant, ut in capite octavo legis Alamannorum in editione Tiliana. *Redita* pro *reditur* legi in canone 36. Concilij Toletani quarti in vetustissimo exemplari Ecclesiae Lugdunensis. *Censa* etiam pro *cenjus* in Capitulis Karoli Calvi tit. 14. cap. 2. tit. 36. cap. 2. Eodem modo *mansa* dicebant & *modia*, ut pluribus exemplis ostendi possit.

MONACHI NEGOTIA] id est, commercia, ut apud Hieronymum in epistola ad Rusticum. Sic enim habet optimus codex Corbeicensis, pro eo quod in vulgatis editionibus scriptum est *compendia*.

VT SERVVM] In libro tertio legis Longobardorum tit. 1. cap. 16. legitur. *Vt servum alterius nemo salsicet ad clericalem vel monachalem ascendere ordinem sine licentia domini sui & voluntate.* Vox *ascendere* heic superflua est, & non extat in antiquis codicibus manuscriptorum bibliothecae regiae. Vide supra in Notis ad Capitulare anni DCCCXII. cap. 7.

VT SI CLERICI] Vide infra cap. 38. Pag. 708. Ceterum caput istud sic legitur in capite tertio Concilij Trosleiani: *Vt Clerici & monachi, si inter se negotium aliquod habuerint, à suo Episcopo judicentur, & non à secularibus. Fas enim non est ut divini muneris ministri temporalium potestatum subdantur arbitrio.* Vide infra lib. 6. cap. 111. 390. & lib. 7. cap. 422. & Capitula data Presbyteris, descripta ex schedis Sirmondi.

VT LOCA] Burchardus caput istud refert *Ex Concilio apud Aqualgrani cap. 4.* Sic etiam Ivo par. 3. cap. 17. in veteri codice sancti Victoris Parisiensis. Nam in editionibus legitur: *Ex Concilio Chalcedonensi cap. 23.* In Pannormia edita lib. 2. cap. 15. *Ex Concilio Chalcedonensi cap. 24.* Sed in Pannormia MS. in bibliotheca

- TOM. I. Colbertiza scriptum est: *Ex Concilio apud Aquisgranis.*
MANEANT PERPETVO] Hanc Karoli constitutionem non fuisse observatam docet caput tertium Concilij Troileiani, ubi refertur. Tum verò Episcopi addunt: *Nunc autem in monasteriis Deo dicatis monachorum, Canonorum, & sanctorum, Abbates laici cum suis uxoris, filii, & filiabus, cum militibus morantur & canibus.* Vide synodum Anglicanam apud Celyth habitam anno DCCCXVI. cap. 8. & Concilium Meldense cap. 75.
- Ibid. c. 33. **ASCENSIONIS IN CÆLOS**] In codice Rivipullensi legitur: *ascensionis in cælos, & adventus Spiritus sancti super Apostolos, & fidelis expellatione futuri iudicii diligenter omnibus predicetur.* Sed hæc non extant in Capitulari Aquigranensi, neque in Concilio Carthaginensi ex quo caput istud sumptum est.
- Ibid. c. 34. **CONVERTUNT SE AD DEVM**] id est, reconciliari se postulant divinis altaribus, à quibus submoti fuerant propter sua facinora & publice penitentiae addicti. Hic est verus sensus huius loci, ut patet ex canone 32. Concilij tertij Carthaginensis. Vide Notas Balsamonis & Zonare in canone septimum Concilij Carthaginensis.
- Ibid. c. 35. Caput istud cum XXVIII. sequentibus deest in codice Rivipullensi.
- Pag. 709. c. 40. **VT NON LICEAT**] Burchardus pro more suo caput istud refert *ex Concilio Rotomagensi cap. 16.*
CATHEDRA] Cathedra episcopalis apud auctores ecclesiasticos interdum accipitur de ipsa sede Episcopi in Ecclesia, aliquando de Ecclesia quam vocamus cathedralem, ut heic. Primi generis cathedrae erant olim lignæ, etiam ævo Karoli Magni, ut ostendit hic locus ex veteri homiliario MS. Ecclesiæ Lugdunensis: *Super cathedram Moysi sederunt Scriba & Pharisei. Hæc verba Domini non debemus carnaliter intelligere, ut credamus Scribas & Phariseos sedisse super cathedras ligneas, sicut modo solem sedere Episcopi & Presbyteri in Ecclesia.* Alio verò sensu, ut diximus, est civitas in qua constituta est propria Episcopi sedes, ubi debet assidue morari, nisi propter opus necessarium oporteat eum abesse. Quoniam verò nonnulli, liberioris ac quietioris vite cupidine ducti, civitates suas deserebant ut ad rusticanas parochias se conferrent, Karolus, iuxta constitutionem synodi Carthaginensis, hanc licentiam libertatemque vivendi repressit. Vide Notas ad Reginonem pag. 542. & Franciscum Florentem in titulum Decretalium de translatione Episcopi pag. 280.
- Ibid. c. 41. **INCERTÆ SANCTOR. MEMORIÆ**] id est, reliquæ. Augustinus lib. 22. de civitate Dei cap. 8. *Ad aquas Tibiltanas Episcopo afferente Prolesio martyris gloriosissimi Stephani memoriam.* Sic enim legitur in antiquis libris, ut Ludovicus vives heic monet, & in veterimis membranis bibliothecæ Colbertinæ, ubi tota ista narratio hanc titulum habet: *Sermo sancti Augustini Episcopi de sancto Stephano.* Ibidem paulo post legitur: *Memorati memoriam martyris, que posita est in castello Sinitensi, quod Hipponensi*
- colonia vicinum est, eiusdem loci Episcopus Lucianus populo procedente atque sequente portabat. Item paulo post: *Per memoriam supradicti martyris, quam Possidius illo advexit Episcopus, salvus factus est.* In canone tamen quinquagesimo Concilij Africani, ex quo sumptum est hoc caput, memoria accipitur pro altari in quo positæ sunt reliquæ martyrum. Ideo autem istam constitutionem edidit Karolus M. quia seculo illo nonnulli monachi venditabant falsas sanctorum reliquias, ut pluribus ostendit Hugo Menardus in Notis ad Concordiam regularum pag. 124. Qua de re videndus est, præter ceteros, Amulo Lugdunensis Archiepiscopus in epistola ad Theoboldum Episcopum Lingonensem. Præterea ea tum atas, ut Brovverus ait in libro octavo annalium Trevirensium pag. 399. postremæ editionis, reliquis undique conquirendis avida fas nefasque miscbat. Hinc fabulæ illæ de corporibus sanctorum furto sublati. Veluti cum Ratisbonenses putant Dionysij Parisiensis Episcopi furto sublatum apud se esse, ut Aventinus scribit in libro quarto annalium Boiorum. Corpus item sancti Martini Turonensis Episcopi furto sublatum habere se jactitant Salisburgenses, ut patet ex narratione quæ extat apud Henricum Canisium in tomo sexto lectionis antiquæ pag. 1221. Nostri quoque Galli corpus sancti Gregorij Magni furati sunt ævo Ludovici Pij & in monasterio sancti Medardi Sueffionensis reposerunt, si vera est narratio quæ extat apud Bollandum in tomo secundo Januarij pag. 284. Apud Flodoardum lib. 3. cap. 24. Hincmarus Remensis Archiepiscopus scribit Ludovico Abbati sancti Dionysij *pro repetendo corpore sancti Diodati, quod quidam Giso, cupiditate verum ipsius sancti ductus, ex diacessi Remensi furtim transferri fecerat in Parisiensem parochiam, inconsulto Episcopo in cuius jacebat episcopo.* In historia XXIII. Abbatum sancti Albani pag. 88. legimus corpus ejusdem sancti ab Elienibus doloso titulo ac sacrilego scelere retineri. Infinitum esset omnia persequi. Incertas porò sanctorum reliquias populis honorandas exhiberi vetuit ac sub majore Ecclesiæ suæ altari collocari jussit Anastasius Germonius Archiepiscopus Tarantasiensis, ut patet ex actis ejusdem Ecclesiæ lib. 3. tit. 45. cap. 1.
- VT VILES PERSONÆ**] in capitulis Karoli M. excerptis ex lege Longobardorum cap. 24. legitur: *Falsa persona non habeat potestatem accensandi.*
- VT VIRGINES NON VELENTVR**] Vi. Pag. 710. de Hugonem Menardum in Notis ad librum sacramentorum pag. 211. & Carolum Dufresnium in Notis ad Annam Commenam pag. 419.
- ECCLESIASTICA IEIUNIA**] Vide in Ibid. c. 47. fra lib. 5. cap. 152.
- ANTE TRIGESIMVM**] Flodoardus lib. 3. Ibid. c. 49. cap. 21. de epistolis Hincmari: *Iohanni Rotomagensi, respondens ad interrogationem ipsius de quodam Clerico qui ad Ecclesiam quondam promotus regendam, ordinari per atatem rite non poterat.*
- NOMINA RECITENTVR**] Augustinus Ibid. c. 71. in collatione tertia Carthaginensi cap. 230. In

TOM. I. *Ecclesia sumus in qua Cecilianus episcopatum gessit & diem obiit. Ejus nomen ad altare recitamus.* Vide S. Gregorium lib. 5. Indict. 11. epist. 37. Concilium Tulugienſe habitum circa annum M. XLV. nec inter fideles mortuos eorum nomina ad ſacrum altare recitentur. Ponebant ſuper altare nomina que recitanda erant; ut patet ex veteri codice Colonienſi quem Pamelius laudat in tomo ſecundo Liturgicon Eccleſiæ Latinæ pag. 180. ubi ita legebatur: *Memento Domine famulorum famularumque tuarum & eorum quorum nomina ad memorandum conſcripſimus; ac ſuper ſanctum altare tuum conſcripta addeſſe videntur.* Probatur etiam iſtud ex vetuſtiſſimo libro ſacramentorum monaſterij Gellonenſis in Septimana, ubi ita legitur cap. 316. *Præſende Domine miſericordiam tuam famulis & famolabus tuis quorum commemorationem agimus, vel quorum nomina ante ſancto altario tuo ſcripta addeſſe videntur, quorum numerum & nomina tu ſolus Dominus cognoſcis, dextera celeſtis auxiliy, ut te toto corde perquirant, & qui dignè poſtulant adſequantur, & animabus famulorum famularumque tuarum omnium fidelium chatolicorum hortodoxorum qui tibi placuerunt quorum commemorationem agimus vel quorum nomina ante ſancto altario ſcripta addeſſe videntur, remiſſionem cunctorum iribus peccatorum, indulgentiam quam ſemper optaverunt pia ſupplicationis conſequantur. Per Dominum.* Ex quibus locis videtur colligi non conſueviſſe recitari nomina ſingulorum, ſed omnium in averſione, eorum videlicet qui in altari conſcripti erant ut Presbyter celebrans de his præcipuè cogitaret in oblatione ſacrificij. In eclogis tamen Amalarij legimus ævo Karoli M. ſuetum in Eccleſiis noſtris fuiſſe recitari nomina fidelium vivorum & defunctorum in ea Miſſæ parte quam nos canonem appellamus, non quidem in averſione, ſed pronuntiationis ſingulorum nominibus. Aliquando nominum recitatio fiebat à Subdiacono retro altare. Probatur iſtud ex libro ſacramentorum in editione Menardi pag. 264. *Subdiaconi à retro altari, ubi memoriam vel nomina vivorum & mortuorum nominaverunt vel recitaverunt, procedant poſt Diaconum.* Auctor exegeſeos in canonem Miſſæ: *Cum primum dicitur, Memento Domine famulorum famularumque tuarum, & ſic deinde ſubjungitur, & omnium circumadſtantium, maniſteſtum eſt quòd quaſi quidam locus ſit ubi aliquibus ſpecialiter nominatis, etiam ceterorum qui aſſiſtunt in Eccleſia commemoratio adjungatur: in quo utique loco aut liberum eſt ſacerdoti quos deſideraverit peculiariter nominare & nominatum Deo commendare; aut erit illud ab antiquis obſervatum eſt ut ibi offerentium nomina recitarentur.* Exegeſeos iſtius auctorem eſſe Florum reperi notatum manu clariffimi viri Pauli Petavij Senatoris Parſienſis.

FILII DIAB. DISSENSIONES] Eginhardus epist. 62. *Dæmones quippe, ut maniſiſſime patet, diſſenſione & perturbatione bonorum hominum gaudent, & diſcordia delectantur.* Sergius II. in epistoſa de vicariatu Drogonis: *Ad contrà qui bella volunt, quia diaboli filij ſint palam datur intellegi.*

INDICES IERVNI] Vide infra lib. 3. cap. 38. lib. 5. cap. 103. & lib. 6. cap. 232.

HABET IVRARE] Hæc eſt vera lectio, quam exhibent omnia ſerè vetera exemplaria. In uno tamen Vaticano, in Metenſi, & in Camberonenſi legitur *audet jurare.* Quam lectionem habet etiam Regino, & poſt eum Burchardus, Ivo, & Gratianus. Burchardus poſt pro ſua audacia conſtitutionem hanc tribuit Papæ Cornelio, quia volebat eam laudare ex libris Capitularium. Vide Notas ad Gratianum pag. 532. & ad Reginonem pag. 590.

NON COGANTUR IVRARE] Poſt hæc verba ſequitur in vulgatis editionibus Capitularium, *sicut Gunebodigni faciunt.* Certum eſt autem eam clauſulam additam fuiſſe à Iohanne Tilio. Non extat enim in vetuſtis exemplaribus Anſegii, neque in editione Baſileenſi. Pari licentia eam Correctores Romani addiderunt apud Gratianum, ut illic monuimus. Vide etiam Notas ad Reginonem pag. 590.

NEC IN SUA CAUSA] Hæc & quæ ſequuntur non extant in codice Colbertino, ſed iſta tantum; *contra Eccleſiam, vel Clericorum accuſator exiſtat.*

PHYTONIS] Ita vetera exemplaria. Editio Baſileenſis, *Phytonum.* Bavarica tamen & editiones Tilij & aliorum habent *Pythonis.* Quo modo ſcriptum eſt hodie in Deuteronomio.

CONSULTOR] In codicibus regio, Trecentiſi, Tiliario, Thuano, uno Sangallenſi, & in meo legitur *conſultor*; itemque in editione Baſileenſi. In altero Sangallenſi, *Phyton conſultantur.* Veteres librarij ſæpe confundebant vocabula *conſolatio, conſultatio, conſatio.* Utendum eſt exemplis. Nam hinc eruditi poſſunt interdum emendare cotruptos veterum auctorum libros. Petrus Pithæus in Notis ad collationem legum Moſaycarum pag. 131. *Conſultationis*] *Vet. conſolationis, quo modo & in optimo Servy exemplari ſcriptum eſt eo loco lib. 3. Aeneid. Augurium eſt exquisita deorum voluntas per conſolationem avium aut ſignorum.* Fauſtus Reienſis epistoſa quinta: *pro cuius timore & amore conſolatio ipſa tractatur.* Vbi legendum eſt *conſultatio.* Sic in epistoſa 21. Hormiſdæ conſolatio dicitur que conſultatio dicta fuit in epistoſa 17. Cùm autem librarij dubitabant utra lectio præferenda eſſet, utramque ponebant; ut in epistoſa 36. Hincnati, *pro diverſorum patrum conſolatione vel conſultatione.* Nam in opuſculo iv. capitulorum cap. 25. & 43. legitur ſimpliciter, *pro diverſorum patrum conſolatione.* Sumptus eſt autem iſte locus ex decreto Gelafij de libris canonicis & apocryphis; ubi pro eo quod Hincnatus heic habet *conſolatione*, Nicolaus primus *conſultatione* poſuit in epistoſa XLII. ad Archiepiſcopos & Episcopos apud Gallias conſtitutos, cuius partem refert Gratianus diſt. 19. cap. *Si Romanorum.* In lege Burgundionum tit. 60. §. 1. legitur: *nova lege futuris temporibus conſultor.* Pro quo codex Bigotianus habet *conſolatur.* Apud ſanctum Ambroſium ſermone ſexto legitur: *sine aliqua prædicationis conſolatione dimiſerim.* Heic verò vetuſtiſſimus codex Eccleſiæ Lugdunenſis habet *conſultatione.* Sic lib. 5. Capitularium cap.

Bbb ij

TOM. I.
Pag. 711.
c. 60.
Ibid. c. 61.

Pag. 713.
c. 62.

T. O. M. I.

35. pro eo quod quidam codices legunt *consul-tandam*, alij *consulendum*. Normannicus & unus Sangallensis habent *consulandum*. Plura exempla si quis requirit, consulat Salmasium in Notis ad Iulium Capitolinum pag. 92. Illud tantum addam, dictum aliquando fuisse *consulare* pro *consolari*. Fortunatus lib. 4. cap. 6. in Epitaphio Exotij Episcopi civitatis Lemovicinæ:

*Sed quia non licuit, populum spes consulat illa
Hunc quod pro meritis vexit ad astra fides.*

CALCULATORES] Ita plerique codices. Alij *calculatores*. Regius, Trecentis, & meus, *auguratores*. Vaticanus unus, Colbertinus, & unus Sangallensis, *anguratores*.

NEC INCANTATORES] Ista non extant in antiquis exemplaribus regio, Trecentis, Pithæano, Parisiensi, & meo.

TEMPESTARIJ] qui fulgura & tonitrua aliaque acris tempestates excitare se posse profitebantur. Vide Notas ad librum Agobardi de grandine & tonitruis pag. 68. & Reginonem lib. 2. cap. 355. 355.

ARBORIB. V. PETRIS] Vide sanctum Gregorium lib. 7. Indict. 1. epist. 5. sanctum Eli-gium in homilia edita in tomo quinto Spicilegij Dacheriani pag. 215. 217. Reginonem lib. 2. cap. 358. 359. ubi vide Notas. Vide etiam capitula data Presbyteris, quæ Sirmondus descripsit ex Vaticano & Casinensi codicibus.

Ibid. c. 63.

PRÆDICARE] Caput istud cum tribus sequentibus deest in codice Normannico.

ET CETERA Q. I. LEG.] Hæc desunt in codice S. Vincentij Metensis. In ceteris exemplaribus, nullo excepto, legitur tantum *& reliqua*. Nihil tamen mutare volumus, quia hæc leviora sunt.

Ibid. c. 66.

DILIGENTER DISCVTIANT] Sapienter sanè ac prudenter ista jubet Karolus. Nam qui ad Presbyteri gradum aspirabant, literis tantum dabant operam donec ad ordinationem pervenissent & titulum ab Episcopo suscepissent. Postea plerique literarum studia omitebant, ut patet ex Flodoardo lib. 3. cap. 28. de epistolis Hincmar: *Item pro quodam Presbyterico qui ea qua de suo ministerio quondam didicerat, post ordinationem suam per incuriam fuerat oblitus. Itaque Episcopus, cum diocesim suam circumbar, petere tenebatur à Presbytero si epistolam & evangelium bene legere possit atque saltem ad litteram ejus sensum manifestare, ut legitur in Inquisitione qua extat in libro primo Reginonis de ecclesiasticis disciplinis. Rediit deinde hæc temporum infelicitas, ut colligitur ex oratione 26. Iudori Clarij Episcopi Fulginatis in sermone Domini in monte habitum, ubi optimus ille Episcopus sic clerum suum alloquitur: *Date præterea operam ut eos in literarum studia progressus faciatis ut in divinis lectionibus versari quotidie & ea in ipsis conficere spatia possitis qua vestri ordinis hominibus sunt consentanea. Alioquin ne expectet quisquam vestrum se ad sacros ordines esse à me promovendum qui ea qua leget, saltem in sanctorum evangeliorum contextu, non sit idoneus intelligere. Nam hoc invisendarum parochiarum tempore neminem ferè sacerdotem reperi qui ea qua legeret, sciret interpretari. Ea de causa**

hanc saluberrimam constitutionem in synodo sua anno M D X L V I I. edidit: *Illud in primis, quod multorum ne dicam omnium malorum in Ecclesia Christi causa est, caveatur, ne temerè ac sine iudicio sacerdotes recipiamur, præsertim ad curam animarum. Nam in hac visitatione deprehendimus maximam in eis ignorantiam, ut nonnulli non solum nihil eorum intelligant qua legunt, verum ne rectè quidem legere sciant. In nonnullis florentissimi istius regni provinciis, cum plures in una domo sunt filij, primus destinatur continuanda genealogie, alter studijs literarum traditur ut Presbyter esse possit. Ille est die pour estre Presbre. Sic enim loquuntur parentes. Vbi vego ordinati sunt in gradu cujus causa accesserant ad studia literarum, libros deinceps non tractant, sed vitam in otio & silentio per summam ignaviam & inertiam transeunt, partim tabernas ingredientiæ bibendi & edendi causa contra sanctorum canonum infirmita & capitularia sanctionum, partim venationi & aucupio ludoque operam dantes contra veterem disciplinam. Vide Concilium Cloveshoviz cap. 10.*

T. O. M. I.

PSALMI MODVLENTVR] Auctor vite Alcuini: *Invocis psalmodum modulationem secretam non tantum quantum aliam lectionem amaverat.*

DOMIN. ORAT. INTELLIGANT] Vide Capitulare quintum anni D C C C X I V. cap. 3.

ET V T G L O R I A] In codice Rivipullensi sic legitur hic locus: *Et in Gloria Patri & Filio & Spiritus sancto cum omni honore apud omnes cantetur; & ipse sacerdos cum sanctis angelis & dominationibus & potestatibus & calis colorum virtutibus & Cherubim & Seraphim & populo Dei &c.*

ARMA NON PORTENT] Legibus enim cautum erat ne sacerdotes arma tractarent, nève agitatores sanguinis essent. Postea tamen censuerunt Principes debere illos reipublice auxilia ad arcendos hostium incurfus. Illiverò preces suas offerebant. Hincmarus epist. 9. ad Episcopos Remensis provincie cap. 4. *Qua de re nobis Episcopis satis agendum est ne in consilio quod à nobis reipublice ministri secundum Domini Regis mandatum petierint, à nostro ministerio excidamus, & ne de auxilio, quantum Deus unicuique nostrum posse dederit, abscedamus, sequentes sententiam Domini dicentis: Reddite qua sunt Cesaris Cesari, & qua sunt Dei Deo. In auxilio igitur præbeamus arma divina, jejunia, orationes, lacrymas, implorationes ad sanctorum suffragia, & auxilia divina per nos nostrasque parochias. Cum per hæc Episcopi se excusarent à præstandis subsidiis in magnis regni periculis, ministri regij reponebant reipublicam aliis auxiliis indigere & Pippinum Regem, cum in Italiam profectus est ad defensionem sedis apostolicae, non excommunicatione apostolica sed virtute hostili Haistulfum Regem Longobardorum oppressisse. Italiam domuisse, justitias sancti Petri obtinuisse. Testis idem Hincmarus in epistola 41. ad Hadrianum Papam: *Pippinus non excommunicatione apostolica sed virtute hostili Haistulfum qualemcumque Regem Christianum oppressit, & Italiam domuit, atque justitias sancti Petri obtinuit.**

TOM. I. Et paulo post: *Et vos ergo solis orationibus vestris regnum contra Normannos & alios impetentes defendite, & nostram defensionem nolite querere.* Contra sanctus Ambrosius in sermone 86. *Vbi sunt qui dicunt plus quam preces sanctorum hominum arma posse? Ecce una oratio Helisai totum exercitum vulneravit, & unius Prophetæ meritis omnis est hostium numerus captivatus.* In legibus Edouardi Regis Angliæ, quæ in appendice Bedæ editæ sunt, legitur cap. xi. Ecclesiam Anglicanam & etiam omnem terram quæ in dominio Ecclesiæ erat, ubicunque jacebat, liberam & immunem fuisse à tributo quod danegeldum vocabant, quia magis in Ecclesia confidebant orationibus quam in armorum defensionibus. Et Paulus Papa in epistola vigesima codicis Carolini, quæ data est ad Pippinum Regem, ait regalis potentia culmen plus fidei virtute quam bellatorum armis præsidio & fortitudine circumregi. Elegans porro & festiva est narratio de Philippo Augusto & clero Remensi apud Vvillelmum Britonem in libro secundo Philippidos extremo. Narrat enim Vvillelmum Philippum, gravi bello implicitum, subsidium petiisse à personis ecclesiasticis provincie Remensis, istos verò respondisse in hunc modum:

*Qui pro Rege suo Regi suffragia summo
Fundere cum precibus aiunt se jure teneri.
Non solidos dare vel censum, ne postea forte
Ecclesiæ pariant ex consuetudine damnus.*

DIAC. ARMA N. PORTENT] Memorabilem historiam Diaconi arma portantis exhibet vetus charta Landaviensis à clarissimo viro Guilielmo Dugdalo edita in tomo tertio Monastici Anglicani pag. 208.

PLACUIT] In editione Tiliana & in Pithæana legitur: *Placuit nobis admonere reverentiam vestram ut unusquisque vestrum videat &c.* Certum est ita legi in Capitulari Aquigranensi, ex quo caput istud sumptum est. Verum cum omnia Anfegisi vetera exemplaria lectionem præferant quæ est in editione Basileensi, nos illam putavimus esse retinendam. Nam & Regino legit uti nos edidimus.

SVAM DIGNITATEM] Vnus codex Sangallensis habet illorum magnitudinem.

SACRIFICIA SANCTIFICATA] Codex Bellovac. *sacrificia sanctificata Deo.* Vnus Vaticanus, Colbertinus, Trecentis, & alter Sangallensis, *sacrificia sacrata Deo.*

SERVENTVR] Hæc est vera lectio, quam pleraque vetera exemplaria confirmant. In Pithæano tamen, in Thuano, Metensi, Camberonensi, Divionensi, & Parisiensi legitur *serviant*, in Tiliano *servant*. Basileensis item editio habet *servians*. Sed Heroldus admonuit in margine legendum esse *serventur*.

ANIMOS] Dubium non est quin ea lectio optima sit. In vetustissimis tamen codicibus Remensi, Pithæano, Parisiensi legitur *homines*, manifesto errore.

ALMITATEM] Editio Basileensis *almitudinem*. Sed Heroldus reposuit *almitatem* in margine. S. Bonifacius epist. 92. *Propterea almitaria vestra clementiam diligenter in Dei nomine deprecor.*

OBSECR. VT B. H. FR. H. CONV.] Hæc **TOM. I.** est lectio editionis Basileensis & omnium veterum exemplarium, uno excepto Tiliano, in quo scriptum est: *Obsecramus ut bonam & probabilem vitam & conversationem habeant.* Quæ sanè lectio extat in Capitulari Aquigranensi, ubi eam retinimus. Sed heic, in collectione Anfegisi, qui sæpe aliter scripsit quàm invenerat in fontibus, præferendum putavimus consensum veterum librorum.

SEDETIAM INGENVOR.] Vita sancti Meinverci Episcopi Paderbornensis cap. 2. *pueros tam nobiles quàm inferiores conditionis in scholam congregatos in divina lectionis eruditione nutrire.* Vixit sub Karolo Magno.

SCHOLÆ] Magna Karolo cura erat de studiis literarum. Itaque Lupus Ferrariensis in epistola prima hanc ei gloriam tribuit ut studia literarum per eum crepta sint revocari: *cui litera, inquit, eo usque deferre debent ut aeternam ei parent memoriam.* De schola Paderbornensi ab ipso instituta dictum est supra. De eadem sic scriptum est in vita ejusdem sancti Meinverci cap. 52. *Studiorum multiplicia sub eo floruerunt exercitia, & bona indolis juvenes & pueri strenuè instruebantur norma regulari, proficientes hand segnitè in claustrali disciplina omniumque literarum doctrina.* Vide Concilium Valentinum III. cap. 18. Capitulare Theodulfi cap. 9. Capitula Vvalterij cap. 7. Reginonem lib. 1. cap. 207. & Martini præfationem ad Chronicon Montis-Sereni sive Lauterbergense pag. 9.

LEGENTIUM PYERORVM] S. Bonifacius epist. 92. *Quidam sunt monachi per cellulas nostras, & infantes ad legentes literas ordinati sunt.* Leidradus Archiepiscopus Lugdunensis in epistola ad Karolum M. *Habeo scholas lectorum, non solum qui officiorum lectionibus exercentur, sed etiam in divinorum librorum meditatione spiritalis intelligentia fructus consequuntur.* Vide Filefacum lib. 2. Selectorum pag. 208.

NOTAS] musicas videlicet. Ademarus in vita Karoli cap. 8. ait Hadrianum Papam ei dedisse anno **DCCCLXXXVII.** *Antiphonarios sancti Gregori, quos ipse notaverat nota Romana.* Et paulo post: *Omnes Francia cantores didicerunt notam Romanam, quam nunc vocant notam Franciscam.* In vetustissimo libro sacramentorum qui extat in bibliotheca monasterij Compendiense hæc leguntur antiquis characteribus scripta: *Gregorius Presul meritis & nomine dignus summum ascendens honorem renovavit monumenta patrum priorum, & composuit hunc libellum musica artis scola cantorum per anni circulum.* Scholæ cantorum mentio est in libro sacramentorum pag. 63. ex editione Hugonis Menardi, & in epistola prima Leidradi Archiepiscopi Lugdunensis ad Karolum M. *Habeo scholas cantorum, ex quibus plerique ita sunt eruditi ut alios etiam erudire possint.* Iubet igitur Princeps ut qui ministerio altarium destinantur, artem psallendi & canendi discant. Ac sanè magnam istarum rerum curam eum habuisse docet Eginhardus in vita epus: *Legendi atque psallendi disciplinam diligentissimè emendavit.* Erat enim utriusque admodum eruditus. De notis grammaticis dicitur infra ad caput 105.

T. M. I.

COMPVTVM] Eginhardus in vita Karoli M. *Discebat & artem computandi*. Ademarus in loco paulò antè laudato refert eum Roma discedentem anno DCCCLXXXVII. secum duxisse *Cantores Romanorum & Grammaticos peritissimos & Calculatores*. Capitula Vvalterij Aurelianensis cap. 22. *Pt omnes Presbyteri calculandi peritiam habeant, & suos in idipsum studiosè erudiant*. Vide Chronicon Fontanellense cap. 15. in tomo tertio Spicilegij Dacheriani & Notas ad Regionem pag. 541.

LIBROS EMENDATOS] Vide infra cap. 203. & Vvalterium cap. 7.

PVEROS] id est, Clericos in ætate tenera constitutos, quos, cùm Presbyterorum sumptibus alerentur, nutritos Presbyterorum vocabant, ut colligitur ex Capitulari quinto anni DCCCLXIV. cap. 5. & ex Capitulis Hincmari tit. 4. cap. 5. Alibi puerorum vocabulo serui intelliguntur, ut apud sanctum Ambrosium lib. 1. de Abraham cap. 9. *Vnde & pueros dicimus quando serulos significamus, non atatem exprimentes, sed conditionem*. Sic etiam plerique intelligunt locum illum ex evangelio secundum Ioannem: *Est puer unus hic habens quinque panes hordeaceos*.

Ibid. c. 69.

MONACHICA] Hæc est lectio editionis Basileensis & codicum Remensis, Pithæani, Sangallensis, Parisiensis, & Metensis. Normannicus, Vaticanus, Camberonensis, Colbertinus, Trecentis, alter Sangallensis, & meus habent *monastica*. Alij *monachis*.

CONSTRINXERVNT] Quidam codices habent *constrinxerint*.

MONACHICE] Ita legendum esse monuit Heroldus in margine editionis Basileensis, tamenetsi in contextu posuerit simpliciter *monachi*. Sanè fatendum est majorem veterum exemplarium partem habere lectionem quam Heroldus retinuit in contextu. Eam tamen quam nos reposuimus, quæ sincerior videtur, habent Parisiense, Pithæanum, Remense, & unum ex duobus Sangallensibus.

PVLSATORIO] loco in quo noviter venientes ad conversionem suscipiuntur, sic dicto quia ibi non recipiebantur nisi postquam diù pulsaverant. Non est opus istud probare exemplis. Adferam tantum testimonium Gerardi Abbatis Silvæ-majoris ex capite primo de vita sancti Adalardi Abbatis Corbeiensis: *In hoc itaque loco pulsans & pulando admissus secundum regulam sancti Benedicti instituendus &c.*

Pag. 715.

ERVDIANTVR] Unus codex Sangall. *epu-triantur*.

VADANT] In codice regio, in Trecentis, & in meo legitur *tant*.

OMNIMODIS] Regius & meus, *omnimodo*, Trecentis, *omnino*.

Ibid. c. 70.

VENERABILE ENIM] Ita plerique codices. In nonnullis deest vox *enim*. Editiones habent: *Et hoc nobis competens & venerabile videtur*. Certum est ita legi in Capitulari Aquisgranensi, ex quo caput istud acceptum est. Sed nos heic repræsentamus editionem Ansegisii.

HOSPITES] Hæc est lectio omnium ferme veterum exemplarium. In Remensi tamen, in Pithæano, & in Parisiensi legitur, *ut hospitium,*

peregrinorum, & pauperum susceptiones regulares & canonici per diversa loca habeant. Sanè in omnibus Ansegisii vetustis codicibus legitur *canonici*. Quo etiam modo scriptum est in editione Basileensi.

SUSCEPISTIS] Codex Rivipull, *collegisti*.

ABBATISSAS] Vir illustrissimus Franciscus Ibid. c. 71.

Bosquetus Episcopus Mompeliensis in Notis ad epistolas Innocentij III. pag. 97. egregie illustrat hoc caput, adductis etiam verbis Concilij sexti Parisiensis lib. 1. cap. 43. ex quibus intelligitur hunc abusum etiam post istam Karoli constitutionem viguisse in regno Francorum. Observationem postea eruditissimi antistitis descripsit Christianus Lupus in scholiis ad librum Tertulliani de præscriptionibus pag. 57. & sequenti, ubi adnotat hanc femineam audaciam occasione & originem sumpsisse ex Karoli Martelli in ecclesiasticis facultatibus violenta rapina, quæ omnes Franciæ regni per Galliam ac Germaniam Ecclesias redegit ad extremam inopiam, atque ita plures tandem orbavit Episcopis & Clericis, hanc misericordiam mansisse usque ad apostolatum sancti Bonifacij, & isto medio tempore quasdam Abbatissas, quod Episcopos non haberent, cepisse suas moniales velare & consecrare. Hæc sunt verba Lupi. Vellem autem ut vir doctus ista aliquo veteris cujuscumque scriptoris testimonio confirmasset. Nam quod à recentiore auctore in rebus adeo antiquis sine alicujus vetustioris auctoritate profertur, contemnitur, ut rectè monet illustrissimus Cardinalis Baronius. Nusquam autem importunius quàm in hoc loco sugillata est memoria Principis quem & ipsi Romani Pontifices laudibus prosecuti sunt, & cui amplum restauratæ religionis & disciplinae ecclesiasticæ testimonium apud eosdem Pontifices præbuit sanctus Bonifacius. Sed heic, ut & sæpe alibi, inquietum erga Francos animum prodit Lupus, à nullo nostrum nondum, quod sciam, læsus, certè non læcessitus. Sed ut ad temeritatem Abbatissarum redeamus quæ in hoc capite damnatur, ea quoque damnata est anno DCCCLXIX. in Concilio Parisiensi, ut diximus, & postea à Ludovico Pio, cujus decretum extat in Additione secunda Capitularium cap. 16. *Simile decretum*, inquit, *Christianus Lupus, Isidori Mercatoris collectio adscribit sancto Pontifici Eutychemo. At certum est quòd sit alicujus Gallicanæ synodi. An sit sexta Parisiensi aeternus vel posterus, ignoro*. Multifariam in hoc loco fallis est vir eruditus. Primò enim certum est caput de quo illic agitur non extare in collectione Isidori, sed tantum inter decreta Eutychemi collecta ex Ivone & Gratiano & post ejusdem Pontificis epistolas edita in vulgatis editionibus Conciliorum. Deinde certum quoque est caput illud non esse alicujus Gallicanæ synodi, sed Ludovici Pij, qui illud sancivit post admonitionem Episcoporum Concilij Parisiensis. Error hinc ortus quod Burchardus, qui Capitularium auctoritatem laudare volebat, cùm hoc caput referre statuisset in sua collectione, titulum istius capituli, ut sæpe solet, mutavit, & Eutychemo Papæ tribuit constitutionem quæ Ludovici Imperatoris erat.

CAPITA] In codice regio, in Trecentis, & in meo legitur, *caput*.

V 7

TOM. I.
Pag. 711.
c. 72.

VT ILLI CLERICI] Burchardus lib. 8. cap. 7. caput istud refert ex Concilio Toletano, ut solet.

VIDETUR CORR. A. EM. ESSE] Hæc est lectio vetustissimorum exemplarium, sed non omnium. Nam regium, Bellocacense, Trecentense, Colbertinum, unum Sangallense, Camberonense, & meum habent *corriganur atque emendentur*. Quo etiam modo scriptum est apud Burchardum. Amerbachius & Heroldus eam lectionem exhibent quam nos retinimus.

Ibid. c. 73.

PSEVDGRAPHIA] Ita veteres codices, nisi quod quidam habent *pseudographias*, alij *pseudographia*, ut Amerbachius, Regius, Trecentis, & meus legunt *pseudographia*. Quo etiam modo scriptum est in editione Basileensi. Sed in prima appendice Regionis legitur *pseudographia*.

EPISTOLA PESSIMA] Idem tres codices habent *epistola pessime & falsissima* quas. Postea Trecentis habet *cecidissent*. Sed regius & meus, *cecidisset*.

FALSISSIMA] Editiones Bavarica & Basileensis, *falsissima*.

TRANSACTO ANNO] id est, anno septingentesimo octuagesimo octavo. Nam Capitularium istud editum fuit anno **DCCCLXXXIX**. apud Aquigranum. Itaque hic locus intelligi non potest de epistola quam Adalbertus ad se venisse de celo dicebat, ut est in actis Concilij Romani sub Zacharia. Fortassis est illa cujus fragmenta quaedam reperi inter schedas illustrissimi viri Petri de Marca Archiepiscopi Parisiensis, descripta ex quodam veteri codice Hispanie Tarraconensis.

DICEBANT ALIQUI] In appendice Regionis legitur, *dicitur in Hierusalem de culo cecidisse*.

ALIOS] Ita major veterum exemplarium pars, Regium, Colbertinum, Trecentense, Thuanum, Normannicum, & unum ex Sangallensibus habent *aliquos*. Sed hæc lectio sana non est.

NEC CREDANTUR] Vide legum humanarum fortunam. Iusserat Karolus M. ne quis falsis illis epistolis fidem adhiberet. Oblata deinde est Ludovico Pio ejus filio epistola nomine Gabrielis Archangeli scripta. Eam respuit. Bene factum. Et tamen ejus memoriam propterea accusat auctor annalium Fuldensium ad annum **DCCCLXXXIV**. *Si enim, inquit, ut cetera omittam, hæresi Nicolaitarum firmiter & viriliter resistisset, & monita Gabrielis Archangeli, que Einhardus Abbas duodecim capitulis comprehensa ei obtulit legendæ & faciendæ, observare curasset, forsitan talia non pateretur.*

Ibid. c. 74.

DECERTAVIT] In codice Thuanio legitur *deceitavit*, in Metensi *decevit*, Amerbachius edidit *deceitavit*, Buseus *deceitavit*. Heroldus in textu retinuit vocem *deceitavit*, sed in margine admonuit legendum esse *deceitavit*.

OB VNANIM. AP. SEDIS] Vide quæ Pithæus adfert in Glossario ad Capitularia pag. 711. ex libro primo Karoli M. adversus synodum Nicenam secundam.

Pag. 716.

c. 75.

STATVIMVS] Regino caput istud retulit ex capitulis Karoli, Burchardus & Ivo ex Concilio apud sanctum Medardum presente Karolo Tom. II.

peratore cap. v. & ex Concilio apud Compendium Tom. I. cap. vj.

SYNODALIBVS EDICTIS] in Capitularium nimirum anni **DCCCLV**. cap. 14. quod constitutum est in synodo Vernensi.

CAMPIS ARANDO] Quidam boves junxit die dominico, & agrum sulcare cepit. Gravius punitus est. Rem gestam narrat Gregorius Turonensis in libro secundo de gloria martyrum & confessorum cap. xi.

CARRARIA] Alibi carraria est feminini generis, ut in vita B. Joannis Abbatis Gorziensis cap. 9. *Pro carraria vini non sic astaminatum vellem.*

HOSTILIA] id est, *carræ ad hostem*, ut in codice censuali sive polyptico Irminonis Abbatis sancti Germani Parisiensis in tomo quarto Actorum sanctorum ordinis sancti Benedicti pag. 96. Apud Burchardum legitur *hostilitia carræ*. apud Ivonem verò *hostilitia*. In polyptico monasterij Fossatensis lego unumquemque mansorum curtis Rokiniaci debere *pro hostilitio denarios xiv*. Et paulo antè: *Soluti unusquisque de hostileto id est pro bove sol. ij*. Illud ipsum hostilitia dicitur in polyptico sancti Remigij Remensis: *Mansum ingenuilem tenet Hilmegaudus ingenuus. Soluti in hostilitia denarios xvj*.

VICTUALIA] In editione Capitularium quam Franciscus Pithæus vulgavit anno **MDCIII**. additur hoc loco *& angaria*. vitio typographi, cum legendum sit *angaria*, ut rectè repoluit Lindenbrogius. Sic etiam auctoritate Petaviani codicis emendandum apud Fulbertum in epist. 14. & 110. ubi malè editum est *angaria*. Nos istam additionem omisimus, quia non habetur in antiquis libris. Fatendum tamen est extare apud Regionem & Burchardum. Angaria porro sunt vehiculi genus, ut observavit Franciscus Pithæus in glossario ad Iulianum Antecessorem. Vide etiam glossarium Antonij Augustini ad eundem Iulianum.

ACVPICILE] Ita vulgata editiones. Vetus liber monasterij Tegernsensis, ex quo Bavarico editio prodit, habebat *acupicibile*, ut Amerbachius admonet in margine. Vnus codex Sangallensis habet *aliquapicibile*. Ex quibus confirmatur lectio quam nos retinimus. Regius, Vaticanus unus, Bellocacensis, Divionensis, Trecentis, *acupicula*. Colbertinus, Rivipullensis, Tilianus, & Thuanus, *acupicula*. Heroldus, *acubicula*. Liber sancti Michaelis in periculo maris, *acupicula*. Parisiensis, Metensis, & Remensis, *acupicula*. Meus, *acupicula*. Camberonensis, *cupicula*. Alter Sangallensis, *apicula*. Pithæus, *apicula*. Vide Glossarium Spelmanni in verbo *Acubicula*, ubi reprehendit Meursium, qui hanc vocem putavit mutandam in *acubacula*, id est, reclinatoria.

FACIANT] In plerisque vetustis exemplaribus & in editione Basileensi legitur *fiant*.

VERVICES] Ita codex unus Sangallensis, Normannicus, Remensis, Parisiensis, Divionensis, Bellocacensis, Colbertinus. Malè in Tiliiano, *cervices*. In regio, Trecentis, Camberonensis, in uno Vaticano, in Metensi, Pithæano, meo, & in editione Bavarica scriptum est *vervices*. Sic etiam apud Regionem & Burchardum.

C C c c

Tom. I. Ita etiam polypticus monasterij Fossatenfis. In altero Sangallensi, in Rivipullensi, Thuano, & in editione Basileensi, *berbices*. Heic observandum est istam ultimam lectionem frequentissimam esse in veteribus libris, ut docet Petrus Pithæus in Notis ad collationem legum Mosaycarum & Romanarum tit. xi. *Posteriores*, inquit, *ferè berbicum & pronunciarunt & scripserunt, ut apud Antanum & Paulum monachum & in Longobardicis Franciscisque legibus, unde nobis remansit vocabulum.* Sanè in antiquis exemplaribus Capitularis Aquigranensis scriptum est in hoc loco *berbices*. Item in capite 98. legis Alamannorum. Memoratorium Ansegisi Abbatis Fontanellensis in tomo tertio Spicilegij Dacheriani pag. 247. *muones, berbices, pullos*. Hinc pelles berbicinae ibidem pag. 246. *ad pelles berbicinae, unde pellicea fiunt.* Hinc *pellicium berbicum* apud monachum Sangallensem in libro secundo de rebus bellicis Karoli M. cap. 27. Hinc *muffula berbicina* in Capitulari anni dcccxxvii. cap. 79. in codice Sangallensi. Hinc denique *berbices & berbarij* in statutis antiquis monasterij Corbeienfis cap. 5. *Vervices* tamen, præter codices supra commemoratos, habet codex Bigotianus in titulo quarto legis Salicæ & in titulo 38. cap. 3. & tit. 70. cap. 3. legis Burgundionum. Item polypticus Irminonis Abbatis sancti Germani Parisiensis à Mabillonio laudatus in Notis ad Acta sanctorum ordinis sancti Benedicti to. 4. pag. 96. *vervices cum agnis*. Apud Buzel num lib. 2. Gallo-Flandriae pag. 359. in actis donationis quam Vvalgarius sacerdos fecit monasterio Cisoniensi: *vervices centum & octoginta.*

HONOR ET REQUIES] In antiquis exemplaribus regio, Trecenti, uno sancti Galli, Pithæano, Colbertino, Thuano, Tiliano, Parisiensis, Remensi, Divionensi, Bellovacensi, meo, & in editione Basileensi legitur *bonorum requies*. **SED ET AD**] In codice regio, Trecenti, & meo, ut ad *Missarum*.

Pag. 716.
c. 76.

SED ET VESTRUM VID.] Hæc est lectio quæ extat in Capitulari Aquigranensi & in antiquis Ansegisi exemplaribus Tiliano, Divionensi, Pithæano, Thuano, Parisiensis, & in editionibus Amerbachij & Heroldi. In codice Camberonensi, in Bellovacensi, Remensi, Metensi, apud Reginonem, *Sed & unicuique vestrum videndum*. In uno Sangallensi, *Sed & vestrum est dilectissimi*, mendosè, ut opinor. In alio Sangallensi, in Colbertino & Rivipullensi, tum etiam in editionibus Tilij: *Summopere vobis videndum est*. Normannicus: *Summo opere vobis videndum*. Regino caput istud retulit *ex Capit. lib. tit. lxxvj. re. Et.* Burchardus *ex Concilio Rotomagensi*, quem secutus est Ivo. Burchardus itaque, quod sæpe dictum sæpèque dicendum, auctor est plerumque fallarum inscriptionum quæ in vetustis juris canonici collectoribus occurrunt.

EX SVO SENSU] id est, *ex corde suo*, ut legitur in inquisitione quæ extat initio librorum Reginonis de ecclesiasticis disciplinis. Iubet ergo Princeps ut homilia quæ à Presbyteris habebuntur ad plebem ecclesiasticam, fundatæ sint in sacrarum literarum textu, & ne luxurie cogitationum suarum indulgeant, tanquam famam cap-

taturi ex nova quapiam & insolenti ratione prædicandi. Quod genus concionatorum merito olim damnavit sanctus Gregorius, ut adnotatum est ad epistolam Agobardi de modo regiminis ecclesiastici cap. xi.

PRIMO OMNIUM] Vide Capitulare quintum anni dcccxiv. cap. 1.

ET EX MARIA] Reddidimus heic lectionem quæ extat in editione Bavarica & in Basileensi. quam confirmat unus codex S. Galli. Nam plerique codices habent tantum *De Spiritu sancto & Maria*. Sic etiam in libello factosyllabo Episcoporum Italiae legitur in vetustissimo codice sancti Remigij Remensis & in editione Simondi: *natus est de Spiritu sancto & Maria Virgine*. Pro quo tamen Tilius edidit, *ex Maria*.

RESURRECTIONE MORTUOR.] Hic locus mutilus erat in superioribus editionibus, si Bavaricam excipias & Basileensem. Regino sensum non verba reddidit, hoc modo: *Item prædicandum est quòd omnes homines in propria carne resurgent*. Reginonem descripsit Burchardus.

CHRISTO. AMEN.] Hic de finit Capitulare primum anni dcccxxxix. nisi quòd in vetustis Capitularis ipsius exemplaribus postea ponitur adnotatio quæ supra pag. 241. edita est. Hanc adnotationem, quæ in nullo veterum Ansegisi exemplarium extat, hoc loco ediderat Tilius, & post eum Pithæus & Lindenbrogius. Addidit etiam veterem notam quæ in codice sancti Remigij posita est in margine capitis 77. de qua nos supra differimus pag. 1058. ubi eam retulimus totam integram prout habetur in eodem codice. Nos illas adnotationes hinc sustulimus, ut collectionem Ansegisi talem exhiberemus qualem ab eo compositam esse constat ex antiquis libris.

QUIA IUSTA] Vide quæ de hoc capite dicta sunt supra pag. 1058.

IDEO] Vox ista addita est ex codice Colbertino, Normannico, Sangallensi, & Bellovacensi. Habetur etiam in uno Vaticano.

REBUS ILLIVS] In eodem codice Colbertino, in uno Vaticano, in Normannico item & Sangallensi legitur, *rebus Ecclesiarum*; in Capitulari secundo anni dcccxiv. *rebus illius Ecclesie*. Hincmarus: *rebus Ecclesie*. Ita etiam Gratianus, ubi vide Notas nostras.

NULLAM PEN. DIVIS.] Hadrianus Papa in epistola ad Tilpinum Archiepiscopum Remensem: *Et nullus per illum unquam tempus tibi vel Remensi Ecclesie de rebus ad illam debuit pertinentibus divisionem vel violentiam, sicut antea factum fuit, facere presumat.*

PATIANTVR] Quidam codices habent *patiatur*. In Divionensi scriptum est, *patiatur Ecclesia*.

SACRORVM] Initium istius capitis hoc est pag. 714. in antiquis exemplaribus Vaticano, Sangallensi, Colbertino: *De eligendis Episcopis sacros canones non ignorantes, ut in Dei &c.*

POTIRETVR] In codice Camberonensi, in Bellovacensi, Metensi, Remensi, Parisiensis, Pithæano, & duobus Vaticanis, tum etiam apud Anselmum Lucensem lib. 2. contra Guibertum & in chronico Reicherspergeni legitur *potiatur*.

HONORE] Ita vetera exemplaria ferme om-

Tom. I. *nia. In uno tamen Vaticano, in Colbertino, Sangallensi, & Normannico legitur iure.*

ELECTIONEM CLERI ET POPULI In editione Tilij & Pichei scriptum est, *per electionem Clericorum & populi.* In codice Normannico, in Thuano, Colbertino, Sangallensi, Clericorum & populorum. Ex hoc loco collegit Gratianus Imperatores illis renuntiasse privilegiis quae de electione Summi Pontificis Hadrianus Papa Karolo Imperatori fecerat. Sed illa Gratiani sententia funditus evertitur ex his quae observata à nobis sunt ad Concilia Galliae Narbonensis pag. 34 ubi offendimus eam legem non fuisse observatam, ac nihilo minus Reges dedisse episcopatus, id quod innumeris propemodum exemplis probari potest. Immo id factum fuisse cum bona Romanorum Pontificum venia hinc manifestè colligitur quòd ipsi reperuntur episcopatus postulasse à Regibus. Ioannes VIII. epist. 171. 187. episcopatum Vercellensem à Carolomanno Rege Italiae petiit pro Gosperio Diacono; ejusque petitioni annuissè Carolomannum patet ex epistola 221. data ad Carolum Regem. Sed ex epistola praecipue sequenti colligitur Principum auctoritas in dandis per ea tempora episcopatibus. Sic enim scribit Pontifex ad clerum & populum Vercellensem: *Omnium vestrum cognoscat sagacitas & laudanda fidelitas quoniam dilectus ac spiritalis filius noster Carolomannus gloriosus Rex istius Italici regni ipsum Vercellensem episcopatum more praecessorum suorum Regum et Imperatorum concessit huic Consperio viro nobilissimo.* Ioannes decimus episcopatum Veronensem à Rege petiit pro Ratherio, ut ipse docet in epistola tertia: *Allata cum his sunt & littera Domini Papa tunc temporis Ioannis gloriosa indolis, quibus continebantur preces ejusdem totiusque Romano Ecclesiae qui ego Veronenfis daver Episcopus. Difficilis hoc non parum Regi contraria molienti, Sed obtinuit deprecatio apostolica. Quoad Romani verò Pontificis electionem, certum est ex his quae dicta à nobis sunt in Notis ad Agobardum pag. 122. & seqq. jus Imperatorum diù post Karolac Ludovici tempora mansisse integrum, quamvis contrà tendentibus Romanis & Principum auctoritati illudere conantibus.*

ELIGANTVR Istius rei meminit Ivo Carnot. epist. 102. *Francorum Reges Carolus & Ludovicus electiones Episcoporum Ecclesiis concesserunt. quod & in suis Capitularibus scriptum reliquerunt.* Ea lex, ut dixi, observata non fuit, ac nihilo minus Reges nostri dederunt episcopatus viris à se delectis, ut patet etiam ex epistola 81. Lupi Ferrariensis; si paucas quasdam Ecclesias excipias, quibus ex speciali privilegio concessum erat ut vacantibus Ecclesiis provideretur per electionem. De Mutinensi Ecclesia fidem facit praecipuum Ludovici Pij datum anno DCCCXXI. editum à Gabriele Sillingardo in catalogo Episcoporum Mutinensium pag. 21. & hinc in tomo secundo Italiae sacrae pag. 118. Karolus Crassus Imperator, ut in epistola 281. docet Ioannes VIII. Papa, Genevensi Ecclesiae electionem perenniter de proprio clero donavit. Idem anno DCCCLXXXV. idem privilegium tribuit Ecclesiae Cabillonensi; Tom. II.

praecipuumque ejus edidit Petrus à sancto Juliano, quod dein relatum est in tomo tertio Conciliorum Galliae. Idem anno eodem simile privilegium concessit seu potius confirmavit Ecclesiae Paderbornensi, ut docet auctor vitae sancti Meinwerti cap. 7. Karolomannus Rex Francorum, Ludovici Balbi filius, superiorum Principum privilegia, qui electionem episcopalem concesserant Ecclesiae Aurelianensi, renovavit anno DCCCLXXXIII. ut patet ex ejus praecipuo edito in appendice Conciliorum Galliae Narbonensis tit. III. Anno DCCCXXVII. Karolus Simplex, Karolomanni frater, edixit uti post obitum Ratbodi Archiepiscopi Trevirensis, electio Episcopi de propriis ejusdem Ecclesiae filiis pari consensu fieret à clero & populo Trevirensi. Praecipuum Karoli edidit Broverus in libro nono annalium Trevirensium. Ottonis secundi privilegium Ecclesiae Hammaburgensi concessum anno DCCCLXXIV. refert Erpoldus Lindenbraugius in collectione privilegiorum ejusdem Ecclesiae. Denique tamenetsi Karolus & Ludovicus leguntur electiones Episcoporum concessisse Ecclesiae Remensis Episcopum saepe scripsisse ad Reges nostros pro impetranda canonica electione in Ecclesiis vacantibus. Quod eùm Stirmondus animadvertet, eam conciliandae istius repugnantiae rationem inquit. Nam post relatum caput istud nostrum ex Capitularibus, ait: *Sed hujus tamen legis beneficio ita electionum iure in posterum usa sunt Ecclesia ut singula mortuo Episcopo primum omnium novi eligendi facultatem per Metropolitanum à Rege peterent, cum Visitatore qui praesert electiani. Tum electionis facta decretum ad Metropolitanum referretur, ut ea Regi probata, & electo coram provincialibus Episcopis rite examinato, tum demum ordinaretur.*

ELIGANTVR Repetenda necessariò est in hoc loco observatio quam protulimus in Notis ad Gratianum pag. 468. nimirum graviter heic hallucinatum esse auctorem chronici Reicherspergensis, qui tempus istius constitutionis refert ad annum DCCCLIX. conditamque fuisse ait à Karolo Calvo & Ludovico Rege Germaniae fratribus Lotharj Imperatoris. Haec sunt ejus verba: *His temporibus Carolus & Ludovicus gloriosi Reges, fratres hujus Lothary Imperatoris, in primo libro capitularum suorum statuerunt Romano Ecclesiae dicentes: Sacrorum canonum non ignari &c. Errat, inquam. Primum enim constat capitulum istud esse ex libro primo Capitularium Karoli M. & Ludovici Pij, qui de electione Episcoporum in univèrsam intellexerunt, non verò coërcete voluerunt ad solius Romani Pontificis electionem. Deinde electio istius nullatenus pendebat à Karolo Calvo aut Ludovico fratre ejus, qui Reges Italiae non erant. Itaque frustra legem edidissent de electione Romani Pontificis.*

EX DICTIS SANCTORVM Regulae illius pag. 718. five collectionis auctor est Amalarius Diaconus, ut docet Ademarus Cabanensis; ejus verò exemplar vetustissimum & elegantissimum extat in bibliotheca Colbertina.

P R A T I S In codice Tiliano, in Thuano & CCc ij

Tom. I.

TOM. I. Divionensi, tum etiam in editione Basileensi legitur *partibus*.

IOTA] Quidam codices habent *ita*, Normannicus videlicet, unus Vaticanus, Camberonensis, Divionensis, Remensis, Pithæanus, Colbertinus, Parisiensis. Sic etiam edidit Heroldus.

PAG. 718. c. 80. AVT MONACHORVM] Hæc non habentur in codice Sangallensi. Extant tamen in reliquis & in editione Basileensi. Vt videatur esse mendum librarij.

IBID. c. 81. ET QUOMODO] In duobus Vaticanis, in Metensi & Camberonensi legitur, *ut quomodo*. In Remensi, Pithæano, Parisiensi, *ut monachis ex se ipsis sibi eligendi* &c.

SIBI ELIGENDI ABBATES] nimirum cum consensu & auctoritate Episcopi in cujus diocesi situm fuerit monasterium. Capitulare Francofordiense cap. 15. *Vt Abbas in congregatione non eligatur, ubi iussio Regis fuerit, nisi per consensum Episcopi loci illius*. Lotharij Imperatoris præceptum pro monasterio Ambrosiano datum anno DCCCXLI. editum à Ioanne Petro Puricello in Monumentis Basilicæ Ambrosianæ pag. 184. *Et si qui quandoquidem Abbas ex eodem monasterio decesserit, secundum suam institutionem licentiam habeant per consensum Archiepiscoporum, qui tunc per tempora fuerint, de ipsa congregatione eligendi talem Abbatem qui eis secundum regulam & iustitiam præficere alios possit*. Confirmari præterea istud potest exemplo Abbatissatum, quarum electiones fieri non poterant absque consensu Episcopi, ut dicitur lib. 5. cap. 384. Idem jus obtinebat in Anglia. Testis Concilium Calchuthense celebratum anno Christi DCCCXXXVII. cap. 5. *Vt si Abbas aut Abbatissa de hac luce migraverint, tunc cum consilio Episcopi ejus in parochia ipsius monasterium situm est, probata vite & religiosi secundum Dominum ex ipsis elegantur pastores*. Item synodus apud Celichyth habita anno DCCCXVI. cap. 4. *Vt habeat unusquisque Episcoporum potestatem in sua propria diocesi Abbatem vel Abbatissam eligere, & hoc cum consensu & consultu familia*. Hinc explicari potest quod ait Ludovicus Pius in præcepto de cellis cenobialibus diceceseos Senonensis, quas ita subjectas esse vult proprio Episcopo *ut easdem sub proprio semper regimine gubernans, secundum institutionem sanctæ regula Abbates constituat & si necesse fuerit mutet*. Urbanus II. confirmans privilegia monasterij sancti Pauli Narbonensis anno MCCI. addit: *Abbatem, qui & Præpositus dicitur, alium eis præferri auctoritate apostolica prohibemus nisi quem sua professionis communis electio fratrum regulariter viventium de suo collegio, vel de alieno, si necesse fuerit, cum Archiepiscopi consilio secundum Deum decreverit eligendum*. Abbatum Fofatensium electionem fieri olim non potuisse absque auctoritate Episcopi Parisiensis hinc colligitur quod novi Abbatis locatio sive inthronizatio à ministris Episcopi fiebat, ut patet ex literis Innocentij II. & sequentium Pontificum.

EX SE IPSIS] Postquam diximus de libera Abbatum electione monachis concessa, consequens est ut agamus de conditione adjecta pri-

vilegio, nimirum ut Abbates eligantur ex monachis ejusdem monasterij. Frequens est hæc clausula in præceptis Regum. Nullibi autem apertius quam in privilegio Karolomani filij Ludovici Balbi pro monasterio Arremarenti: *nisi ex ipsis qui regulariter ibi sunt ab infantia nutriti, & secundum sancti Benedicti institutionem, ex sese, non ex aliis, haberent eligendi licentiam Abbatem*. Item in præcepto Odonis Regis pro eodem monasterio: *ex sese, non ex aliis, habeant eligendi licentiam Abbatem*.

ELIGENDI ABBATES] Legem istam observatam non fuisse fati constat, si quis tantisper introspicere velit annales & historias illorum temporum & privilegia monasterij concessa. Istud ipsum ante me observavit Ioachimus Vadianus in libro primo de collegiis monasteriisque Germanie veteribus pag. 19. in editione Goldasti: *Porrò Carolus Imperator cognomento Magnus communi edicto permisit monachis ut Abbates ipsi legerent, quod ante se & Pipinus pater multis cenobiis indulserat, adjecta tamen conditione ut & Regum auctoritatem pro more agnoscerent, iussisque illorum parerent & acquiscerent*. Quod insecuti tamen Principes neglexerunt, sæpius ordinatis seletisque etiam externis, qui monasteriorum habenis adhiberentur.

ET QUALITER] Hæc & quæ sequuntur usque ad verbum *ordinaverimus* desunt in codice Parisiensi & in Pitheano.

DE SERVORVM] Raymundus in titulo *De servis non ordinandis* caput istud laudavit ex Concilio Toletano. Reprehendit autem hoc loco Raymundum Ianus à Costa, quod Regibus & Episcopis Francorum invidisse videatur gloriam celeberrimæ sanctissimæque constitutionis. Verum ea culpa Raymundi non fuit, sed mala seculi fortuna. Tum enim non recurrebant ad fontes, sed ex aliorum collectionibus novæ confarcinabantur. Primus omnium Burchardus hanc constitutionem tribuit Concilio Toletano, ut dictum est in Notis ad Reginonem pag. 576. Burchardum secuti sunt Ivo, Gratianus, Bernardus Papiensis, Raymundus. Aliam viam tenuit auctor collectionis Decretalium quæ consuevit edi post Concilium Lateranense Alexandri III. ubi parte 50. cap. 56. caput istud sumptum dicitur ex Concilio Maticensi. Quamquam ibi idem Ianus à Costa legit *Triburiensi pro Maticensi*, non dubitans, ut ipse ait, quin caput istud nostrum sumptum sit ex Concilio Triburiensi. Sanè in capite 29. illius Concilij agit de servis non ordinandis, sed aliis omnino verbis, laudatis etiam Leonis & Gregorij Romanorum Pontificum decretis. Quod non fecit auctor istius nostri capituli. Alferria in commentario ad Decretales Innocentij III. pag. 145. putat hoc caput esse illud quod in quodam Concilio Toletano laudatur ex pacto Francorum; additque hanc interpretationem: *Non inepte lex regia pactum Francorum dici potuit, quia leges sanctæ fuerit in conventu Francorum*. Verum nos jam supra pag. 997. observavimus falsos heic fuisse viros eruditissimos, & pacti Francorum nomine intelligi legem Ripuariam, non verò Capitularia Regum. Vide Ivonem parte 6. cap. 132.

TOM. I.

SERVORVM] id est, colonorum, qui operas suas debebant dominis fundorum quos colebant. Idem vocantur rustici in Consuetudinibus Clarendonæ cap. 16. *Fily rusticorum non debent ordinari absque assensu domini de cuius terra nati dignoscantur.* Rusticos Ecclesiæ pro servis dixerat diu antea sanctus Gregorius lib. 1. epist. 42.

INDISCRETE PROMOVEBANTVR] Hic locus lucem magnam accipit ex charta manumissionis quam Hugo Abbas sancti Aniani concessit Reginaldo ut ad sacros ordines promoveri posset, data anno primo imperij Karoli Calvi. Integram chartam datur sumus suo loco. Hic interim placuit ejus initium describere, quod, ut dixi, valde illustrat hunc locum. Sic ergo habet: *Cum Christianissimus ac religiosissimus Imperator Ludovicus celestis protectionis ope suffragante invictissimus Augustus sanctam matrem Ecclesiam ad meliora instantissimè subveheret, hoc inter cetera sanctæ devotionis sue studia exhibuit ut usus valde imolitus atque reprehensibilis, qui dignitatem ejus magna ex parte fuscare videbatur, eo quod scilicet servilis & originaria conditionis homines Ecclesiæ utilitati idonei reperiri nexu servitutis eriperentur & ad hanc dignitatem promoverentur, unà cum consensu Pontificum & optimatum imperij sui statuere procuravit &c.*

STATVTVM] In vetustis exemplaribus regio, Sangallensi, Normannico, Trecenti, in uno Vaticano, & in meo legitur: *Vnde statutum est.*

NI SI PRIVS A DOMINIS] Vita Ludovici Pij: *Considerans etiam idem piissimus Imperator non debere Christi ministros obnoxios esse humana servituti, sed & multorum avaritiam abuti ministerio ecclesiastico ad proprium questum, statuit ut quicumque ex servili conditione, conciliante scientia & morum probitate, ad ministerium altaris asciscerentur, prius manumittantur à propriis dominis vel privatim vel ecclesiasticis, & tunc demum gradibus altaris induantur.* Dicitur istud jus usque ad tempora Pontificum Romanorum qui Avenionensem cathedram tenuerunt. Edita est nuper charta libertatis quam Emelina Abbatis sanctæ Mariæ Suesfionensis concessit anno MCCCXVI. Petro filio Valteri de Choy ut Clericus fieret & in clericali libertate permaneret. Extat in bibliotheca regia vetus codex MS. numero 1892. in quo continetur *formularium*, ut fert titulus, *Domini Papa correctum & reformatum de speciali mandato Domini Benedicti Papa duodecimi.* Continet autem formulas rerum quæ magna ex parte adhibebantur sub pontificatu Bonifacij octavi. Illic mentio est cujusdam servi qui, ignorante domino suo, ab Episcopo non suo per simplicitatem & juris ignorantiam ordinem subdiaconatus receperat, & postmodum habitu religionis assumpto, ad ordines superiores accesserat. Rescripto Romanæ penitentiariæ committitur Abbati monasterij in quo ille debebat ut si præfatus monachus non fuit post religionis ingressum à suo domino requisitus, & ex taciturnitate ejus præsumi possit eum consensisse, in ordine suo post peractam pen-

nitentiam ministrare sinatur. Alius quidam, domino suo sciente & non contradicente, ordinem subdiaconatus furtivè susceperat, in ipso publicè diutius ministraverat, & processu temporis ad superiores processerat. Mandatur Episcopo ejus ut si prædictis veritas suffragatur, & alias dictos ordines rite recepit, cum eo dispensetur eo modo quo de superiore statutum vidimus. Similem potè huic regio codicem habet bibliotheca Cæsarea, ut Lambecius monet in libro secundo commentariorum de eadem bibliotheca pag. 932.

DOMINVS E. I. RECIPAT.] Sed quaeri potest utrum præscriptio heic locum habeat adversus dominum. Ea controvertia agitata est anno DCCCLV. in causa Archidiaconi Ecclesiæ Viennensis, ut patet ex capite 23. Concilij Valentini tertij. Hincmarus quoque apud Flodoardum lib. 3. cap. 23. præscriptionem opposuit Irmininda cuidam matronæ, quæ Diaconum quendam comprehendi jussit & in servitium suum redigi.

AB ALIA PATRIA] In codice regio, in Trecenti, & in meo legitur aliqua.

IGNORAVERIT] Antiqui libri Remensis, Pirhæanus, & Parisiensis habent, *ignoratam fuerit.* Sic etiam legit Hincmarus Episcopus Laudunensis in epistola ad Remensem, quæ edita est in tomo secundo operum Hincmari pag. 343. Regino, Burchardus, Ivo, & appendix Concilij Lateranensis, *ignorum sit.*

GRADVM AMITTAT] Ioachimus Vadianus lib. 1. de collegiis monasteriisque Germaniæ veteribus pag. 13. *Servorum fugitivum ab ignorante Episcopo in presbyterum ordinatum, si dominus requisivisset, non assererat adeo sacerdotium quin probata servitute in pristinam conditionem remigraret. Necdum enim notus erat character ille indelebilis quem secula postea inventum sacrificij suis inusserunt.*

IUXTA SACROS ORDINES] Ita omnia vetera exemplaria & Hincmarus Laudunensis, Dubium autem non est quin heic ordinum vocabulo intelligantur canones sive regulæ ecclesiasticæ. Itaque Regino, Burchardus, Ivo, & Gratianus voci *ordines* substituerunt vocem *canones*. Infra cap. 91. legitur *iuxta sacros canones.* Et tamen in Capitulari ipso anni DCCCXVI. ex quo caput illud sumptum est, vetus codex sancti Remigij Remensis, qui nunc extat in bibliotheca Thuana, scriptum habet, *iuxta sacros ordines.* Vnde colligi potest aut voces illas tum permutari invicem solitas, aut pronos in hunc errorem fuisse librariorum. Benedictus III. in epistola ad Hincmarum: *Equiparare te viros illos profeximus qui non terrenis cultibus caducisque delectati sunt observationibus, insimulque Dei zelo accensi, ecclesiastica promulgaverunt statuta & ordines.* Hinc fortassis ordinare pro constituere, jubere. Certè apud Reginonem lib. 1. cap. 63. in antiquis exemplaribus Parisiensis, Viennensis, & Moguntino legitur *preter ordinationem*, ut in canone tertio apostolico apud Dionysium Exiguum & Isidorum, cum in Helmstadiensi scriptum sit *preter ordinem.*

VILLIS PERSONA] Respicit ad caput pri-
CCc ij

TOM. I.

T O M. I.

mum epistolæ primæ sancti Leonis, ubi scriptum est de servis non ordinandis, tanquam servilis vilitas hunc honorem capiat.

PECULIARE] Vadianus lib. 2. pag. 82. Peculium dixere Fureconsulti quiddam servus domini permissu possidebat. quod à chartulario illo nostro peculiare rectè & Latine est dictum. Quicquid enim ad peculium atinet, peculiare dici potest.

IN CANONIB. DE CONSECRATIS] Vide infra cap. 150.

NOSTRAM AVCTORITATEM] Vide appendicem Marculfi cap. 8.

FAMILIA ECCLESIAE] id est, servi Ecclesiae, ut res ipsa loquitur. Extant apud Reginonem lib. 1. cap. 301. & apud Lindembrogium cap. 101. itémque in nova nostra collectione formularum cap. 43. formulæ secundum quas servus ecclesiasticus manumitebatur ut ad sacros ordines promoveri posset. Apud Vadianum verò lib. 2. pag. 74. & apud Goldastum in collectione chartarum sancti Galli cap. 7. legitur testamentum libertatis Sigimari secundum hanc formulam factum ab Engildruda sanctimoniali. Itaque si quis servus ecclesiasticus ad sacros ordines promovebatur absque consensu Ecclesiae cuius servus erat, ordinatio non valebat. Docent istud etiam literæ Guillelmi Episcopi Parisiensis datæ anno MCCXLI. in chartulario monasterij Fossatensis. Et si post susceptam tonsuram clericalem uxorem ducerent, bona eorum quandoque redibant ad Ecclesiam, ut patet ex literis Officialis Parisiensis datis anno MCCXLIV. in eodem chartulario.

VITILIS] Charta monasterij Conchenfis data regnante Philippo: Et si utilis fuerit, faciet illum ordinare ad Presbyterum.

IN AMBONE] Crisconius cap. 166. De his que debeant in ambone id est in pulpito psallere. Vide Reginonem lib. 1. cap. 407. & Burchardum lib. 2. cap. 21. 32. & glossarium Spelmanni.

ANTE CORNU ALTARIS] Vide appendicem Marculfi cap. 8. & novam collectionem formularum cap. 43.

EXHEREDARI] In codice Camberonensi, in Remensi, Normannico, Parisiensi, Pithæano legitur exhereditari.

QUOD SI ALIQUIS] Postrema hæc pars istius capituli sic habet in libro Divionensi: Quod si aliquis deinceps hoc facere temptaverit, & acceptor synodali sententia districtè feriatur, & res ad exheredatos redeant. Postea sequitur caput octavum Capitularis anni DCCCXVI. quod extat infra lib. 5. cap. 212. In Rivipullensi legitur: Quod si aliquis deinceps hoc facere temptaverit, acceptor à synodali vel imperiali sententia modis omnibus districtè feriatur, & res ad exheredatos redeat. Tum sequitur idem caput octavum Capitularis anni DCCCXVI. Sic etiam in Normannico, nisi quod in nonnullis vocibus scribendis erratum est à librario. Sanè nostrum hoc caput mutilum videtur, & plenior sensum habet in his tribus exemplaribus. Quo fit ut existimem Ansegiso nonnulla excidisse inter scribendum, partem nimirum postremam istius nostri capituli & priorem eius quod sequitur in ipso Capitulari.

Pag. 710.
c. 83.

MODIS OMNIBUS] Codex Pithæanus T O M. I. habet omnimodis.

SI LAICI CLERICOS] De Clericis laicorum vide infra lib. 5. cap. 230. & Notas ad Agobardum pag. 63. Pag. 710. c. 84.

SANCITVM] Caput istud apud Gratianum lib. c. 85. refertur ex Concilio Guarnacienfi seu Vvormacienfi, ubi hodie legitur. Est autem Ludovici Pij, ut dictum est. Arbitror enim caput istud cum nonnullis ex eis que precedunt & cunctis que subsequuntur in vulgatis editionibus Concilij Vvormacienfis, ad synodum illam non pertinere, sed esse tantum excerpta studiosi cuiusdam ex canonibus Conciliorum, decretis Pontificum Romanorum, & Capitularibus Regum Francorum.

Certe pleraque capitula libri primi Capitularium illic descripta sunt eodem ordine quo repetuntur apud Ansegisum. Præterea unum idemque caput bis repetitur eisdem verbis in illa synodo, quod absurdum esset in mentem venisse cuiquam eorum Episcoporum qui Vvormacienfi Concilio interfuerunt. Verissima itaque est observatio Suriij, cuius hæc est admonitio statim post caput 44. synodi Vvormacienfis: Usque ad hoc 45. capitulum exclusivè omnia superiora capitula, dempto quadragesimo, in quodam vetusto exemplari habebantur. Ea porro que sequuntur decrant: que sanè ad hanc synodum pertinere non videntur, cum interdum repetantur que jam superioribus iisdem penè verbis sancita leguntur. Putavit autem Carolus Molinæus caput istud à Karolo M. editum fuisse apud Vvormatiam. Hæc sunt ejus verba ex nota marginali ad Stylum Parlamenti Parisiensis pag. 231. Hæc consuetudo facta est in dicta imperiali apud Vvormatiam. ubi Carolus Magnus primùm regni diadema suscepit, & habere ad verbum in cap. 1. extra de censu, insigni ingratitudine Pontificum Romanorum & Canonistarum, qui auctoris videlicet Caroli Magni nomen & memoriam deleverunt. Multa heic peccavit Molinæus. Nam primò consuetudo hæc non est Karoli M. sed Ludovici Pij. Deinde falsum est Karolum M. primùm imperij diadema suscepisse Vvormatiz. Neque heic accusandi sunt Romani Pontifices, sed Burchardus, ex quo Gratianus & collectores Decretalium ista sumpserunt. Sanè si per malam seculorum quorundam fortunam licuisset recurrere ad fontes, arbitror Gratianum non omisurum fuisse hanc auctoritatem, qui animum à Capitularibus abhorrentem non habebat. Vide porro Notas ad Gratianum pag. 533. & ad Reginonem pag. 545.

MANSVS INTEGR] id est, qui habet bunuaria duodecim de terra arabili & mancipia duo, ut ista interpretatur Lotharius Imperator tit. 4. cap. 1. id. servum & ancillam, ut legitur in vita Ludovici Pij: Volens etiam nunquamque Ecclesiam habere proprios sumptos, ne per ejusmodi inopiam cultus divini negligeretur, inferuis pradicto edito ut per singulas Ecclesias mansus tribueretur unus cum pensatione legitima & servo atque ancilla. Vide epistolam septimam Frotarij Episcopi Tullensis. Vide etiam infra lib. 5. cap. 100. 214. & Addit. IV. cap. 163. & Vvinkelmannum in Notitia Saxo-Vvestphalæ pag. 411.

TOM. I. DE OBLATIONIBVS] Quæritur est olim quid heic intelligi debeat per oblationes fidelium. Repeti enim hanc observationem in vetustissimo codice MS. bibliotheca Thuanæ: *De uno manso ad Ecclesiam datus in primo libro Capitularum ita scriptum habetur:* Sanctum est ut unicuique Ecclesiæ &c. In hujus autem capituli loco ubi scriptum est neque de oblationibus fidelium intelligenda sunt etiam terrula vel vincula qua pro loco sepultura vel pro anima sua requie quisque Ecclesiæ contulerit sive contulerit. Sumpta est ista interpretatio ex capite 407. libri sexti Capitularium & ex capite 47. Additionis quartæ. Vide Capitula Karoli Calvi tit. xxxvii. cap. xi.

SENIORIBVS] id est, dominis feudatibus, ut ait Molinæus in loco paulo antè laudato. Sic enim vocantur in Capitulis Karoli Magni. Et intelligitur de omni servitio, etiam militia, ne res fraudetur. Nescio tamen an vera omni ex parte sit observatio Molinæi, saltem quoad militiam. Nam infra cap. 142. edicitur ut Episcopi prævideant quem honorem Presbyteri pro Ecclesiis suis senioribus tribuant. Sciebant autem Episcopi dictum esse Presbyteris & Diaconibus ut arma non portent, sed magis se confidant in oratione Dei quam in armis, ut legitur supra cap. 66. hujus libri. Et ex Capitulis Karoli Calvi tit. xxxvii. cap. xi. colligi potest servitium senioribus debitum intelligi debere de censu & de balli pasto. Hanc interpretationem confirmare videtur caput sextum Concilii Trosleisni, ubi servitia que domini requirebant à Presbyteris de rebus ecclesiasticis, ista enumerantur, exactio census, exenia, paltus, paravereda, seu calballorum signationes. Fortassis ad servitium dominis debitum intelligi debet Presbyterorum pertinet hic locus ex epistola 113. inter Bonifacianas, in qua monachi sancti Petri Horbachensis ista scribunt ad Riculfum Archiepiscopum Moguntinum: *Domino Bernarius Episcopus misit ei unum caballum pascere de nostro stipendio.*

STATUTVM] Caput istud deest in antiquis exemplaribus Sangallensibus & Thuanis. In Colbertino legitur in titulo: *De Presbyteris uniuscujusque Ecclesiæ.* Sed caput ipsum ibi non extat. Regino illud refert ex Capitularium lib. 1. cap. 86. Burchardus ex Concilio Remensi.

POSTQ. H. IMPLETVM FV.] id est, postquam mansus integer attributus fuerit Ecclesiæ.

SVM PRESBYTERVM] id est, proprium Presbyterum, qui curam animarum ad Ecclesiam illam pertinentium exerceat. Istud autem propterea decretum est ne Presbyter unus plures simul Ecclesias haberet. Quod temporibus illis introduci ceptum in Ecclesiam colligi potest ex his que adnotata sunt ad epistolam 29. Lupi Ferrariensis.

DECIMÆ] Ante constitutionem istam (uri supra diximus pag. 1065.) decimæ non pertinebant ad Ecclesias noviter fundatas, sed ad antiquiores Ecclesias, id est, ad eas intra quarum limites novæ constitutæ erant. Inter epistolas Frotharij Episcopi Tullensis reperitur una Alberici Episcopi Lingonenfis ad eundem Frotharium, in qua conqueitur vicum sive Ecclesiam Bosonis monasterij

privilegium ac censum suum perdidisse propter novas capellas à Frothario dedicatas. *Vnde nam, inquit, fraternam deprecor dilectionem ut secundum sinceritatem episcopalem ac ecclesiasticam sanctionem agatis ne propter novas capellas antiquissimas quod per tot annos tenuit perdat Ecclesia, & mihi non sit necesse pro hoc episcopalem pulsare conventum.*

DE SACRIS VASIS] Puto caput istud Ibid. c. 88. factum esse adversus Iudæos. Vetuerat Karolus M. anno dcccvi. ne thesauri ecclesiastici venderentur Iudæis & aliis negotiatoribus. Inventa est, ut puto, alia ratio vendendi, nimirum pignus. Itaque impiam illam fraudem hoc capite sustulit Ludovicus Pius.

SACRAMENTA] Quænam illa fuerint explicat, ut opinor, canon 1111. Concilij secundum Cabilonenfis, ubi sic legitur: *Distum est interea de quibusdam fratribus quòd eos quos ordinaturi sunt jurare cogant quòd digni sint, & contra canones non sint facturi, & obedientes sint Episcopo qui eos ordinarit & Ecclesie in qua ordinantur.* In formulis promotionum episcopaliū cap. 18. §. 1. Hincmarus Archiepiscopus Remensis scribens ad clerum populūque Laudinensium de ordinatione Hedenuis Episcopi Laudinensis, inter cetera mandata que illi data esse ait ab ordinatibus suis, istud commemorat: *Ab eis etiam quos ordinaverit indebitum & contra sacras regulas sibi sacramentum fieri non compellat.* Verum tan cuncti Ludovicus ista fieri vetuisset ab Episcopis Longobardis, illi nihilominus hanc consuetudinem retinuerunt, ut patet ex Glabro Rodulpho in vita Vvillelmi Abbatis Divionensis cap. 4. *Prædictum monasterium in Percellenfis urbis episcopio situm, ejusdem Episcopi diuioni subiacebat. Inoleverat autem male arrepta consuetudinis usus ut nullus fratrum loci illius Leuivici ordinis gradum prius susciperet quàm sese asserione jurandi promitteret servaturum fidelitatem Episcopo.* Hodie res est extra omnem controversiam. Nam quando aliquis ordinatur Presbyter, Episcopus sic eum compellat: *Promittis mihi & successoribus meis reverentiam & obedientiam?* Ille verò genuflexus & manibus suis junctis positis inter manus Episcopi, que sunt solennia sacramenti fidelitatis, respondet: *Promitto.*

STATUTVM EST] Burchardus tribuit cap. Ibid. c. 92. put istud Papæ Siricio. Burchardum secutus est Ivo Carnotensis.

DE PRESBYTERIS] Burchardus pro more suo caput istud refert ex Concilio Meldensi cap. 71. Idem tamen, parum memor rerum à se scriptarum, caput 67. ejusdem libri quartæ ait sumptum esse ex capite sexto Concilij Meldensis.

AB EPISCOPO] Burchardus habet, ab Archidiacono. Sic etiam Ivo.

NON QUADRAGESIMÆ] Antea quippe statutum fuerat ut in quadragesima Presbyteri ad Episcopum in civitatem venirent, ibique rationem villicationis suæ ei redderent, ut patet ex lib. 5. cap. 2.

CONVOCENTVR] Postea Regino, Burchardus, & Ivo addunt, *propter plebes sibi commissas.* Sed hæc non extant in antiquis Capitularium exemplaribus.

TOM. I. NEVERO EPISCOPI] Regino caput istud
 citat ex Capitulis synodalibus Karoli Imperato-
 ris tit. x c i v. hoc est, ex libro primo Capitula-
 rium. Putabat enim nihil heic esse Ludovici Pij.

ONERIESSENT POPVLIS] Concilium
 Toletanum VII. cap. 4. *Cum vero Episcopus
 dioecesem visitat, nulli pre multitudine onerosus
 existat, nec unquam quinquagenarium numerum
 evellionis excedat, aut amplius quam unam diem
 per unamquamque basilicam memorandi licentiam
 habeat.* Isidorus habet quinarium pro quinquage-
 narium. Sed hanc lectionem rejiciunt Correcto-
 res Romani & Loaisa. Atamen habita ratione
 modestia veterum Episcoporum, quorum animus
 valde alienus erat à fastu qui postea invasit pluri-
 mos eorum qui cathedras episcopales post illos ten-
 uerunt, huc valde inclinat animus ut existimem
 Isidorianam lectionem esse meliorem. Postea Ale-
 xander III. in capite quarto Concilij Lateranen-
 sis modum prescribens fastui & ambitioni Prælato-
 rum ecclesiasticorum, Archiepiscopis parro-
 chias visitantibus permisit habere quadraginta vel
 quinquaginta evellionum numerum, Episcopis
 vero viginti vel triginta. Isidorus Clarius Episco-
 pus Fulginas modestè visitabat suam diocesim,
 nulli gravis, ne ea quidem à Presbyteris exigens
 quæ vetusta consuetudo & canones Conciliorum
 præstari jubent Episcopis parochias suas visitanti-
 bus. Docet nos ipse in oratione 21. in sermonem
 Domini in monte habitum: *Quod vero ad invi-
 sendas parochias pertinet, idem Episcopus, ne
 parochis gravis sit, primum non exigat inter vi-
 standum id quod sanctorum patrum decreta ad
 levandos Episcopi sumpsum volunt. Quod vero ei
 sponte offertur, ut parvullorum, aut pulli aliqui
 columbarum, tam exiguum est ut nihil differat
 utrum quisquam ei aut nihil offeratur.* Vide Con-
 cilium Valentinum III. cap. 17. 22. & cano-
 nem Triburiensem relatum à Reginone lib. 1.
 cap. 12.

EXEQUI QVO] In antiquis exemplaribus
 Normannico, Pithæano, Remensi, & Parisiensi
 sic legitur: *exequi ut his quibus prodesse possunt
 & debent non sit importuna vel onerosa eorum
 visitatio.* In duobus Vaticanis & in Metensi ita:
*exequi his quibus prodesse possunt & debent, non
 quo eorum profectio quantum in illis erat sit im-
 portuna vel onerosa.* Sic etiam ferme Regino.

DE FEMINIS] Burchardus caput istud tri-
 buit Concilio Aurelianensi. Et ut fraudem suam
 magis tegat, mutat quædam verba, tanquam isto
 capite Episcopi decernerent ut rogetur Princeps à
 sacro conventu ut publicè penitentibus & viduis
 tuitionem suam impetiat. Sic etiam Ivo, quia
 Burchardum exscripsit. Verùm præterquam quod
 omnia Capitularium exemplaria ostendunt hanc
 legem esse latam à Principe, & quod illa reperit-
 ur in Capitulari Ludovici Pij, eam ab illo editam
 fuisse cum consensu Episcoporum docent Episco-
 pi Concilij sexti Parisiensis lib. 1. cap. 44. *Et ab-
 hinc ab omnibus observandum statimus ut hu-
 jusmodi vidua amissa viris repente non velen-
 tur, sed cum conhibentia Episcopi sui triginta die-
 bus, ut à glorioso Principe Domino Hludovico
 cum consensu venerabilium sacerdotum jamdu-
 dum constitutum est, expellant.* Confirmata dein

fuit hæc lex à Lothario Imperatore, ut patet ex TOM. I.
 libro tertio legis Longobardorum.

ET QVIA A SACRO] Fraus Burchardi: *Et
 ut rogetur Princeps à sacro conventu ut hi qui pu-
 blicam egerunt penitentiam &c.*

ROGATI] Codex Pithæanus, itémque Nor-
 mannicus, Remensis, Bellovacensis, Parisiensis
 habent rogati sumus.

TVERENTVR] passiva significatione, ut in
 canone undecimo Concilij secundi Hispanensis:
*quorum non solum gubernaculis tueri sed etiam
 doctrinis adificari possint.* Item in epistola recla-
 matoria cleri Moguntini ad Ludovicum Pium
 Imperatorem: *Præ Ecclesia Christi Domini nostri
 custodiatur, adunetur, regatur, tueatur, & à
 perfidorum doctrinis intrinsecus purgetur.*

HOC MALVM CAVEATVR] Codex Nor-
 mannicus, Remensis, & Parisiensis habent, hoc
 malum ab omnibus caveatur.

DE PVLLIS] Caput istud Regino refert ex
 Capitularium lib. 1. cap. x c v i j. Burchardus ex
 Concilio Cabillonensi cap. xxvi j. Hinc ergo
 corrige Gratianum, qui caput istud repetit ex
 Concilio Cabillonensi.

D C X X X.] Emendanda est per occasionem epi-
 stola 72. Fulberti Episcopi Carnotensis, ubi scrip-
 tum est synodum Chalcedonensem fuisse duode-
 triginta Episcoporum, Pro quo sic legendum est
 ex auctoritate veterum codicum Trecentis & Pe-
 taviani: *Testem mihi allego magnam synodum
 Chalcedonensem sexcentorum triginta Episco-
 porum sub Leone Papa sub Marciano Principe con-
 gregatorum.*

X X X V I I I.] Ita omnia ferme vetera exempla-
 ria, non solum heic, sed etiam in libro quinto
 cap. 224. Sic etiam legitur in vetustis exemplari-
 bus ipsius Capitularis & canonum Isaaci Lingo-
 nensis. Tilius tamen & Pithæus reposuerunt
 x x v i j. quia revera canon synodi Chalcedonen-
 sis, qui isthuc refertur, est x x v i i. in vulgatis
 editionibus Conciliorum. Codex Rivipullensis
 habet x x v i j. sicut infra lib. 6. cap. 96. om-
 nes veteres libri habent x x v i j. occasione istius
 canonis Chalcedonensis. Heroldus edidit xxvj.
 In Concilio Trosciano editum est x x v i j. An
 verò ita quoque scriptum sit in antiquis libris af-
 firmare non possum, cum nullum vetus illius Con-
 cilij exemplar viderim. Constans itaque esse debet
 legitimam esse lectionem quam nos retinimus.
 Cur autem hoc caput dicatur sumptum ex canone
 x x x v i i i. synodi Chalcedonensis, criticorum
 esto judicium.

DE DESPONSATIS] In libro primo legis
 Longobardorum caput istud tribuitur Karolo
 Magno, Toletano verò Concilio apud Burchar-
 dum. Puto erratum utrobique esse.

A SACRO CONVENTV] Ex hoc loco &
 ex his quæ dicuntur supra cap. 96. colligitur
 non extare hodie omnes constitutiones editas
 ab Episcopis anno D C C X V I. apud Aquisgra-
 num.

V TRIQUE ANATHEMATIZENTVR.]
 Burchardus, ne ullum vestigium Capitularium
 heic appareret, primum istam constitutionem
 tribuit Concilio Toletano, tum verba & ordi-
 nem verborum mutavit, nonnulla præterea addi-
 dit

Tom. I. dit quæ in Capitularibus non extant. Nam ubi dicitur *publica penitentia multetur*, ille addit & sine spe conjugij maneat. Item in fine scripsit: *urique usque ad satisfactionem anathematizentur*. Deinceps ergo querendus non est fons capituli *Starnum*, 27. q. 2. cap. 34. de quo tantopere laborarunt Correctores Romani.

Ibid. c. 100. Post caput XCIX. in vetustis exemplaribus Pithœano, Parisiensi, Normannico, & Remensi subiungitur: *Qui sponsam alienam ipsa non consentiente rapuerit, licet cum ea concubuerit, reddat eam ei cui sponsa est; & si ducat eam, si velit, quia vim passâ posthâ quam violata videtur. Quod si etiam ducere noluerit, accipiat alteram feminam. Tamen si & ipsa nubere voluerit, excepto rapitore cui voluerit alteri legitime copuletur. Raptor vero adulterij criminis reus teneatur. Quod & ipsa consensit, similiter ut raptor nuptiis in ulterius prohibeatur; & si qui eam accepturus erat, aliam quam voluerit accipiat* Codex Pithœanus habet: *Qui sponsam alienam non consentientem rapuerit, licet cum ea concubuerit, reddat eam cuius sponsa est. Et postea: accipiat alteram. Femina tamen, si & ipsa. Item Normannicus: accipiat alteram. Femina tamen. In Normannico, Parisiensi, Pithœano: Similiter ut raptor & nuptiis &c.*

DE HIS VERO] Hoc caput, cum plerisque capitibus libri primi, extat etiam in collectione Benedicti Levitæ lib. 5. cap. 226.

CAPITULO XX.] In codice regio & in meo, tum etiam in editione Basilicensi legitur *capitulo xxx.* haud dubiè librarium errore.

Fig. 714.
c. 102.

EXAMINATIONEM CRUCIS] Codex regius, Normannicus, Parisiensis, Remensis, meus, *examinationem sanctæ crucis*. Metensis, *in sancta crucis*. Palatinus, Vaticanus, Cambronenfis, *in sancta cruce*. Illustrissimus Cardinalis Baronius referens ad annum DCCCVI. verba istius capituli, quod putat esse Karoli Magni, ingenuè fateatur nescire se quid sit examen vel iudicium crucis. Sane res est adeo difficilis & abstrusa ut etiam post eruditas doctissimorum hominum observationes adhuc in ambiguo sit quo modo fieret examen illud crucis & qui ratione per crucem finirentur causæ dubiæ & obscuræ. Animus non est heic persequi varias variarum opinionum neque quæpiam eorum reflexere. Satis erit admonere veram mihi videri sententiam Gregorii purantis iudicium illud in hoc fuisse positum ut quis sub cruce immotus persisteret donec Deus veritatem extraordinario quopiam modo patefaceret. Addo tamen oportuisse ut definitum certumque esset tempus standi ad crucem; quo elapso, is qui persisterat immobilis, victoriam consequeretur. Quoniam verò difficile videbatur quempiam immobilem stare ad crucem per longum spatium absque extraordinario Dei auxilio, Deo sic tribuebant iudicium causarum quæ ambiguae & difficiles erant. Extat illustre hujus rei exemplum apud Ferdinandum Vghellum in catalogo Episcoporum Veronensium tomo quinto Italiæ sacre pag. 610. Orta erat inter cives Veronenses & Episcopum ac clericum sibi commillum controversia de ædifi-

Tom. II.

candis mœnibus urbis; cumque convenire non possent, tandem habito consilio pacti sunt ut hæc Dei & sancti Spiritus reservarentur iudicio. Eligentes duos juvenes Clericos sine ullo crimine existimatos, statuerunt in Ecclesia sancti Ioannis Baptista ad domum, & ad crucem stare fecerunt; quorum unus *Aregans*, post Archipresbyter, Ecclesie majoris nomine, alter verò ex parte sancti Zenonis, Pacificus scilicet, qui post Archidiaconus Ecclesie majoris fuit. Hi ambo ab introitu Missæ usque ad mediam passionem tantum quæ est secundum Mattheum pariter starent. Ille qui de parte publica datus fuerat, in terram velut exanimis corruit. Pacificus verò usque ad finem passionis stetit. His gestis, & omnibus gratias Deo agentibus, quartam partem tam civitatis quam castelli pari episcopo cum his quæ supra memoravimus accepit. Acta hæc regnante Karolo Magno.

FACERE PRÆSUMAT] Beatus Rhenanus lib. 2. rerum Germanicar. pag. 94. *Viebanur iudicio aqua frigida, aquæ fervens, novem verum caudentium, & examine sanctæ crucis, quæ omnia post prohibita fuerit. Huic tamen Ludovici Pij constitutioni evenit quod de plerisque aliis ejusdem Principis sanctionibus observatum est, nimirum eam non ubique servatam esse. Ego, inquit Gregorius, crediderim latam quidem legem quæ hanc probationem rotaret, verum usum non receptam. Ista viri docti sententia aliquod veri admixtum habet. Certum quippe est eam legem non ubique servatam fuisse, licet alicubi deinceps ab examinatione crucis abstentum fuerit, puta in vicinis Rheno, Mosæ, Mosellæque pagis. Illud collegisse mihi videor ex eo quod in aliquot antiquis exemplaribus quæ ex tractu illo ad nos pervenerunt, crucis iudicium & examen omisum est in singulis locis Capitularium in quibus reliqua exemplaria illud habent. Incipiamus à Capitulari quarto anni DCCCIII. in cuius capite tertio hæc habet editio Bavarica & vetus codex Vaticanus: *aut cruce aut scuto & fuisse contra eum deceret. At codex sancti Vincentij Metensis hæc tantum: cum scuto & fuisse contra eum deceret. Item pro eo quod in capite sexto idem codex Vaticanus & editio Bavarica habent *campo vel cruce contendant*, Metensis legit *campo contendant*. Hoc postremum caput extat etiam in libro tertio Capitularium capite 46. & lib. 2. legis Longobardorum tit. 28. cap. 3. usdem omnino verbis quibus editum est ab Amerbachio; ubi cum omnia vetera exemplaria præferant lectionem quam nos retinimus, Metense tamen habet tantum *campo contendant* absque ulla mentione crucis. Item in appendice secunda libri quarti cap. 34. legitur in omnibus ferme exemplaribus: *contendere voluerit in iudicio aut in campo aut ad crucem, licentiam habeat*. Heic verò idem codex Metensis & alter bibliothecæ Vaticanæ, qui fuit Palatinus, omittunt voces *aut ad crucem*. Hæc ostendunt, ut opinor, hanc legem servatam esse in pagis Aquilgranenfi palatio vicinis. Servatam quoque fuisse in Longobardia colligitur ex glossa codici regio apposita in titulo XXVIII. libri secundi legis Longobardorum cap. 5. *Si actor datus fuerit ab***

DDdd

TOM. I.

illo super quem v. s. intertata fuerit. & ipse auctor rem intertata recipere noluerit in auctoritate sita. & dixerit se illi rem illam non dedisse vel vendidisse cui intertata fuerit, & nullo modo se auctorem illius rei esse, tunc debet contendere cum illo causa auctorem negat campo vel cruce. Sed cruce non, propter capitulum Lotharii Sanctum est. id est propter constitutionem istam Ludovici Pij, quæ Lothario tribuitur in libro secundo legis Longobardorum tit. 55. cap. 32. Abolitur quoque olim propter hanc legem in Italia fuisse iudicium crucis probat glossa ad idem caput tituli xxviii. in altero codice regio: In hoc vero quod dicitur cruce vel campo contendat, de cruce repugnat, cum per crucem non debeat fieri iudicium. Probatur demum ex nota presentis nostri capiti adjecta in prioris codice regio, ubi sic legitur: Hoc capitulum derogat capitulo Ludovici Si duo testimonia tit. de testibus, & certis aliis legibus examinationem crucis fieri precipientibus, ut est tertia de rebus intertatis. In capite tamen Si duo testimonia, quod extat supra inter capitula Ludovici Pij excerpta ex lege Longobardorum, nulla crucis mentio reperitur. Sed in lege tertia de rebus intertatis, quæ constituit partem capitis 214. libri sexti Capitaliarum & caput 46. libri tertij, mentio habetur iudicij crucis.

QVÆ EST GLORIFICATIO] In antiquis exemplaribus Vaticano, Metensi, Palatino, Normannico, Bellovacensi, Tiliano, Parisiensi, Remensi, Divioniensi, Pithæcano, & Camberonensi legitur, neque glorificatio. In libro secundo legis Longobardorum, quæ glorificata est. Libellus monachorum Fuldensium oblati Karolo M. cap. 19. *Vi crucis gloriatio in singulis diebus dominicis fiat ante Missam.*

Pag. 724.
c. 103.

B. GREGORIUS] lib. I. epist. 24.

MISSALEM ET LECTIONARIUM] Iatto in epistola ad Otgarium Archiepiscopum Moguntinum, quæ est 114. inter Bonifacianas: *Mittite mihi de pergameno bono ad unum Lectionarium perscribendum & ad unum Missale Gregorianum.* Hi duo libri sæpe coniunguntur apud veteres, quia utroque opus erat ad celebrandas Missas. Polypticus sancti Remigij Remensis: *Missale Gregorij, cum evangelis & lectionibus.* Flodoardus lib. 3. cap. 9. agens de donis ab Hincmaro Archiepiscopo datis Ecclesiæ Remensi: *Sed & Lectionarium ad Missas librum pari decore venustatum ibidem contulit.* Lectionarium, ut videmus in eo libro qui à Pamelio editus est in tomo secundo liturgicorum, continebat epistolas & evangelia de circulo anni. Vnde in testamento Eurardi Comitis legitur: *Lectionarium de epistolis & evangelis cum auro scriptum.* In

chronico Fontanellensi cap. 16. scriptum est de Tom. I. Anselmo Abbate: *Lectionarium etiam in membrano purpureo similiter scribere iussit, decoratum tabulis eburneis.* Simile Remensis Ecclesiæ donavit Hincmarus, ut Flodoardus docet lib. 3. cap. 5. *Librum quoque sacramentorum, sed & Lectionarium, quos scribi fecit, eburne argenti que decoravit.* In excerptionibus Egberti Archiepiscopi Eboracensis statuitur ut is qui voluerit sacerdotalem auctoritatem accipere, primum sibi comparet Psalterium, Lectionarium, Antiphonarium, Missale, Baptisterium. Itaque in Inquisitione veteri quæ edita est apud Regimontem præcipitur Episcopo ut in visitatione sua investiget utrum Presbyter plebem regens Missale plenarium, Lectionarium, & Antiphonarium habeat. Et in Admonitione synodali antiqua Episcopus hæc inter alia dicebat Presbyteris: *Missale plenarium, Lectionarium, & Antiphonarium unusquisque habeat.* Sed ista mutata sunt in sequentibus editionibus. Missale plenarium vocabant, ut opinor, codicem in quo singula continebantur quæ ad Missam pertinebant, Lectionarium vero codicem in quo lectiones & evangelia continebantur. In Necrologio Ecclesiæ Carnotensis ista legi: *II. Non. Marc. Obiit Raginaldus Presbyter & Canonicus sanctæ Mariæ, & Bernardus Capicerius, postea factus monachus, qui dedit huic Ecclesiæ cooperiende xl. libras & Lectionarium evangeliorum argento teclum.* Præterea erat in Ecclesiâ alius codex eidem usui destinatus, *Capitalare nimirum evangeliorum de circulo anni,* in quo descripta erant initia & fines evangeliorum uniuscuiusque diei. Istius nos sex vetustissima exemplaria vidimus, duo in bibliotheca regia, quorum unum monasterio sancti Martini Metensis datum olim fuit à Lothario Imperatore, aliud in bibliotheca sanctæ Genovefæ Parisiensis, reliqua tria in bibliotheca Colbertina. Aliud extare didici in monasterio sancti Medardi Sueffionensis. Extare etiam in antiquissimo codice bibliothecæ Vaticanæ docet Leo Alarius in dissertatione de Dominicis & hebdomadibus recentiorum Græcorum cap. 37. ubi editus est ex eodem codice ordo Dominicarum & feriarum totius anni. Librum sanctæ Genovefæ edidit integrum Ioannes Fronto, mutato tamen titulo. Nam cum in veteri libro legatur, *Incepit capitulare evangeliorum de anni circulo,* Fronto hunc illi titulum fecit: *Kalendarium Romanum nongentis annis antiquius.* Capitalare istud in Vaticano codice, in uno regio, sed præcipuè in uno Colbertino, qui est antiquissimus, quasdam lectiones commemorat quæ in codice sanctæ Genovefæ non extant, & sunt magni momenti. Visum est illa isthuc describere ex codice Colbertino.

Contra iudices male agentes. Secundum Iohannem cap. lxxxviii. In illo tempore loquente Iesu ad turbas, multi crediderunt in eum, usque opera Abrahæ facite.

Item alia secundum Lucam cap. cxxiii. In illo tempore dicebat Iesus discipulis suis parabolam hanc, quoniam oportet semper orare, usque citò faciet vindictam illorum.

Contra Episcopos male agentes. Secundum Mattheum cap. liii. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Omnia ergo quæcumque vultis, usque intravit in regnum calorum.

In adventu Episcopi. Secundum Mattheum cap. clxxxj. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Quid vobis videtur, Si fuerint alicui centum oves, usque in medio eorum.

Tom. I.

Item secundum Iohannem cap. lxxxvij. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Ego sum pastor bonus, usque & unus pastor.

In adventu principum. Secundum Lucam cap. clxvj. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis parabolam hanc, Simile est regnum caelorum grano synapis, usque qui erant novissimi.

In adventu iudicam. Secundum Lucam cap. cxvij. In illo tempore interrogavit Iesum quidam princeps, usque vitam eternam.

Item secundum Lucam cap. cxlvij. In illo tempore respondens quidam de turba dicit ad Iesum, Magister, dic fratri meo, usque & non est in Deum dives.

Ad sponfas benedicendas. Secundum Mattheum cap. ccxj. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Simile est regnum caelorum homini, usque pauci vero electi.

Pro velatione ancillarum Dei. Secundum Mattheum cap. ccxj. In illo tempore loquebatur Iesus cum discipulis suis in parabolis dicens, Simile factum est regnum caelorum homini, usque pauci vero electi.

Ad velandam maritatum. Secundum Iohannem cap. xxvij. In illo tempore respondit Iesus & dixit, Non potest homo, usque impletum est.

Item secundum Mattheum cap. clxxxvij. In illo tempore venit Iesus in fines Iudaeae trans Iordanem, usque homo non separet.

In letania tempore belli. Secundum Lucam cap. cl. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Nolite solliciti esse, usque adicietur vobis.

Item secundum Mattheum cap. cxliij. In illo tempore acceperunt ad Iesum discipuli eius secretis dicentes, usque hic salvus erit.

Pro Regibus. Secundum Lucam cap. cxvij. In illo tempore interrogavit Iesum quidam princeps dicens, Magister bone, usque vitam eternam.

Pro sterilitate terre. Secundum Marcum cap. lxxvj. In illo tempore, cum multa turba esset cum Iesu, usque & dimisit eos.

Ad pluviam postulandam. Secundum Mattheum cap. clx. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Misereor turbae, usque & discipuli eius cum eo.

Ad postendam serenitatem. Secundum Lucam cap. lxxxij. In illo tempore factum est in una dierum, & Iesus ascendit in naviculam, usque obediunt ei.

Pro quacunque tribulatione. Secundum Lucam cap. cxv. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Petite & dabitur vobis, usque spiritum bonum petentibus se.

In tempore mortalitatis. Secundum Mattheum cap. cxij. In illo tempore circumbat Iesus totam Galileam, usque secuta sunt eum turbae multae.

Pro iter agentibus. Secundum Lucam cap. lxxxij. In illo tempore factum est in una dierum, usque & venti & mare obediunt ei.

Item secundum Mattheum cap. lxxxij. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Eantes predicate dicentes quia, usque quam illi civitati.

Ad Missa votiva. Secundum Marcum cap. cxxvj. In illo tempore. Sedens autem Dominus Iesus contra gazophylacium, usque totum victum suum.

Pro quolibet amico. Secundum Lucam cap. ccxij. In illo tempore duo homines ascenderant in templum, usque exaltabitur.

Pro salute vivorum. Secundum Iohannem cap. clij. In illo tempore respiciens Iesus in discipulos suos dixit, Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi ego sum, usque & ego in ipsis.

Pro infirmis. Secundum Mattheum cap. lxxij. In illo tempore, cum venisset Iesus in domum Petri, usque & abiit in domum suam.

Item secundum Lucam cap. lxxv. In illo tempore intravit Iesus Capharnaum, Centurionis autem, usque qui languerat sanavit.

Pro elemosynas facientibus. Secundum Lucam cap. clij. & in clxxx. In illo tempore dicebat Iesus ad quosdam, Vendite quae possidetis, usque panem in regno Dei.

Item secundum Mattheum cap. xlj. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Estote ergo & vos perfecti, usque reddet tibi.

Contra temptationem carnis. Secundum Mattheum cap. cxc. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Dico autem vobis quia quicumque dimiserit uxorem suam, usque qui potest capere capiat.

Pro petitione lacrymarum. Secundum Iohannem cap. xcij. In illo tempore dixit Martha ad Iesum, Domine si fuisses hic, frater meus non esset mortuus, usque crediderunt in eum.

Tom. II.

D D d ij

Tom. I. *Contra obloquentes. Secundum Lucam cap. xlviij. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Beati eritis cum vos oderint homines, usque multa in celo.* Tom. I.

In contentione. Secundum Lucam cap. cxv. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Impossibile est ut non veniant scandala, usque quod debuimus facere fecimus.

Pro pace. Secundum Iohannem cap. cxv. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis, usque sicut mandatum dedit mihi pater, sic facio.

In agenda mortuorum. Secundum Iohannem cap. lvj. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Omne quod dat mihi pater, usque in novissimo die.

Item secundum Iohannem cap. xciiij. In illo tempore dixit Martha ad Iesum, Domine si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus, usque in hunc mundum venisti.

Item secundum Iohannem cap. xxxv. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Sicut enim pater suscitavit mortuos, usque de morte ad vitam.

Item secundum Iohannem cap. lxv. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Ego sum panis vivus, usque in novissimo die.

Item secundum Iohannem cap. cxij. In illo tempore. Tunc oblati sunt ei parvuli, usque abiit inde.

Item secundum Iohannem cap. xxxij. In illo tempore veniens Iesus in civitate Samaritana que dicitur Sichar, usque non sitiet in aeternum.

In uno codice regio ista leguntur, quæ non extant in Colbertino.

In scrutinio primo. Secundum Mattheum cap. cxij. Tunc oblati sunt parvuli ad Iesum, usque talum est enim regnum colorum.

Item in secundo scrutinio. Secundum Marcum cap. cvj. Afferebant ad Iesum parvulos, usque benedicebat eos.

Item in tertio scrutinio. Secundum Lucam cap. ccxvj. Afferebant ad Iesum infantes, usque taliam est enim regnum Dei.

In alio codice regio hæc quoque leguntur, quæ in aliis antiquis libris non inveni.

Quando ad Regem vel ad Principem itur. Secundum Lucam cap. cix. Ite, ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos, usque adpropinquavit in vos regnum Dei.

Pag. 714.
c. 103.

CETEROS LIBELLOS] id est, librum evangeliorum, psalterium, antiphonarium, breviarium, ut est in polyptico sancti Remigij Remensis, id est, ut ego interpretor, capitulare evangeliorum de circulo anni, in quo initia tantum & fines evangeliorum indicantur. Præterea librum de computo, alium de ordine baptismi, Martyrologium, Pœnitentiale, Passionale, canonum volumen, homilias quadraginta sancti Gregorij. Hos enim libros in supellectili Ecclesiæ commemorat idem polypticus.

IN EXEQVIIS MORTVORVM] Vide infra lib. 6. cap. 197.

Ibid. c. 104.

ADTVATÆ] In codice Thuano legitur *adnuptiata*, in Colbertino & in Sangallensi *adnullata*, in uno Vaticano *annullata*, in editione Basileensi *adnata*.

DEO OPITVLANTE] Codex Colbertinus, itemque Metensis, Palatinus, Bellocensis, Normannicus, Camberonensis, Parisiensis, Remensis, & Pithæanus habent *Domino opitulante*.

HIC INSER. CENSVMVS] Hæc est lectio codicis Palatini, Bellocensis, Metensis, Camberonensis, Rivipullensis, Thuani, Divionensis, Parisiensis, Remensis, Tiliani, Pithæani, & editionis Basileensis. Normannicus habet, *pro tempore his inserenda censimus*. Alij, *per tempora, jam emendata atque correctæ ac restituta scriptis confirmare optamus*. Certè ita legitur in

ipso Capitulari. Nos emendavimus Anselgismum ad vetusta Anselgii exemplaria, & majorem librorum numerum minori prætulimus.

DE SCRIBIS] In codice sancti Vincentij Metensis legitur: *De scriptoribus, ut non vitiose scribant*. In uno Vaticano, in Sangallensi, & in Colbertino: *Iubemus ut scriptores quique non vitiose scribant*. Sic etiam scriptum fuit in libro Caroli Molinzi.

NON VITIOSE SCRIBANT.] Magni quippe momenti est habere libros bene emendatos & correctos, ut legitur in cap. 68. & 103. hujus libri. Nam imperitii ac temerarij scriptores aliquando ita perturbabant sensum ordinemque verborum ut etiam in hac clarissima luce literarum infinita sint loca in veterum scriptis quæ nulla eruditorum industria sanare potest. Atque ob eam causam olim ars scribendi libros inter præcipua eruditorum studia censebatur, uti dictum est in Notis ad Agobardum pag. 145. & ostendit etiam Hugo Menardus in Notis ad Concordiam regularum pag. 825. Hieronymus in catalogo scriptorum ecclesiasticorum tradit Pamphilum martyrem manu sua descripsisse magnam partem operum Origenis: *Pamphilus Presbyter tanto bibliotheca divina amore flagravat ut maximam partem Origenis voluminum sua manu descripsisset, qua usque hodie in Casariensi bibliotheca habentur. Sed & in duodecim Prophetarum viginti quinque scripturis Origenis volumina manu ejus exa-*

Tom. I.

rata reperit, qua tanto amplector & seruo gaudio ut Crassi opes habere me credam. Paulinus Prefbyter in vita sancti Ambrosij Episcopi Mediolanensis: *Nec operam declinabat scribendi propria manu libros, nisi cum aliqua infirmitate corpus ejus attenuaretur.* In veteri libro Prisciani MS. in bibliotheca Colbertina hæc leguntur in calce: *Fl. Theodosius V. D. Memorialis sacriscrinij epistolarum & adjutor Quæstoris sacri palatii scripsi manu mea artem Prisciani viri discretissimi grammatici doctores mei in urbe Roma Constantinopoli die V. Kal. Marcia Martortio V. C. Consule.* Alcuinus quoque, vir tantus, libros propria manu scribebat. Testis codex sacrorum biblicorum quem in Vallicellana bibliotheca extare Baronius ait ad annum DCCLXXXIII. ubi inter varia carmina, ista leguntur:

*Pro me, quisque legas versus, orare memento.
Alcui dicor ego.*

Testis etiam auctor annalium Anianensium, his verbis: *Dedit idem serenissimus Rex Augustus Anianensi canobio quatuor evangeliorum librum, qui textus dicitur, cujus postes sunt mirabilis schemate compositi, ut unum electri aureolum conformet peripetasma, alterum vero eburis pulerè ceclatum distinguat iconisma. Quem librum ejusdem Regis magister & didascalus propria manu descripsit Alcuinus, qui & Albinus, qui artium liberalium apprimè fuit peritus: cujus libri multi reperiantur, quorum quidam de tractatu philosophia seu dialectica, quidamque de Trinitatis confessionibus habentur confessione. Fecit & hunc evangeliorum librum, non cordis distans proprio sensu, sed corporis propria scribente manu. Hincmarus quoque Remensis Archiepiscopus, vir primarium in republica partium, librum Adalardi de ordine palatii sua manu scripsit, ut ipse testatur in epistola 14. cap. 12. Adalardum senem & sapientem Domini Karoli Magni Imperatoris principium & monasterij Corbeie Abbatem inter primos Consiliarios primum in adolescentia mea vidi, cujus libellum de ordine palatii & legi & scripsi. De Simone Abbate sancti Albani legitur in vitis xxxiii. Abbatum ejusdem monasterij quod postquam feliciter in curam pastorem est assumptus, non desit libros optimos & volumina authentica & glossata tam novi quam veteris testamenti scribere & ad unguem irreprehensibiliter preparare, quorum numerum longum foret explicare. De eodem legitur quod duos vel tres electissimos scriptores continuis in camera sua honorifice sustinuit, unde librorum optimorum copiam impretabilem ad unguem preparavit. Et paulo post de eodem: *Scriptorium quoque tunc temporis ferè dissipatum & contemptum reparavit, & quasdam laudabiles consuetudines in ipso innovavit, & ipsum ampliavit redditibus.* Scriptorium erat locus ubi scribæ manibus operabantur. Locus iis, ut Brovverus ait, Fuldæ fuit secessu & reticentiæ studio singularis, cui Flaccus magister hos inscripsit verticilos.*

*Hic sedent sacra scribentes famina legis,
Necnon sanctorum dicta sacra patrum.
Hic interserere caveant sua frivola verbis,
Frivola nec propter erret & ipsa manus.
Correctis sibi querant studiosè libellos,*

Tramite quo recto penna volantis eat.

Est labor egregius sacros jam scribere libros.

Nec mercede sua scriptor & ipse caret.

Scriptor mercede sua non caret: quia hi qui libris utuntur, gratiam semper habent ei qui scripsit, modo rectè & emendatè scripserit. Nam si negligenter in hoc versatus fuerit, tum pro gratia querelas excitat, Sanctus Hieronymus in epistola ad Lucinium de incertia & temeritate notariorum ac libratorum queritur his verbis quæ merentur heic transcribi. *Vnde si paragrammata repereris, inquit, vel minus aliqua descripta sunt qua sensum legentis impediant, non mihi debes imputare, sed tuis, & imperitia notariorum librariorumque incuria, qui scribunt, non quod inveniant, sed quod intelligant, & dum alienos errores emendare nituntur, ostendunt suos.* Vide Iuretum in Miscellaneis ad Symmachum lib. 1. epist. 18. De notariis quod ait Hieronymus, intelligendum videtur de his qui notarum grammaticarum usum callebant, artem sanè operosam admodum ac difficilem, & ex qua propter difficultatem operis & notariorum incertiam multa foedissima menda irreperunt in veterum scriptorum libros, ut ante me monuit vir summus Jacobus Cujacius lib. 9.

Observat, cap. 16. Extat in codice 874. bibliothecæ regie vetustissimus liber artis notariæ, in cujus præfatione hæc leguntur: *Multi sunt qui incipiunt & volunt discere notas, sed paucorum est gratia conferta. Videatur etenim mihi ars ista similitudinem tenere salicis juxta aquas positam; ut quomodo rami ejus omni fructibus silvarum colligare atque constringere possunt, ita etiam ars ista omnem auctoritatem novi ac veteris testamenti sive orthodoxorum parum omninoque eruditum fidei velocissimè valde excipere potest. Et infra: Sunt igitur aliqui qui dimitunt ad tertiam partem, aliqui tamen ad medietatem. Et sunt plures qui non dimitunt nisi ubi in fine dicitur PLATEOLA. Et cum jam adjuvante Domino Christo remeaverint ad portum, tunc jam indefinenter nolunt (leg. volunt) dimittere quod per totum anni spacium laborare visi sunt. In collatione Carthaginensi cognitione 1. cap. 5. Petilianus Episcopus partis Donatistarum ait: *Notas non novimus; neque ea natura rerum est atque ipsarum, ut ita dixerim, litterarum ut quisquam notas legat alienas.* Ob eam causam pars catholicorum habebat suos notarios, pars vero Donatistarum suos, ut patet ex initio primæ & secundæ cognitionis: *Excipientibus quoque Ianuario & Vitale notariis Ecclesie catholice, Villore & Cresconio notariis Ecclesie Donatistarum.* Ex ignorantia notarum istarum emerferunt, ut dixi, tot menda quæ passim occurrunt in veteribus libris, velut in hac ipsa collatione Carthaginensi, ubi in capite vigesimo primæ cognitionis legitur *Edictum enim propositis presentia tua.* cum scribendum esset *presentia*, ut in capite 67. ejusdem primæ cognitionis: *Providet jam hinc presentia tua.* In capite 108. habetur, *In judicio prudentia tua pro presentia tua.* Foedius aberratum est in capite 138. tertiæ cognitionis, ubi idem Petilianus sic alloquitur Marcellinum tribunum: *Ego tamen tuam desidero providere pronuntiationem quid hoc loco sentias; ubi dubium non est quin**

Tom. I.

- TOM. I.** legendum sit *præstantiam*. Sunt & alia multa loca fœdissimè depravata per inscitiam notariariorum & temeritatem librariorum, quorum emendationem opportuniore tempore refero.
- Fig. 725. c. 106.** **NON SINT DESOLATÆ**] Beatus Rhenanus lib. 2. rerum Germanicarum pag. 93. *Omnia redundabant servis tam fiscalibus sive regis quam ecclesiasticis. Proinde radio servitutis multi monasticam vitam proficebantur. Vnde lex extat cætenus hoc fieri permittenti, ne pagi justis cultoribus destituantur.*
- Ibid. c. 107.** **TANTOS CONGREGET**] In codice Normannico legitur, *tantos congregare quantos consilium dari potest.* In Parisiensi, *tantos congregare quantis consilium dari potest.* In Remensi, *tantos congregare quantis consilium dari potest.* In Pithœano, *tantos congregare quantis subsidium dari potest.*
- Ibid. c. 109.** **PUELLÆ**] In uno codice Vaticano, in Colbertino, & in Sangallensi legitur *puellaris*, hoc est, puellares. Puto autem heic agi de puellis monasterio traditis in tenera ætate, quæ in codicibus mox laudatis adjectivè vocantur puellares quomodo monasteria puellaria.
- ET PVLSENTVR**] Dubitavi an expungerem has duas voces, quia non habentur in ple-riusque vetustis exemplaribus, neque in editione Basileensi, neque demum in codice legis Longobardorum. Desunt enim in duobus Vaticanis, in Bellovacensi, Metensi, Normannico, Parisiensi, Camberonensi, Rivipullensi, Divionensi, Pithœano, Tiliano.
- SALVA CANONICA AVCTORITATE**] Vetus glossa addita in margine legis Longobardorum in uno codice regio: *id est, non fiat monacha ante xv. annos, metu mortis aut rapto excepto.* Sed in hic glossa legendum est *ante xxv. annos*, ut supra cap. 45. hujus libri. Vide quæ adnotata sunt ad caput 44. Francofordiense.
- SI EVENERIT FAMES**] Caput istud tribuitur Liberio Papæ in codice xvi. librorum apud Binium. Sed hujus falsitatis auctor est Burcharius; qui edicti præterea mentionem omisit, ne qua Capitularium vestigia remanerent in hoc loco.
- INÆQUALITAS AERIS**] Statuta antiqua sancti Petri Corbeiensis cap. 3. *Si propter aliquam necessitatem cujuslibet temporis, hospitium, & inæqualitate aeris necesse fuerit, deputetur ei talis frater maturus de cujus conscientia omnes secus sint.* Anastasius Bibliothecarius in vita Stephani III. Postea verò beatissimus Papa pro nimio labore itineris atque temporis inæqualitate fortiter infirmatus est. Institutio sancti Angilberti Abbatis Centulensis de diversitate officiorum: *Per viam monasterij unâ cum populo accedentes ad portam beati archangeli Michaëlis, paradisum ingrediantur, & coram sancta nativitate oratione facta, post ostium medianum & per cocleam meridianam ascendentes, ad sanctum Salvatorem perveniant. Quod si ratio aeris hoc non permiserit, de sancta Maria per Longaniam terratenus usque ad ascensorium ipsius Longania, quo sursum ascenditur, veniant.* Inæqualitas alibi morbum significat, ut plurius ostendit Hugo Menardus in Notis ad Concordiam regularum **TOM. I.** pag. 179. 638. 669.
- TRIBVLATIO**] Vita Alcuini: *Docuit etiam eum (id est, Karolum M.) per omne vite sue tempus quos psalmos penitentia cum letania & orationibus precibusque, quos ad orationem specialem faciendam, quos in laude Dei, quos quoque pro quacunque tribulatione, quinque etiam ut se in divinis exerceret laudibus decantaret.* In libro sacramentorum, inter orationes feriæ quartæ post palmas ista leguntur: *Perveniam ad te preces de quacunque tribulatione clamantium.* Et infra pag. 257. habetur Miila pro quacunque tribulatione. Aliam nos olim ex codice Colbertino edidimus post Notas ad Reginonem tit. VII.
- EDICTVM NOSTRVM**] Hinc collegimus in Notis ad Reginonem pag. 569. jejunia & supplicationes quæ tum extra ordinem injungebantur, auctoritate Principis interdum consuevisse decerni. Frustra enim Princeps tollerent necessitatem expectandi edicti, si ea nulla fuisset.
- FAMIS INOPIA**] Nihil frequentius in annalibus & veteribus monumentis illorum temporum quàm commemoratio famis quæ diversis temporibus & per multos annos sub Karolo & Ludovico afflixit populum Christianum. Frotharius Episcopus Tullensis epist. 26. *Cum his præteritis annis inopia famis multimodam ob ariditatem segetum vel grandinis irruptionem perpeffi fuerimus.*
- DE LIBERIS**] Istud caput sic paraphrasti. **Fig. 715. c. 114.** expofuit Beatus Rhenanus in libro secundo rerum Germanicarum pag. 94. *Libero homini non licebat sese addicere monasterio nisi consulo Principe. Nam quidam hoc faciebant, non studio pietatis, sed ut pericula bellorum & civilium functionum molestias evitarent. Quidam, quod opibus pollerent, à callidis monachis circumveniebantur illos velut piscem in nassam pellicientibus. Huc quoque respexisse videtur Ioachimus Vadianus libro secundo de collegiis monasteriisque Germaniæ veteribus pag. 43. Francus quidem, inquit, tamesi liberum non esset monasterium ingredi nisi Principe consulto, quod jam tum essent quæ conditione delectati otium magis quàm pietatem sectarentur, tamen hoc amplius monachismo Alemanni favebant.*
- FUNCTIONE REG. FVGIENDA**] sive ut onus curiale declinet, ut verbis sancti Ambrosij utamur ex libro secundo adversus Symmachum. Vide Concilium primum Aurelianense cap. 4.
- DE OPPRESSIONE**] Caput istud reperitur descriptum in capite 17. Concilij Moguntini anni DCCCXLVII. **Fig. 716. c. 115.**
- PAUPERVM**] Hæc vox non habetur in antiquis exemplaribus, Vaticano, Thuano, Sangallensi.
- A POTENTIORIBVS OPPRESSI**] Anianus in interpretatione legis 9. Cod. Theod. de contrahenda emptione: *Sciatis omnes; quicumque à potentioribus personis oppressi aut donaverint aut vendiderint, posse revocari.* Ad quæ vetus glossa in antiquissimo codice M. S. biblio-

TOM. I. theca regis sic habet: *Verbi gratia. Si in malo non fuerit vilis persona, potentior, ut iudex, minando requirit ab eo cur streverit. constringensque fisco coget multam pecuniam offerre, qui ob pauperitatem res suas cogetur tradere iudici, at postea revocari poterit.* Vide Iacobum Gothofredum ad hunc locum.

LATRONES] In auctario Sigeberti Aquincino scriptum est tantam fuisse famem anno **MCCXCVII.** in multis hac necessitate constructi contra consuetum vivendi usum latrones effecti, laqueo sunt suspensi.

NI SI SICUT] Rhabanus in eodem capite Concilij Moguntini: *nisi sicut in dominico capitulari olim factio precipitur.*

ITA SERVETUR] Hæc est lectio omnium ferme veterum exemplarium & editionis Basileensis. In Tiliana & Pithœana legitur, *sed omnimodo ita servetur.* Quæ lectio sanè habetur in codice Colbertino, in Rivipullensi, & Sangillensi.

DE MENDICIS] Beatus Rhenanus lib. 2. rerum Germanicarum pag. 95. referens leges aliquot Francorum: *Mendici per regiones vagari non permittuntur. Suos pauperes quaque civitates alio. Illis, nisi manibus operentur, nullus quicquam dato.*

VERA EST] Burchardus istam constitutionem refert ex Concilio Agathensi cap. 1. ubi non extat. Sic etiam Ivo in veteri codice sancti Victoris. Nam in editionibus legitur, ex Concilio Carthaginensi cap. 211. In Pannormia quoque lib. 3. cap. 161. refertur ex Concilio Agathensi cap. 1. Vide Notas ad Gratianum pag. 513.

PRÆSTAT] commodat, mutuum dat, ut dictum est in Notis ad Regionem pag. 569. Alibi præstare significat donare, ut in Concilio primo Hispanensi cap. 11. *si præstitum de suis rebus non fecit Ecclesia.* & in Concilio Toletano IX. cap. 3. *causam præstiti evidenter exponat.*

QVICUNQUE] Burchardus caput istud accepit se ait ex decretis Iulij Papa usurariis missis cap. 125. Vide Notas ad Gratianum pag. 514. **PROPTER CUPIDITATEM**] Vide Iureti miscellanea ad Symmachum pag. 72.

NEGOTIVM] negoce Francis, id est, mercaturam, negotiationem. Vnde negotiari significat mercaturam exercere.

DIVIDIFFERRE] Vide Capitulare sextum anni **DCCCXIX.** cap. 10.

FILIOS HABENTES] Tilius & Pithœus ediderunt, *filios habentibus & uxores & omnino Christum predicantibus.* Sed omnia vetera exemplaria & editio Basileensis repugnant. Vtrobique enim scriptum est uti nos edidimus. Atque ita profectò legitur in canone secundo synodi Romanæ sub Silvestro, unde ista accepta sunt. Aneas Episcopus Parisiensis in libro adversus Græcos cap. 204. legit, *in septem testimonia filios & uxores habentes & omnino Christum predicantes.* Similis loquendi modus reperitur in capite secundo Francofordiensi, *nullus ex mancipiis ad illum pertinens beneficium fame moriatur.* Sic emendandum est diploma Arnulphi Ducis pro monasterio sancti Arnulphi Metensis; ubi pro eo quod Meurissius in historia Episcoporum Metensium pag. 113. edidit *mobilibus & immobilibus cum omni*

integritate seu adjacentiis ad se aspicientibus vel **TOM. I.** *perinentibus, in chartulario ex quo ista edita sunt legitur aspicientes vel perinentes.* Hinc apud Hincmarum in opusculo **L V.** capitulor. cap. 24. & in legibus sancti Stephani Regis Hungariæ lib. 2. cap. 3. *Testes autem & accusatores sine aliqua sine infamia, uxores & filios habentes, & omnino Christum predicantes.*

SI QVIS AD ECCLESIAM] Hæc constitutio Ludovico Pio tribuitur in vulgatis editionibus legis Longobardorum, in antiquis verò libris Karolo Imperatori, quod melius est.

ECCLESIAM INGRESI] Glossa vetus in uno exemplari regio legis Longobardorum: *Per hoc apparet Ecclesiam non dici emunitatem.* Vide infra lib. 5. cap. 279.

CONFITERI] Ad hoc verbum ista adnotat Nicolaus Boherius: *Nota processum criminalem in Ecclesia fieri posse.* Vide infra lib. 6. cap. 291.

TRADERE VOLVERIT] In antiqua editione & in vetustis exemplaribus legis Longobardorum legitur *maluerit*, apud Lindenbrogium verò *voluerit.* Glossa interlinearis in uno codice regio sic habet ad hunc locum: *Hinc debemus intelligere quòd ideo illi tradita erant ut ab ea distribuerentur & sub conditione.*

TESTIBVS LEGITIMIS] id est, viventibus eadem lege qua & ipse, ut ait eadem glossa.

STABILES PERMANEANT] Sive legitimis testibus sive non legitimis confecta sunt, valeant, ut est in eadem glossa.

VT PRESBYTERI] Vide infra lib. 5. cap. 40. & lib. 6. cap. 217.

SINE CAUSA] id est, irrationabiliter. Floardus lib. 3. cap. 21. de epistolis ab Hincmaro Archiepiscopo ad diversos scriptis: *Erpino Silvanellensi pro quodam homine quem irrationabiliter ab eo excommunicatum, ut compererat, intimat.*

PROMISSIONE FACTA] Leg. promissionem factam secundum regulam firmiter teneat. **Ibid. c. 137.**

SECUNDVM REGVLAM] Ita etiam in vulgatis editionibus legis Longobardorum. Sed in uno veteri codice legitur *secundum legem*, in alio *secundum regulam*, ubi postea vox *legem* reposita est supra lineam à manu antiqua, ut indicaretur, opinor, sic emendandum esse.

AD BIBENDVM] Editiones Tiliij & Pithœi addunt, *nisi quantum sufficit.* Sed hæc non habentur in antiquis exemplaribus. Translata autem huc sunt ex Capitulari tertio anni **DCCCIII.** ubi hæc clausula additur in codice sancti Remigij Remensis, ut illic monuimus. Vide Cæsarij Arelatensis homiliam quintam inter eas quæ à nobis editæ sunt.

VT MERCATVS] Burchardus caput istud tribuit Concilio apud sanctum Medardum præfente Karolo Imperatore. **Ibid. c. 139.**

DIE DOMINICO] Vide Notas ad Agobardum pag. 20. & ad Concilia Gallie Narbonensis pag. 45.

VT NULLVS] Burchardus hanc constitutionem refert ex Concilio Autclianensi cap. 10. ubi non extat. **Ibid. c. 140.**

EXENIA] Sic scribebant per illas tempestates, Haiminus Presbyter in libro de miraculis

T O M. I. **S**ancti Vedasti cap. 6. *Exenia qua manus ejus invenire potuit, mihi quidem obtulit.* Sic legendum apud Ivonem par. 3. cap. 93. Vide eundem ibid. cap. 269.

E X E N I A] id est, munera. Capitulare Theodulfi cap. 16. & Attonis Episcopi Vercellensis cap. 33. *Si quis Presbyter invenit fuerit alicui Clerico aut laico munera dare aut dedisse ut Ecclesiam alterius Presbyteri subripiat.* Capitulare Ahytonis Episcopi Basileensis cap. 12. *Sciatis quia nemo per pecunias ordinandus est, nec per munera Ecclesiam debet occupare.* Hincmari capitula tit. 4. cap. 5. *Sæpe vos admoni de exemis superfluis contra sacras regulas pro Ecclesiis viduatis non dandis.* Idem apud Flodoardum lib. 3. cap. 28. scribit Sigloardo & Rodaldo pro quodam Presbytero cui consenserat, suadente Sigloardo, ut libello sua professionis à regimine plebis sibi commissa redderet se alienum, & alium in loco suo expeteret ordinandum, sed colladium quod habebat factum sibi celaverat, videlicet ut alumnus ejus sine consensu senioris sui in loco ipsius ordinaretur & quia venium reuadiare dolose fecerit.

Pag. 729. c. 142. **V T E P I S C O P I**] Caput istud ex Concilio Arelateni cap. 3. laudat Burchardus, Regino ex capite 142. Capitularium. Vide Capitula Karoli Calviti. xl. cap. 8. 9.

Pag. 730. c. 143. **V T D E C I M Æ**] Charta Vdalgarij Episcopi Helensis pro monasterio Atulensi data anno M C X L I I. *Locis enim prædicta parrochia juxta terminum sit Bisullunensi, & multa habeantur infra ejus terminum qua ad prædictam parrochiam pertinere dinoſcuntur, quia prædicta parrochia sub nostra diocesi constructa manet, decime, primitiæ, atque oblationes fidelium, qua juris esse debentur, nostra auctoritate terminari debent. Quia sic scriptum est in canonicali auctoritate: Decime & primitiæ in manu Episcopi consistunt.* Vide Addit. III. cap. 82.

Ibid. c. 144. **M E L I U S C O N S T R V A N T V R**] In uno codice Vaticano legitur, *melius à Presbyteris conserventur.*

Ibid. c. 145. **V T E C C L E S I Æ**] Burchardus refert ex Concilio Meldensi cap. 45. Gratianus ex eodem Concilio cap. 8. Male utrobique, uti dictum est in Notis ad Gratianum pag. 559.

C O N S E C R E N T V R] Regino addit, & *superflua altaria destruantur de Ecclesia.* Burchardus, & *ut superflua altaria destruantur.* Gratianus, & *superflua altaria destruantur.* Sed ista clausula in nullo veterum exemplarium extat quæ nos vidimus, neque in vulgatis editionibus Capitularium.

Ibid. c. 146. **V T P R E S B Y T E R I**] Apud Burchardum constitutio ista sumpta dicitur ex Concilio Remensi cap. 4.

L I N T E A M I N A A L T A R I B V S] Regino lib. 1. cap. 60. & Burchardus, *linteamina in altaria.* Sic etiam codex Metensis Vide Notas Hugonis Menardi ad librum sacramentorum pag. 197.

Ibid. c. 147. **A L T E R I V S P A R R O C H I A N V M**] Vide Capitula Herardi Archiepiscopi Turonensis cap. 29. qui addit *absque licentia sui Presbyteri.* Burchardus legit *alterius plebsanum eo nolente*, id est, nolente proprio Presbytero. Gratianus addit

in initio capitis: *Nullus Presbyter aut Diaconus alterius plebanum &c.* ubi Correctores Romani rectè adnotant has duas voces *aut Diaconus* non extare in Concilio Nannetensi, ex quo caput istud descriptum est, neque in Capitularibus, neque apud Burchardum. Sanè non extant in Colbertino Gratiani codice.

M I S S A M C A N T A R E] id est, celebrare, ut palam est vel ex capite 431. libri septimi Capitularium. Admonitio synodalis antiqua: *Nullus in alterius parrochia Missam cantet absque proprii Presbyteri voluntate & rogatu.* Attothar Proprius in epistola ad Ludovicum Pium, quæ est centesima septima inter Bonifacianas: *Hortari me Fortwinus cantare in illa Ecclesia.* Notitia traditionum Ecclesie Salisburgensis apud Canisium to. VI. pag. 1155. *Omnibus Presbyteris contra dicitur ut nemo ibi cantaret Missam.* Hincmarus epist. 41. pag. 697. *ad altare Ecclesie mee cantare possent.* Concilium Duziacense parte 4. cap. 7. *ut Missam Presbyteri non cantarent.* Dithmarus lib. 7. pag. 100. de Thieddego Pragensi antistite. *Paralyticus autem erat, & præ manuum tremore assiduo sine assistantium auxilio Presbyterorum Missam canere non potuit.* Fratres Ioannes & Petrus S. R. E. Presbyteri Cardinales & apostolicæ sedis Legati in epistola data anno M C X X I X. ad Canonicos sancti Alexandri Pergamensis edita à R. P. Celestino in libro 22. historie Pergamensis pag. 428. *Vestra namque intererit sacerdotem aut Clericum idoneum invenire, inventum verò in eis collocare; quem si non poteris Episcopus canonica ratione repellere, & canendi licentiam & curam commendabit animarum.* Primus pœnitentialis Andegavensis à Ioanne Morino editus in appendice operis de pœnitentia pag. 36. *Roget Presbyterum ut Missam cantet pro eo.*

V T V N V S Q V I S Q V E] Burchardus istam constitutionem accepisse ait ex capite 48. Concilij Carthaginensis. Sanè in Concilio Carthaginensi tertio cap. 49. habetur sententia istius capitis, sed non iisdem verbis. Itaque Burchardus non descriptit ex Concilio Carthaginensi, sed ex Reginone. Admonitio synodalis antiqua ad Presbyteros: *Res & facultates quas post diem ordinationis vestra acquiritis, ad Ecclesiam ad quam titulati estis pertinere sciatis.* Vide Isidorum Pelusiotam lib. 2. epist. 127. Capitulare quintum anni D C C C X I V. cap. 6. Flodoardum lib. 3. cap. 26. ubi agit de epistola ab Hincmaro scripta ad Theodulfum Comitem, Bignonium in Notis ad appendicem Martulli pag. 958. & 964.

P O E N I T E N T E M] Admonitio synodalis antiqua: *Nullus pœnitentem invitet carnem manducare & bibere vinum, nisi pro eo ad presens eleemosynam faciat.*

I N V I T E T] In codice Palatino, in regio, Colbertino, Trecenti, & meo, tum etiam infra lib. 5. cap. 53. legitur *cogat.* Sic etiam in suo exemplari legebat Heraldus Turonensis Archiepiscopus, ut patet ex capite 26. capitulorum ejus. In titulo sanè scriptum est: *De pœnitentibus non cogendis.* ubi codex Divionensis addit, *ad manducandum vel bibendum.*

V N V M V E L D V O S D E N.] Hæc est lectio veterum exemplarium Normannici, Tiliani, Divionensis,

TOM. I. Divionensis, Rivipullensis, Thuani, Remensis, & editionis Basileensis, Colbertinus, Bellovacensis, & Metensis habent, unum aut duos denarios. At in codice Palatino, in regio, Pithæano, Trecentis, Camberonensi, & meo scriptum est, unum aut duos vel tres. In Sangallensi, unum aut duos vel tres.

Pag. 731. **CHARTAS SCRIBAT**] Nota, inquit hoc loco Nicolaus Boherij, Presbyterum notarium esse non posse. Postea tamen licuit.

CONDYCTOR] id est, generalis administrator, ut ait glossa interlinearis in uno codice regio legis Longobardorum. Alia glossa sic habet: id est, ministerialis, si laicus est senior, vel ut possit conducere Ecclesiam ab Episcopo. Admonitio synodalis antiqua: Nullus vestrum usuras exigit & conductor sui senioris existat. Inquitio vetus episcopalis cap. 41. Si usuras exigit, & conductor sui senioris existat. Isidorus Clarus Episcopus Fulginas oratione 21. in sermonem Domini in monte: Abutuntur homines sacerdotibus tanquam mancipiis ad vilissima quaque officia, ad prophana negotia, ad mercaturam. Plerique vero non expellunt dum accersantur, sed ipsi ultro se offerunt, neque ullum quamvis abjectissimum officij munus devertant, modo inde aliquid lucri assequi possent. Vide Notas ad Agobardum pag. 64.

SVI SENIORIS] Hæc est vera lectio. In codice tamen legis Longobardorum legitur suis senioribus. Quam lectionem habent etiam vetera Capitularium exemplaria Palatinum, Colbertinum, & Sangallense. Normanicum habet suis senioris.

Ibid. c. 153. **IN ECCLESIA**] De hoc argumento pluribus dictum est ad Reginonem pap. 557. & sequentibus.

Ibid. c. 154. **VT VNVSQVVSQUE**] Burchardus ait se accepisse hanc constitutionem ex capite 26. Concilij Moguntini.

CAPITVLA DE MAIOR.] In veteri codice Oxoniensi ex quo Spelmanus edidit Capitulare Episcoporum anni docti, sequebantur post caput ultimum tituli de capitalibus criminibus. Majora vitia sunt octo, quæ apud Bedam & Reginonem explicantur, id est, superbia, vana gloria, invidia, ira, tristitia, avaritia, ventris ingluvies, luxuria. Minora vitia sunt, furtum, falsum testimonium, & similia, ut idem Beda ait.

VITIIS] Vvalterius Episcopus Aurelianensis addit, seu etiam viribus. Sed hæc verba mendosè irrepererunt in hunc locum.

Ibid. c. 155. **VT PRESBYTER**] Burchardus citat ex Concilio Vormaciensi cap. 10. Inter capitula excepta ex Capitularibus Regum Francorum, quæ à Spelmanno edita sunt sub nomine Egberti Archiepiscopi Eboracensis, istud sic legitur cap. 22. *Vt Presbyter eucharistiam habeat semper paratam ad infirmos, ne sine communione moriantur.* Citat autem hoc caput Ioachim Vadianus in libro sexto de eucharistia pag. 215.

PARVVLVS INFIRMVS] Vide Notas ad Reginonem pag. 551.

VT PRESBYTER] Constitutionem istam Burchardus adscribit Concilio Meldensi.

Ibid. c. 156. **DVAS AMPVLLAS**] Multum heic dif-

crepant antiqui libri & editiones. Nam editio Tibana, Basileensis, & prima Pithæana habent uti nos edidimus. Secunda & Lindenbrogica, tres ampullas. Nimirum hæc pars istius capituli mutata est prout varie fuerunt provincialium ac temporum consuetudines. Vetus temporibus in provincia Belgica secunda mos erat ut Presbyteri duas tantum ampullas secum deferrent. Itaque in codice Capitularium Remensi & in Bellovacensi scriptum hoc loco est duas ampullas. Istud confirmari potest ex libro miraculorum sancti Vedalli Episcopi Atebatensis apud Bollandum to. I. Februarij pag. 808. ubi mentio est olei ad baptizandum tantum & ad infirmos unguendos: *Vnde factum est ut Dominus Hildebrandus & universi successores Bellovacensis Ecclesie inde sumerent oleum tam ad baptizandum quam ad infirmorum unctiorem.* Postea cum mutatus fuisset hic ritus, in eisdem codicibus Remensi & Bellovacensi jugulata est vox duas, eique superposita vox tres, quæ est ex emendatione. In Camberonensi verò erasa est cullelli ope tota ferme ista clausula, pro qua hæc substituta sunt à manu antiqua: *altam ad oleum catechuminorum, tertiam ad unguendos infirmos.* Itaque in veteri libro pontificali Ecclesie Remensis sic legitur: *Fructus quinta majoris hebdomade, id est, in cena Domini, mane primo, mansona-rij ordinent omnia que sunt necessaria ad consecrationem chrisimatis, ampullas tres de oleo mundissimo plenas ponentes in sacrario, unam ad oleum pro infirmis, alteram ad chrisina, tertiam verò ad oleum ad catechuminos unguendos.* Ob eandem rationem, ut opinor, tria olei genera distinguit Manasses Episcopus Cameracensis anno M C I. in literis pro Ecclesia de Burnchem, quæ ab Andrea Duchesno editæ sunt inter probationes historice Ghisnensis pag. 63. *Siatuimus quoque oleum infirmorum, oleum bapismatis, & sanctam chrisina ab Episcopo vel à ministris eius nullatenus abnegandum.* In Belgica prima & in Germania nonnullæ dioceses tribus ampullis agebant, aliæ duabus: Regino, qui in Belgica prima morabatur, lectionem retinuit quæ duas ampullas habet. Sic etiam codex Metensis & Palatinus. Idem usus fuit apud Helvetios, ut patet ex ordine librorum catholicorum qui in Ecclesia Romana ponuntur ad legendum in vetustissimo codice M S, sancti Galli: *& preparantur ampulla dua cum oleo.* At tribus ampullis utebantur Presbyteri qui in Moguntina provincia habitabant, ut patet ex Burchardo, qui tres ampullas heic legit, & ex libris Fuldensibus ab Heroldo laudatis in præfatione ad leges antiquas. Apud Misenenses quoque trium ampullarum usus servabatur, ut colligitur ex homilia quam Cochlæus ex veteri pontificali descripsit quod extabat in Stolpensi arce Episcopi Misenensis, & in libro secundo miscellaneorum edidit pag. 138. *Hodie tribus modis consecratur oleum, oleum pro infirmis, & pro populo, oleum principalis chrisimatis, & oleum ad unguendos catechuminos & neophitos.* In provincia Lugdunensi quarta usus erat trium ampullarum. Ita docet vetus liber pontificalis Ecclesie Senonensis qui nunc extat in bibliotheca regia, in quo hæc leguntur:

TOM. I.

Incepit ordo in die cæna Domini. Feria V. majoris hebdomada, id est, in cæna Domini, mane primo, mansionarij ordinent omnia &c. ut supra in pontificali Ecclesiæ Remensis. Eundem usum fuisse provincie secundæ Lugdunensis probat vetus alter liber pontificalis Ecclesiæ Rotomagensis ab Hugone Menardo laudatus in Notis ad librum sacramentorum pag. 80. ubi eadem verba habentur quæ paulo antè descripta sunt ex libro pontificali Ecclesiæ Remensis. Extant autem hæc ipsa etiam in Ordine Romano. Vfus iste provincie Lugdunensis secundæ confirmari potest ex eo quòd in codice Normannico, tamenesi de duabus tantum ampullis agat in initio capituli, in calce tamen tertie ampullæ mentio reperitur. Ex alijs Capitularium vetustis exemplaribus nulla observatio similis profertur potest, quia eorum origo nescitur. Sufficiet itaque adnotare eorum lectiones. Duo Vaticana, Tiliatum, Divionense, Tuanum, Rivipullense habent *duas ampullas*. Sic etiam legitur in Pithæano, Parisiensi, Remensi, Normannico. Sed tamen iidem libri, pro eo quod heic legitur *vel infirmos*, habent *tertiam ad infirmos*. Vnus codex Vaticanus, regius, Trecentis, Colbertinus, Sangallensis, meus legunt *tres ampullas*.

Ibid. c. 137.

HABENT ET AD MED.] Codex Tilianus, Divionensis, & Thuanus; *habent, ad medietatem laborent, & de*. Ita etiam in Palatino, Metensi, & uno Vaticano, & apud Reginonem, Normannicus, Remensis, & editio Basileensis, *habent, ut ad medietatem*. Editio Tiliana & prima Pithæana, *habent quod ad medietatem*. Ita etiam in codice Colbertino. Vnus Vaticanus habet *quo*. In secunda editione Pithæana, tum etiam in codice Parisiensi scriptum est, *habent unde ad medietatem laborent, & de*. Bellovacensis & Rivipullensis, *habent unde ad medietatem laborent, de*.

Pag. 712.
c. 138.

DE ASSUMPTIONE S. MARIÆ] Superfedit Karolus definiendæ huic rei donec interrogaverit Episcopos, ut opinor, regni sui. Huc enim referri debent hæc verba, *interrogandum relinquimus*. Postea cum illi in Concilio Moguntiaci congregati anno DCCCXII. respondissent eam festivitatem reponendam esse in catalogo, Ludovicus Pius eam celebrari iussit, ut patet ex capite 35. libri secundi Capitularium. Observavit istud ante me Ioachim Vadianus in libro primo de monasteriis collegiisque Germaniæ veteribus pag. 10. *De assumptione sanctæ Mariæ Carolus interrogandum reliquit, Ludovicus filius persuasus festivam esse iussit*. Ab illo tempore frequens mentio est istius festivitatis apud veteres; eique stabilendæ fabricata est homilia quædam sancto Hieronymo tributa, quæ nunc quoque extat in tomo nono operum ejus pag. 53. in editione Niveliana, & à Floardo commemoratur lib. 3. cap. 5. de Hincmaro: *Libellum quoque de oru sanctæ Dei genitricis Mariæ, sed & sermonem beati Hieronymi de ipsius Domina assumptione scribi fecit*. Attamen hæc homilia contradictionem passa est, propter quorundam duritiem qui falsam eam esse dicebant. Testis idem Floardus in capite 23. ejusdem libri: *Item pro libello historiæ de oru*

*sanctæ Mariæ, & homilia beati Hieronymi de assumptione ipsius Dei genitricis, qua quidam monachus Corbeiensis monasterij non esse recipienda contendebat. Ad quæ respondet idem Dominus Hincmarus præfatam historiam nos habere ad lectionem, non ad profendum auctoritatem; homiliam verò eandem à sancto Hieronymo asserit catholicè dictam, sicut & filius & caetera sensus & intellectus & alia certa indicia monstrant, & certa persona, per quas de partibus orientibus tempore certo delata ad regiones nostras pervenit, fidem faciunt. Apud Pamelium tomo secundo liturgicorum pag. 388. assumptio beate Mariæ ponitur inter festivitates, hoc modo: *Huc usque præcedens sacramentorum libellus à beato Papa Gregorio constat esse editus, exceptis his quæ in eodem in navitate vel assumptione beate Mariæ, præcipue verò in quadragesima, virgulis antepositis, lectoris invenitur jugulata solertia*. At in vetustissimo codice Ecclesiæ Lugdunensis, quem suspicor scriptum esse ævo saltem Karoli Magni, nulla illic navitatis aut assumptionis beate Mariæ mentio, & in eo hæc tantum leguntur: *Huc usque præcedens sacramentorum libellus à beato Papa Gregorio constat esse editus, exceptis his quæ in eodem in quadragesima virgulis antepositis lectoris invenitur jugulata solertia*. Post edictum Ludovici, assumptionis beate Mariæ memoria in omni regno Francorum celebrata est præcipua veneratione. Narat enim Anastasius Bibliothecarius Paschalem Papam dedisse Ecclesiæ beate Mariæ ad præsepe vestem de chrysolavo habentem historiam qualiter beata Dei genitrix Mariæ corpore est assumpta. Leo IV. in privilegio Ecclesiæ Hamaburgensis numerat assumptionem sanctæ Mariæ inter dies festos quibus Anshario Archiepiscopo & successoribus ejus concedit usum Pallij. Floardus in poemate de Pontificibus Romanus pag. 591.*

Tandem clara dies Regina assumptionis colit
Regiparentis adeft.

Prætermittit est in hoc loco & in edicto Ludovici Pij navitas beate Mariæ. Vnde collegit Baronius Gallicanam Ecclesiam etiam temporibus Karoli M. & Ludovici Pij eam ignorasse. Et tamen ejus mentio extat in charta synodi Suestionensis anni DCCCLXII. pro monasterio S. Dionysij. Eadem ignoravit festum conceptionis beate Mariæ per multa secula, quod Hispanis quoque antiquitus ignotum fuisse puto. Neque enim mihi placet quòd quidam ejus antiquitatem in Hispania colligunt ex decreto Erygij Regis adversum Judæos, in quo enumerantur dies festi qui ab iisdem Judæis sollicita devotione observandi sunt, & in his primo loco ponitur *festum sanctæ virginis Mariæ quæ gloriosa conceptio ejusdem genitricis Domini celebratur*. Heic enim non agitur de conceptione beatissimæ virginis, sed de conceptione Christi, quæ adnuntatio sanctæ Mariæ matris Domini vocatur in vetustis martyrologiis; pro quo in libro Comitatus MS. in bibliotheca Ecclesiæ Bellovacensis scriptum est: *In conceptione sanctæ Mariæ*.

VT SACERDOTES] Burchardus pro more suo caput istud tribuit Concilio Aurelianensi. Sic etiam Ivo, quia Burchardum describebat.

Pag. 712.
c. 139.

Tom. I.
Ibid. c. 161.

DE EBRIETATE] Mirum nemini videri debet quod Princeps tantus quantus erat Karolus M. ebrietatem fugiendam esse moneat, vir aliunde, ut Eginhardus tradit, *in cibo & potu temperans, sed in potu temperantior, quippe qui ebrietatem in qualicumque homine, nedum in se ac suis, plurimum abominabatur.*

Pag. 735.
c. 2.

ECCLESIAE CVRAM GEREREMVS] Capitula Karoli Calvi tit. 2. cap. 1. *Ecclesia vobis ad gubernandum commissa.* Præceptum Ludovici Pij pro monasterio Landeveneci apud Henfchenium & Papebrochium to. 1. Martij pag. 260. *cum universali Ecclesia Deo dispensante nobis commissa.* Vide Notas ad Agobardum pag. 21.

Pag. 736.
c. 5.

A POPVLIS] In codice Parisiensi legitur *apostolis*, certo mendo. Similes errores nos olim emendavimus in libro tertio Salviani de gubernatione Dei pag. 48. & apud Agobardum in capite septimo apologetici.

Pag. 738.
c. 7.

LEIVNA INDICTA] Vide supra lib. 1. cap. 47. & lib. 5. cap. 152.

ET VTI ETIAM] Hæc constitutio Karolo M. tribuitur in libro secundo legis Longobardorum.

VT LIBERIVS POSSIT] id est, ut integra libertas sit orandi Deum, ne Christiani ab oratione avocentur, mercata & placita die dominico prohibeantur. Glossa vetus in uno codice regio legis Longobardorum: *Vi dies dominicos liberius possint homines colere, & mercata & placita prohibeantur illis diebus. Vel aliter. Et ut liberius & mercata & placita feri possint, in die dominico feri prohibeantur.* Itaque in altero codice regio ad verba *ut liberius feri possit* adnotatum est supra lineam, *scilicet in aliis diebus.*

Ibid. c. 9.

EPISCOPI VEL COMITES] Flodoardus lib. 3. cap. 23. de epistolis Hincmari: *Villeberto Cahalannensi rescribit ad ipsius consulta pro Gangulfo Comite ut de his que contra eum se fecisse vel negabat quædam vel confitebatur aliqua, iuxta præceptum apostolicum leniter ageret, quatinus in hoc legem Christi, caritatem scilicet, adimpleret, & ad satisfactionem dilectionemque sui utrumque posset & industria eundem Comitem provocans, illi suam clarescere benignitatem permitteret.*

Pag. 739.
c. 15.

PERICVLVM] Hæc est lectio editionis Basileensis & veterum exemplarium Colbertini, Trecentis, Sangallensis, unius Vaticani, Rivipullensis, & Thuanus. In Normannico legitur *peculium*, haud dubie pro *periculum*. Tilius & Pithæus ediderunt *pluvium*. Quo modo scriptum est in libro Pithæano, in Parisiensi, & in Divionensi. In Remensi primò scriptum fuit *pluvium*. Sed postea emendatio reposuit *pluvium*. Codices Bellocensis & Tilianus habent *pluvium*.

Pag. 741.
c. 10.

MISSAM S. MARTINI] id est, diem sancto Martino festum. Hæc interpretatio non indiget probatione. Frequenter in veteribus libris & scriptoribus legitur Missam sancti Martini, sancti Ioannis, Apostolorum Petri & Pauli, sancti Andree, sancti Michaelis, sancti Bonifacii, sancti Remigij, sancti Albini, sancti Felicis, sancti Marcellini, sanctæ Balthildæ, sancti Nazarij, sancti Philiberti, sancti Galli, sancti Clementis, sancti Aniani, sancti Lamberti, sancti

Tom. II.

Juliani, sancti Mauricij, sancti Bavonis, & omnium sanctorum. Vvormius lib. 3. Fastorum Danicorum exhibet vetus Kalendarium Runicum ante trecentos annos scriptum, cum interpretatione Latina. In eo Kalendario vocabulum Missæ accipitur pro festo; ut *Paulus Messa* mense Ianuario, pro quo Vvormius rectè vertit *Pauli festum*. Mense Februario *Matthias missa*. Maio *Crusis missa*. Iunio *Ioans missa & Petrus missa*. Iulio *Iacobs missa & Olafis missa*. Et sic in ceteris mensibus, ne singulos commemorem.

DE OMNI CONLABORATO] Sirmondus in Notis ad Capitula Karoli Calvi pag. 780. c. 22. hanc constitutionem tribuit Karolo Magno. In quo illum puto falsum esse.

VNSQVISQ; P. S. DIOCESIM] id est, unusquisque Archiepiscopus per suam provinciam suscipiat curam proponendi capitula à Principe constituta. Quod ita fiebat ut in proximo placito rationem reddere tenerentur Archiepiscopi an paritum in hoc fuisset iussioni Imperatoris, ut patet ex epistola 28. Frotharij Tullensis.

HETTI ARCHIEPISCOPVS] De hac Hetti Treverensis Archiepiscopi legatione agit, ut puto, Frotharius Episcopus Tullensis epist. 18.

QUANDO POTVERIT] Iubet Ludovicus ut Ebbo Remensis Archiepiscopus legationem istam exerceat in Remensi provincia, *quando potuerit*. Istam clausulam Henfchenius in Notis ad vitam sancti Anscharij to. 1. Februarij pag. 404. interpretatur de legatione Ebbonis ad septentrionales regiones, pro qua illum abesse interdum oportebat à sua provincia, tuncque curam missatici implendi in ejus absentia commissam esse Rothado Episcopo. Ego verò arbitror clausulam illam simpliciter additam quia Ebbo frequenter erat in palatio, adeoque substituendi erant qui locum absentis implerent. Flodoardus lib. 2. cap. 19. *Dum frequenter igitur Ebbo Præsul in palatio tunc moraretur.*

RHYOTHADVS EPISCOPVS] Sueffionensis.

RANGARIVS EPISCOPVS] Noviomensis, qui Concilio Parisiensi interfuit anno DCCCXXIX. Ad eum extat epistola Amalarij in tomo septimo Spicilegij Dacheriani pag. 165. Hinc ergo illustrari poterit catalogus Episcoporum Noviomensium.

DONATVS COMES] Heroldus habet, *Donatus & Ingobertus Comes*. Codex Thuanus, *Donatus & Ingobertus Com.* Palatinus, Sangallensis, Colbertinus, & Rivipullensis, *Donatus & Ingobertus Comites*.

DONATVS COMES] Melodunensis. Adrevaldus Floriacensis lib. 1. de miraculis sancti Benedicti cap. 25. *Aderant in eodem placito missi à latere Regis Ionas Episcopus Aurelianensis & Donatus Comes Melidunensis.* Hincmarus in narratione de villa Noviliaco cap. 4. *Domnus Hludowicus Imperator donavit ipsam villam Noviliacum Donato in beneficio.* Et infra: *Donatus de infidelitate ejus comprobatus ipsi Imperatori questum sacramentum juravit, & comitatum Mivridunensem & villam Noviliacum cum suis appendicijs Imperator ab eo abstulit.* Idem anno DCCCXXVII. missus est in Hispaniam Tarraconensem, quæ tum Marcæ Hispanica dice-

E E e ij

Tom. I. batur, ad componendos provincie illius motus. Eginhardus: *Imperator Helisachar Presbyterum & Abbatem, & cum eo Hildebrandum atque Donatum Comites ad motus Hispanice Marce componendos misit.* Anno dein DCCCXXXVII. in eandem provinciam iterum missus est cum Bonifacio Comite & Adrebaldo monasterij Flavinianensis Abbate, ut querelas adversus Bernardum Ducem illarum partium propositas audirent; quemadmodum testatur auctor vite Ludovici Pij. Ejsdem Donati, ut opinor, mentio extat in Capitulis Karoli Calvi tit. XIV. pag. 70.

VVILLIBERTVS ARCHIEPISCOPVS] Rotomagensis. In veteri codice MS. bibliothecæ imperatorie, ex quo prodiit codex Carolinus à Grefsero editus, scriptum est in principio majusculis literis.

LIBER VVILLIBERTI ARCHIEPI. Docet nos ita Petrus Lambecius in libro secundo commentationum de bibliotheca Cæsarea pag. 321. & mox addit sibi dubium non esse quin per Archiepiscopum Vvillibertum, ad quem codex iste olim pertinuit, intelligi debeat Vvillibertus Archiepiscopus Rotomagensis, qui illum sibi comparaverit post mortem Karoli M. ex bibliotheca ipsius.

ALBRICVS EPISCOPVS] Lingonensis. Ejus esse videtur epistola trigesima eorum quæ sub Frotharj Tullensis Episcopi nomine editæ sunt.

Pag. 745. c. 26. CVM OMNIB. EPISCOPIS] Reperi in chartulario Ecclesie Viennensis veterem querelam ab Agilnato Archiepiscopo adversus Vvigericum Comitem propositam in solenni Missorum dominicorum conventu cui Remigius Lugdunensis Archiepiscopus & alij quatuor Episcopi intererant cum Comitibus undecim & viginti vassillis dominicis. Hinc ergo valde illustrari potest hic locus & agnosci quoniam modo fierent istiusmodi conventus.

Pag. 746. c. 29. NVLLA SVB ROMANA] Burchardus, qui partem aliquam istius capituli descripsit, accepisse se ait ex Concilio apud Silvanctium presente Ludovico Rege cap. v.

PANES CIVILES] qui alibi gradiles vocantur, quia de gradibus palatij palam accipiebantur. Vide Cujacium lib. 26. Observat. cap. 17. & Iacobum Gothofredum in Notis ad l. 1. 4. 6. Codicis Theodof. de annonis civicis & pane gradili.

ALIENATIONIS VERBVM] Ianus à Costa in librum primum Decretalium pag. 261. Alienationis nomine intelligitur quæcumque traditio perpetua omnisque conditio impedita rei ecclesiastica. Sic enim interpretandum esse censeo quod viris eruditissimis negotium fecerit in d. cap. Nulli. Alienationis verbum continere venditionem &c.

INTERDICTA INSTRUMENTA] Ita editiones & codex Metensis ac Rivipullensis. Reliqui habent *strumenta*; nisi quod in uno Vaticano & in Pitheano scriptum est *strumenta* vitio librarium. Ivo quoque Carnotensis heic *strumenta* habet, non quidem in libris editis, sed in veteri codice MS. sancti Victoris Parisiensis, Franciscus Pitheus sic edidit in capite octavo Novellæ 124. apud Iulianum antecessorem; cum

instrulto strumetique suo. Concordia regularum Tom. I. pag. 607. ex regula sancti Isidori: *strumentorum custodia.* Nihil vulgatus in veteribus libris, presertim verò in antiquis exemplaribus formularum Marculfi.

SI PRINCEPS] Burchardus caput istud Pag. 747. tribuit eidem Concilio Silvanctensi cui adscrip. c. 30. serat caput quod antecedit. Imposuit autem hæc Burchardi fraus auctori glossæ capituli istius in libro tertio Decretalium, titulo *De rerum permutatione*, ubi ita scriptum est: *Quæsitum fuit in Concilio isto utrum Ecclesia possit rem immobilis permutare cum Principe. Stant Concilium quod si Princeps voluerit permutare rem immobilis cum sanctis locis & ab eis rem aliam accipere & de communi voluntate permutationem facere, hoc licitum sit, dummodo causa rationalis hoc exposcat. & res quam Principi præstiterit major fuerit vel saltem æqualis. & super hac permutatione Principis sanctis promulgetur.* Vide Notas Antonij Augustini ad hunc locum in prima collectione Decretalium.

PRAGMATICA SANCTIONE] præcepto, ut loquebantur ævo Capitularium. Hujusmodi præceptum Arnulphi Imperatoris pro Ecclesia Pataviensi extat in tomo primo Metropolis Salisburgensis pag. 350.

PROPTER PROVISIONES] Hæc constitutio repetita est in Concilio Moguntino anni DCCCXLVII cap. 18.

DE CAUSIS] Caput istud & sequens desunt Ibid. c. 33. in antiquis exemplaribus Vaticanis, Palatino, Metensi, Divionensi, Sangallensi, Tiliano, Rivipullensi, Thuano, Bellocensensi, Camberonensi, Colbertino. Desunt etiam in editione Basileensi. In Remensi prætermissa erant; sed postea addita sunt à manu antiqua in scheda codici adjecta. Extant autem suis locis in libro Pitheano, in Parisiensi, & in Normannico. Vnde colligi debet primam editionem Ansegisii non habuisse hæc duo capita, addita verò fuisse in posteriori. Nam Hincmarus in Quaternionibus Karolo Calvo oblati pag. 430. in editione Cellotij caput *De his qui injuste super alios querelas faciunt* laudat ex libro secundo Capitularum imperialis. Et Concilium Trosleianum cap. 6. caput *Vi Ecclesia antiquitus constituta* refert ex secundo libro Capitularium cap. 47. Quod verum esse non posset si duo illa capitula jam tum inserta non fuissent in hoc loco.

VNDE SVST. SE POSSINT] In antiquis Pag. 748. exemplaribus Pitheano, Parisiensi, & Normannico legitur: *unde se suscitare possint.* In Remensi verò: *unde suscitare possint donec ad eorum perveniantur justitiam.*

TANTOS CLAMORES] In Remensi codice legitur *tantas clamores.* Vide quæ de hoc Gallicismo supra diximus pag. 1006.

CAVSANDI] id est, litigandi, causam agendi, ut rectè ista explicat Hugo Menardus in Notis ad Concordiam regularum pag. 141.

CVM HONORE ET SOBRIETATE] Ibid. c. 31. Hæc non habentur apud Reginonem. Pato autem heic insinuari fidelibus festos Pasche dies transigendos esse absque luxu & temulentia, ut Christianos deceat. At hodie omnia in diversum mutata

Tom. I. sunt. Vide Notas ad Agobardum pag. 21.

ASSUMPTIONEM S. MARIÆ] Vide quæ de hoc argumento dicta à nobis sunt supra pag. 1171. & Notas ad Gratianum pag. 365.

PURIFICATIONEM S. MARIÆ] Hæc sola sanctæ Mariæ festivitas olim celebrabatur in Ecclesia. Addita deinde est assumptio, tum conceptio, præsentatio, annuntiatio, ac visitatio. Ingeniosa posterorum diligentia ultra progressa festum desponsationis sanctæ Mariæ reperit, auctore Petro Aurato ex sodalitate Dominicanorum, qui anno MDXVI. novæ istius festivitatis officium composuit & Paulo III. obtulit approbandum, ut Ferrucius Loctrus testatur in libro sexto Mariæ Augustæ cap. 4.

Ibid. c. 36. ECCLESIA] Caput istud Burchardus refert ex Concilio Meldens[is] cap. 8. Ita etiam Ivo par. 5. cap. 12. in veteri codice sancti Victoris Parisiensis. In Concilio Moguntino anni DCCCXLVII. sic legitur: *Ecclesie antiquitus constituta nec decimis nec aliis possessionibus pro novis oratoriis sine consensu & concilio episcopali priventur.*

Ibid. c. 38. UT IVXTA] Caput istud, quod re vera est Concilij Cabilonensis secundi, Burchardus tribuit Concilio Aurelianensi.

INSTRVANT] Ita omnia exemplaria Ansegisi, Regino, Burchardus. Hinc itaque emendandum est caput quintum Concilij Cabilonensis, ubi legitur *instruunt*.

Pag. 749. DICTVM EST] In libro tertio legis Longobardorum caput istud refertur inter constitutiones Lotharii, haud dubie quia ab illo renovata est hæc lex.

Pag. 750. MATREM S. ECCLESIAM] Vide infra lib. 6. cap. 426.

Ibid. c. 42. MONASTERIIS PVLLARIB.] Vide infra lib. 5. cap. 384.

Pag. 750. VEL TER LAICI] Hinc collegit Vadianus libro sexto de eucharistia pag. 216. laicos imperante Ludovico Pio cepisse abstinere à frequenti communione corporis & sanguinis Domini, cum paulò antea, id est, sub Karolo Magno, frequentius fuisset per Ecclesias communicatum; hincque abusum descendere facit ex studio Missæ privatæ & ex cupiditate monachorum. Referenda autem sunt ipsa Vadiani verba. Imperante *Hudovico Caroli filio circiter annum à nato Christo DCCCXV. adeo increbuit privata Missa studium ut quum paulò antea frequentius fuisset (ceu diximus) per Ecclesias communicatum, legem ferre Princeps compulsus fuerit ut laici saltem ter in anno communicarent. quam legem Ansegisus prodidit canone 38. libri secundi. Adeo quisque suam vicem sumenda eucharistia in alium rejiciebat qui & sumere se pro aliis posse proficibatur, quòdque omnium fides & pietas exprosecbatur, paucorum curæ ceu pro aliis merentium commissum est, nec sine quæstus accessione, qui monasteria multa, præsertim Benedictina, ad illas opes quibus hodie tam splendide & tanta cum securitate profruuntur evexit. Dolendum est hanc observationem, quæ falsa est, excidisse viro docto: qui si consulisset antiquos canones Gallicanos, invenisset illam laicorum abstinentiam à communione multò antiquiorem esse quàm ut ad tempora Ludovici Pij referri possit. Nam in ca-*

none 18. Concilij Agathensis ita disertè scriptum Tom. I.

est: *Seculares qui natale Domini, Pascha, & Pentecosten non communicaverint, catholici non credantur, nec inter catholicos habeantur.* Præterea constitutio Ludovici relata à Vadiano sumpta est ad verbum ex Concilio Turonensi III. habito sub imperio Karoli Magni. Neque hic mos censendus est descendisse ex persuasione quæ in animos hominum illius ævi penetravit, posse fideles eucharistiam sumere per vicarium, id est, per eum qui pro se ac populo sacrificat & oblationes Deo offert in altari, sed ex tepiditate Christianorum, *remordente conscientia mala, ut in epistola 83. ait Fulbertus Episcopus Carnotensis de Presbyteris agens qui toties non communicant quoties Missam celebrant, Ioannes Aventinus annuum Boiorum lib. 4. pag. 367. alia via aberrans, hæc lege, quam Karolo Magno tribuit, putat interdictum esse laicis, quos ipse Latina lingua prophanos vocat, ne plusquam ter in anno communionem acciperent eucharistie. Edixit quoque, inquit, præbantur plusquam ter in anno de sacrosancto convivio. quod eucharistiam nuncupamus, vestri non placere.*

IMPEDIATVR] Regino addit, id est, in Pag. 751. *Pascha, Natali Domini, & Pentecosten.* Ita etiam Burchardus, Ivo, & Gratianus. Sed hæc non habentur in Concilio Turonensi, ex quo caput istud sumptum est, neque in exemplaribus Ansegisi. Interpretatio est Reginonis, sumpta ex adnotatione synodali antiqua, in qua hæc leguntur: *Tribus temporibus in anno, id est, in Natale Domini, Pascha, & Pentecosten, omnes fideles ad communionem corporis & sanguinis Domini accedere ammonent.* Vide etiam inquisitione de vita & conversatione laicorum cap. 56. apud Reginonem in initio libri secundi. Ceterum Burchardus Fabiano Papæ tribuit hanc constitutionem.

PATRINI] Patrini sunt qui offerunt baptizandos, eosque baptizatos de sacro fonte suscipiunt, ut ait Hugo Menardus in Notis ad librum sacramentorum pag. 107. Iesse Ambianensis in libello de ordine baptismi cap. 1. *Signent ipsos infantes in fontibus eorum susceprores viri vel femina, id est, patrini vel matrina.* Homilia incerti auctoris in ascensa Domini in vetustissimo codice Ecclesie Lugdunensis: *Quid dicendum est de parvulis, qui, quando baptizantur, non habent intellectum credendi neque pro se respondendi. De maioribus nulla quæstio est, quia ipsi pro se respondere sciunt. Facilis solutio est. Parvuli, qui necdum sciunt loqui, sunt illorum qui eos suscipiunt de sacro fonte merentur remissionem peccatorum accipere. Et certè dignum est ut qui peccato carnalium parentum pollutantur, fide spiritalium parentum salventur. Amalarius Trevirensis Archiepiscopus in epistola ad Karolum M. cap. 2. *Docemus orationem dominicam patrinos & matrinæ, ut & ipsi similiter faciant quos suscipiunt ad sacrum baptismum.* Cap. 4. *Illud signum faciant in fontibus eorum Presbyteri, Acolybi, patrini vel matrina.* Item cap. 15. *Deinde perferuntur patrinos & matrinæ si possint cantare dominicam orationem & symbolum.* Concilium Remense apud Reginonem lib. 1.*

TOM. I. cap. 272. *Presbyter omnibus patrinis annuntice quod debitores sint suis filiis &c.* Apud Ivonem parte 6. cap. 158. legitur *patrimis*. Sed emendandus est ex Reginone & ex veteri exemplari MS. sancti Victoris Parisiensis. Eodem modo emendandum est caput primum secundæ additionis, ubi legitur *patroni* pro *patrini*.

FIDEI VISSORES] Homilia sancti Eligij Episcopi Noviomensis in tomo quinto Spicilegij Dacheriani pag. 212. *Memento quia tunc patrum cum Deo fecistis, atque abrenuntiare vos diabolo & omnibus operibus ejus in ipso baptismi sacramento promissistis. Qui potuit, tunc ipse per se & pro se hac respondit. Qui vero non potuit, fideiussor pro eo ad ejus vicem ista Deo promisit, ille scilicet qui eum de sacro fonte suscepit.*

AB ANTIQVIS PATRIEVS] id est, ut opinor, in canone sexto Concilij Nannetensis. Nam Regino, postquam retulit istud nostrum caput, statim describit canonem illum Nannetensem, tanquam si ostendere vellet quid per antiquorum patrum constitutionem heic intelligatur.

VIDVARVM] Vide supra lib. 2. cap. 33.

BANNVM DOMINICVM SOLVAT] Vide infra lib. 5. cap. 247. & lib. 6. cap. 271.

PARTIEVS SCLAVORVM] Negotiatores Francos consuevit antiquitus exercere mercaturam apud Sclavos docent gesta Dagoberti Regis cap. 27. *Sclavi cognomento Vviniâ, quorum regnum Samo tenebat, negotiatores Francorum cum plurima multitudine interficiunt & rebus exspoliant.*

AVARORVM] Ita codex Metensis. Divionensis habet *Arorum*. Pithæanus, Normannicus, Remensis, Bellovacensis, Tilianus, & Parisiensis, *Havavorum*. Contra in Colbertino, Thuanus, Rivipullensi, uno Sangallensi, & in editione Basileensi scriptum est *Bavavorum*, in altero Sangallensi *Baugariorum*, & in Camberonensi *Bajuvatorum*.

DE CLAMORIEVS] Leg. *De clamatoribus*. Clamatores autem hoc loco sunt qui litigant.

CVM IPSIS LITERIS] Karolum M. non esse repertorem istius juris colligi potest ex epistola 104. sancti Bonifacij, in qua sic scribit ad Pipinum Regem: *Quidam servus Ecclesie nostra, & ipse mendacissimus, qui nos arte fugiebat, Ansfrid nomine, veniens ad nos cum indiculo vestro, rogans ut ei iustitiam faceremus, misimus illum ad vos cum ipsis literis cum Misso nostro, ut cognoscatis quia mentitus vobis est, petentes ut nos pro mercede vestra defendatis contra tales falsarios, & eorum mendacis non credatis.*

ET INEANTES] Vide quæ adnotantur infra post caput 16. hujus libri.

DE CONSPIRATIONIBVS] Hæc constitutio tribuitur Lothario in libro primo legis Longobardorum. In uno vero codice regio ejusdem legis hæc adnotata antiquitus sunt in margine: *Infirmat hæc supradictum capitulum Volumus, si conspiratio per sacramentum firmetur. Infirmat etiam legem Rotharis Si quis pro injuria sua vindicanda, & Si quis gregem equorum, & Si pro quacunque causa homines, & li. quæ est Si quis sine voluntate, & Ruchis Cognovimus enim. Nisi be omnes pradicta de conspiratione non sacramen-*

to vel dextera data loqui dicantur.] Capitulum **TOM. I.** *Volumus*, cujus heic mentio, est constitutio Lotharij, quæ extat in eodem libro primo legis Longobardorum tit. 17. cap. 9. Lex Rotharis est prima in eodem titulo.

PERHOC] Ita omnia ferè antiqua exemplaria, editio Basileensis, & Regino. Codex Trecentis habet *propter hoc*, unus Sangallensis *pro hoc*. Defunt hæc duæ voces in codice legis Longobardorum.

VEI VERO NIHIL MALI] Alia glossa marginalis in eodem codice regio: *Si nihil mali perpetratum est, actor secundum quosdam in Corsicam est mittendus, secundum alios tam actor quam sequaces est flagellandus, secundum alios actor mori debet.* Quod heic ait actor glossæ actorem secundum quosdam in Corsicam esse mittendum, sumptum est ex titulo tertio capitulorum Lotharij cap. 4.

DE PERIVRIIS] In ipso capitulari ex quo ista sumpta sunt legitur ut heic editum est, itemque in plerisque vetustis Ansegisii exemplaribus & in codice legis Longobardorum. In uno tamen Vaticano, in uno Sangallensi, in Trecentis, & Colbertino scriptum est: *Præcipimus ut perjuriam summopere caveantur.*

SEPARANTVR AB INVICEM] In quibusdam codicibus legitur, *separantur ad invicem*. Alcuinus in libro de virtutibus & vitiis ad Vvitonem Comitem cap. 20. *Si falsi testes separantur, mox mendaces inveniuntur.*

ACCVSATORI] id est, *actori*, ut ait vetus glossa interlinearis in uno codice regio legis Longobardorum. Quod ideo rectè observatum est, ne quis putare possit heic agi de causis tantum criminibus.

TESTES ELIGERE] id est, *adducere testes ut iurem*, inquit eadem glossa. Vnde ait alia glossa in altero codice regio: *Etiam reo licet testes eligere & contradicere per capitulum Lotharij: Si quis cum altero. Verum lex quam auctor istius glossæ dicit esse Lotharij, Ludovico Pio tribuitur in libris legis Longobardorum. Extat autem infra lib. 4. cap. 23.*

CAVSATORE] id est, *reo*, inquit auctor prioris glossæ. Quidam codices legunt *accusatore*.

SI VERO ALIQVIS REFVTATVR] Ita pleraque exemplaria. In Thuanus, Remensis, Tilianus, Bellovacensis, Divionensis, Metensis, & in editione Basileensi legitur simpliciter: *Si refutatur, dicat &c.* In Camberonensi: *Et ille qui ad testimonium ducitur, si refutetur.* In Pithæano, Normannico, & Parisiensis: *Et ille qui ad testimonium adducitur, si refutatur.* Codex legis Longobardorum: *Et ille qui ad testimonium adductus fuerit, si refutatur.*

SI REFVTATVR] Charta Ludovici VI. Regis pro monasterio Fossatensi: *Quod si aliquis temeraria presumptione illorum testimonium in aliquo refutaverit. Vetus historia Trevirensis in tomo XII. Spicilegij Dacheriani pag. 219. Ceptit à fratribus omnino caritatem refutare, id est, recusare, ut in margine adnotat clarissimus editor. Regula cujusdam in Concordia regularum pag. 72S. Caro & vinum sive potus in quo sit ebrietas*

Tom. I. *refutanda sunt monachis nec suscipienda*, ubi vide Notas Hugonis Menardi.

Pag. 716. c. 11. **VT NON EXIGANTVR.**] Hæc habentur in ipso Capitulari ex quo sumpta sunt, & in antiquis exemplaribus Metensi & Rivipullensi. In Normannico legitur: *præstatur, non exigantur*. Reliqua exemplaria non habent hæc tria vocabula, quæ defunt etiam in editione Basileensi & apud Ivonem. Vide infra lib. 6. cap. 379.

SINE NEGOTIANDI CAUSA] sive ad eorum supplendam necessitates, ut legitur in præcepto Ludovici Pij de immunitate monasterij Micacienfis à præstatione tributorum pro navibus per flumina regni Francorum discurrentibus pro quibuslibet præfati monasterij necessitatibus, quod privilegium postea confirmatum est à Karolo Calvo. Simile privilegium monasterio sancti Philiberti concessit Pippinus Rex Aquitanorum; ut patet ex ejus præcepto, quod à R. P. Chiffletio editum est in historia monasterij Trenorchiani pag. 192. Item Lotharius Imperator simile monasterio Dufrensi apud eundem Chiffletium pag. 264. Simile quoque privilegium Andegavensi Ecclesie concessum à Ludovico Pio ediderunt Sammarthani in tomo secundo Gallie Christianæ, & aliud Karoli M. pro monasterio Organensi juxta Veronam Ferdinandus Vghellus in tomo quinto Italiae sacrae pag. 600. Habemus præterea præcepta Karoli M. & Pippini Regis Aquitanie quibus immunitatem telonij & aliorum tributorum concedunt monasterio Cormaricensi pro duabus navibus per diversa flumina discurrentibus. Item præceptum Ludovici Pij de quinque navibus Ecclesie Viennensi concessis *ad sua negotia deferenda*, itémque aliud de quatuor navibus monasterij sancti Germani Autisiodorensis. Idem Ludovicus monasterio sancti Aniani Aurelianensis concessit privilegium habendi sex naves *qua sive per Ligerim flumen sive per cetera flumina infra ditionem imperij nostri ob utilitatem & necessitatem monasterij discutere possint ubicunque velint*, ut legitur in litteris ejusdem Ludovici à clarissimo Huberto editis pag. 75. probationum historie ejusdem monasterij sancti Aniani. Quæ ideo adnotavimus ut agnoscerent lectores eam generalem legem, de qua nunc agimus, indignis auctoritate Principis speciali ut executioni mandaretur per singula loca.

NI SI IN PALATIO] quæ moneta palatina dicebatur. Vide Capitula Karoli Calvi tit. xxvi. cap. 12. & Capitulare secundum anni dcccviii. cap. 7.

Pag. 717. c. 14. **DE HERIBANNO**] Ita plerique codices. Palatinus tamen, Camberonensis, Tilianus, unus Sangallensis, Thuanus, Bellovacensis, & Divionensis legunt *hairibanno*. Vaticanus unus & Rivipullensis, *hairibanno*. In polyptico monasterij Fossatenfis legitur *hairbannus*. Vide Adversaria Petri Pithæi lib. 2. cap. 20. & Notas Bigonij pag. 963.

BLANDITIA] Codex Palatinus, Metensis, Thuanus, & Divionensis, *blanditia*. In uno codice regio legis Longobardorum legitur, *abique ullius persone gratia, ambitione, sive terrore*.

BVBVS, VACCIS] In editione Tiliana & sequentibus legitur, *bobus, ovibus, vaccis*. Sed vox *ovibus* non extat in editione Basileensi, neque

in antiquis Ansegisi exemplaribus, neque demum Tom. I. in codice legis Longobardorum. Error ortus ex eo quod in quibusdam editionibus Capitularis secundi anni dcccv. legitur *bobus* pro *bobus*. In libro tamen quinto cap. 258. legitur *bovis, ovis*.

PECULIO] id est, pecudibus, animalibus. Hinc peculium utriusque sexus in veteri charta monasterij Schlechdorfensis in tomo tertio Metropolis Salisburgensis pag. 321. Statuta antiqua sancti Petri Corbeienfis in tomo quarto Spicilegij Dacheriani pag. 20. *Similiter quicquid in diversis laborationibus quolibet modo acquiritur, vel in variis peculium generibus emittitur*. Testamentum Evaradi Comitis apud Aubertum Miræum in Codice donationum piarum pag. 99. & in tomo duodecimo ejusdem Spicilegij pag. 495. *sive in laboratione sive in peculio*. Porro in hoc istius capituli loco, pro eo quod heic legitur *peculio*, codex Palatinus & Bellovacensis habent *pecunia*, quod idem est. In testamento sancti Aldrici Episcopi Cenomanensis legitur ipsum statuisse ut quicquid *de pecuniis diversi generis & vestimentis* in suo ergastulo inventum fuerit post mortem suam, tribuatur monasterio à se condito super fluvium Sartæ. Homilia incerti auctoris in vetustissimo codice sancti Galli: *Quando Abraham decimas de præda donavit, quanto magis omnis homo de suo labore, de omni pecunia, & de omnibus animalibus*. Concilium Duziacense pag. 293, in editione Cellotij & pag. 1655, in tomo octavo Conciliorum ultimæ editionis: *generis diversi ac sexus pecuniam*. Cellotius in Notis ad hunc locum, cum ista non intelligeret, pecuniam heic explicavit de argento signato. Hæc sunt ejus verba. *Vox insolens, inquit, & nusquam alibi mihi lecta. Neque ego sexum alium in pecunia conjicere possum quam si aurum pro mare, argentum signatum pro femina accipias*. Porro pecunia alibi significat quamlibet rem quam quis de pecunia sua comparavit, ut libro quinto Capitularium cap. 347. & lib. 6. cap. 11. & in Capitularibus Lotharij tit. 3. cap. 12.

EXIEBAT] Ita fere omnia vetera exemplaria Pag. 717. & editio Basileensis. Tiliana & Pithæana prima c. 15. habent *exigebatur*, quam lectionem præferunt veteres libri Camberonensis, Colbertinus, Vaticanus, & unus Sangallensis.

DE LIBERIS HOMINIBVS] Leg. *De li-* Ibid. c. 16. *beris hominibus qui uxores*. Error fuit typographi. Ad hunc locum respexit Beatus Rhenanus quum hæc scriberet in libro secundo rerum Germanicarum pag. 94. *Erant & tabularij sive chartularij, libertorum genus. In hoc jus habebat Ecclesia. Sed fiscalini privilegij ecclesiasticos vincebant. Nam liber homo habens uxorem fiscalinam, aut mulier libera habens fiscalinum maritum, nibilo deterioris conditionis hoc nomine efficiebatur*. Item Ioachimus Vadianus lib. 2. de collegiis monasteriisque Germanie veteribus pag. 75. *Ex publicis autem servis regij seu fiscalinis diti nostris quorum vectigal & usufructus ad fiscum pertinebat. Erant & ecclesiastici, qui operas suas Ecclesie pendebant. Ceterum & regionum & ecclesiasticorum longe melior erat conditio. Regios fiscalinos commemorat Ivo Carnotensis episcopus. 147.*

T O M . I . Post caput istud sequitur in codice Normannico: *De infantibus qui non juraverunt fidelitatem. De his qui tunc infantes fuerunt, & alius atque alius qui non juraverunt fidelitatem Domino Imperatori aut suos infantes, modo jurent.* Vide suprâ cap. 8. hujus libri.

Pag. 758. c. 20. **A L O D E M]** Alodium olim dicebant fundum liberum nullius juri obnoxium, ut ait Sirmondus in Notis ad Goffridum Vindocinensem pag. 5. Opus autem non est ista pluribus probare, cum viri clarissimi doctissimos commentarios de toto hoc argumento ediderint.

P E R E O R . V O L U N T A T E M] Ista & quæ deinceps sequuntur extant quidem in codice Tiliiano, in Parisiensi, Palatino, Metensi, Thuano, Bellovacensi, Pichæano, Normannico, Rivipullensi, Divioniensi, & in uno Sangallensi. Ita etiam editio Tiliiana, Basileensis, & prima Pichæana. Secunda, quæ juvatur auctoritate veterum exemplarium Colbertini, Vaticani, Camberonensis, & unius item Sangallensis, habet: *deinceps caveant se omnino à talibus, ne à propriis honoribus & à proprio solo à Dei gratia & nostra extorres fiant.* Hanc postremam lectionem retinuit Lindenbrogus. Pro eo autem quod heic legitur à *Dei gratia*, melius, ut opinor, scriptum est in libro Camberonensi *ac Dei gratia*.

Pag. 758. c. 21. **F A T I G A T I]** Hæc est lectio multorum veterum librorum. In Thuano, Vaticano, Colbertino, & uno Sangallensi legitur *fugati*. Et hæc quoque lectio bona est.

Ibid. c. 23. **I N F I D E L I S E S T N O S T R O R E G N O]** Hanc lectionem Franciscus Pichæus huc transtulit ex libro primo legis Longobardorum. Nam in antiquis exemplaribus & editionibus sic habetur: *larvo est & infidelis noster & Francorum.* Itaque sic reponendum est. Vide suprâ in Notis ad paginam 543.

Pag. 759. c. 24. **V E L A L I A]** Codex Rivipull. *vel alia quæcunque re.*

Ibid. c. 16. **S I Q U I S I N I M M U N I T A T E]** id est, in Ecclesia vel in rebus Ecclesie quæ immunitatis nomine censentur infra lib. 5. cap. 279.

D A M N V M] id est, furtum, homicidium, aut aliquod crimen, ut statim dicitur.

D A M N V M] *Ve si ruperis murum, aut Ecclesia portam, aut aliud simile. Sed secundum Gualcausum damnam pro homicidio ponitur. Nam si de omni damno diceret, ut si gallinas occidisset, iniquum videretur. Alij vero de omni damno dicunt.* Ita auctor glossæ veteris in uno codice regio legis Longobardorum.

A D P R I N C I P E M] id est, ad Ducem, qui super Comitem constitutus est. Infra lib. 5. cap. 367. *Si quis iussione Regis vel Ducis illius qui ipsam provinciam regis &c. Princeps vero & successores ejus defendant eum.* Vvalfridus Strabo, horum temporum scriptor, cum in fine libri de ecclesiasticis officiis institueret computationem principatum seculi cum dignitatibus ecclesiasticis, Metropolitanos Ducibus comparavit: *quia sicut Duces singularum sunt provinciarum, ita & illi in singulis provinciis singuli ponuntur.* Comites vero comparat Episcopis, quorum non est adeo ampla jurisdictio ac Metropolitanorum.

P E R M A L V M I N G E N I V M] Hæc desunt Tom. I. in uno codice Vaticano, in Colbertino, Thuano, Pag. 760. & in uno Sangallensi.

I N S E R V I R E] id est, in servitute revocare, Ibid. c. 13. ut ait vetus glossa marginalis in uno codice regio legis Longobardorum.

M V L T A M] Eadem glossa: *Ob hoc dicunt quidam quod hæc lex ad legem Salicam sit facta. In aliis enim libertatis cartulis nisi in Salicis pena poni non solet.* Hanc opinionem refellit auctor alterius glossæ. *Hæc lex, inquit, in hoc quod facit multam componere, à quibusdam dicitur Salica esse. Sed male dicunt, quia in omnibus cartulis pena potest poni.*

O M N I A D E B I T A] Vide infra lib. 4. cap. Ibid. c. 50. 75.

F R E D A] id est, compositio qua fit pro injuria facta mulieri in mundio Regis habita, ut ait glossa interlinearis in uno codice regio. Alia sic habet: *id est, excepta injuria qua fit mulieri Salica qua est in mundio Regis.*

O P T I M V S] Burchardus, sui semper similis, Pag. 761. caput istud interpolatum, ne qua Capitalarium c. 34. vestigia deprehendi possent, tribuit Concilio Matificensi.

N V L L C R I M . P O S S I T I N D I C E R E] id est, nullam eis infamiam possit inferre, ut ait Burchardus. Sive nullam eis possit asserere calumniam, ut apud Gratianum, quod melius est.

V T N E C C O L O N V S] In codice legis Longobardorum legitur: *Vt nec colonus nec fiscalis possit alicubi foras mixtos traditionem facere;* ubi glossa interlinearis in uno codice regio foras mixtos interpretatur extra confervos. Ista lucem accipere possunt ex libro quinto legis Visigothorum tit. 7. cap. 16. ubi prohibetur ne servi fiscales mancipia sua aut terras ad liberos homines venditione transferant, nisi tantummodo ad alios servos fiscales, & ut terras sine mancipia donare Ecclesiis non possint.

M A N S I O N E M] Frotharius Tullensis episcopus, Ibid. c. 19. 18. ad Hetti Archiepiscopum Treventensem Missum dominicum: *Vestris literis mihi significari exopto quando huc pro legatione vobis injuncta venire vel quando synodale Concilium juxta modernam constitutionem debeatis convocare. De his ob id precipue sollicitus maneo quia & ipse secundum imperiale præceptum ad providendas mansiones in quibus Legati suscipi debent, scilicet à monte Iovis usque ad palatium Aquis, ire debet.*

P E R V I T A M R E G I S] Caput istud repetitur in libro tertio legis Longobardorum tit. 24. c. 42. Vide Filescum lib. 2. selector. pag. 85. & Vvestenium in Notis ad opuscula Origenis pag. 110.

D I M I T T E R E] id est, manmittere vel desinere possidere, ut ait glossa interlinearis in uno codice regio, quod confirmat & alia glossa.

O F F E R A T] In lege Longobardorum legitur asserat, etiam in antiquis libris.

C O M M I S I T] In eadem lege scriptum est, commisset, & sit absolutus.

S Y P E R N O C T E S] Majores nostri olim Pag. 761. spacia temporis non numero dierum sed nocturnis finiebant. Vide Sirmondum in Notis ad Goffridum pag. 38.

Tom. I. REM INTERTIATAM] Vide infra lib. 6. Ibid. c. 46. cap. 214.

VEL CRUCE] Hæc non extant in codice Metensi.

Ibid. c. 47. DE ILLIS HOMINIBVS] Glossa interlinearis in uno codice regio: *Hæc lex loquitur cum iudicatus fuerit ad mortem propter crimen maiestatis. Quæ interpretatio confirmari potest ex præcepto Karoli M. mox laudando.*

QUALITER IUDICIUM] In lege Longobardorum legitur *aguale iudicium*. Ibi verò in margine ejusdem codicis regij sequentia adnotata sunt à manu antiqua: *Hæc lex in hoc quod dicit, æquale iudicium inter illos terminetur, sic exauditur ut nec ipsi iustitiam faciant nec accipiant de causis ante perpetratis. Rationem verò reddit alia glossa, quoniam pro mortuis habentur ad ante gesta.*

SECUNDUM IUDICIUM FRANCO-
RVM] Præceptum Karoli M. editum post Acta sanctorum ordinis sancti Benedicti to. IV. pag. 623. *Fuerunt namque aliqui in nostra presentia convelli & secundum iudicium Francorum iudicati. Hincmarus in Notitia de villa Noviliaco cap. 4. Deinde Landrada uxor Donati, sed & filij eorum, pergente Karolo Rege ad obsidendos Normannos qui in insula que Osellus dicitur residebant, cum alijs descenderunt: quorum honores & proprietates à Francis auferri & in siscum redigi iudicata sunt.*

SECUNDUM IUDICIUM FRANCO-
RVM] Glossa marginalis in codice regio paulò antè laudata: *Item cum dicitur secundum iudicium Francorum, erant quidam qui dicebant hanc esse Salicam. Sed non est. Quia non ideo dicitur secundum iudicium Francorum ut esset Salica, sed quia Karolus Francus navitatis erat, & respexit suam nationem propter sue gentis dignitatem.*

FRANCO-
RVM] id est, Karoli, qui fuit Francus, inquit alia glossa. Et hoc ad removendam hanc legem esse Salicam.

CUM ARMIS
CONTENDAT] Cum alij suis pugnare debeant, ut ait una glossa, isti iubentur pugnare cum armis, id est, scuto & lancea.

Pag. 764. VT TESTES] Burchardus refert ista ex Concilio Maticensi, ut dictum est paulò antè ad caput 32. hujus libri.

Ibid. c. 55. IUDICIUM SVBVERTENDVM] Vide infra lib. 5. cap. 145. & Reginonem lib. I. cap. 72.

DEPOSITVS] In Capitulari secundo anni dcccix. legitur *expoliatus*, in codice verò legis Longobardorum *expulsus*.

Pag. 765. c. 57. HYBERNO] hyeme. Sanctus Ambrosius sermone 38. *Miser peccator dum hic hyberni rigorem metuit, ibi tenebrarum frigus incurrit.* Brevis annotio de Principibus Francorum in vetustissimo codice MS. bibliothecæ Colbertinæ: *Hibernus grandis & durus.* Pro quo hæc habentur in annalibus Laurishamensis ad annum dcccxliv. quo istud contigit: *Hiems grandis & durus.* In veteri chronico S. Galli nondum edito: *DCCLXIII. xviii. Kal. Jan. sic incipit gelus, & finivit in xvij. Kal. April.* Eadem habentur in annalibus Francorum Tilia-

Tom. II.

nis. Hinc *hivernaticum & hivernatica satio* in po-lyptico monasterij Fossatensis & alibi.

VT SACRAMENTA] Vetus nota marginalis in uno codice regio legis Longobardorum: *De his sacramentis loquitur qua ad manum Regis principaliter pertinent, ut si quis iuratus sit regium servum non plagasse, vel que arduantur sponte fieri ad palatium, licet ad manum Regis non pertineat.*

VIRTUTEM] Ita vetera exemplaria Tili-
num, Palatinum, Rivipullense, Metense, Bel-
lovacense, Camberonense, unum Sangallense,
Pithæanum, Parisense, Divionense, Remense.
Sic etiam scriptum est in Tiliana editione & in
prima Pithæana, itémque in codice legis Longo-
bardorum. At in uno codice Vaticano, in uno
Sangallensi, in Thuanò, Colbertino, & Cam-
beronensi, tum etiam in Capitulis Karoli Calvi,
in Concilio apud sanctam Macram, apud Ivonem,
& in secunda editione Pithæana, postremò in
Lindenbrogica legitur *vim*. eadem omnino signifi-
catione, uti jam dictum est supra.

SECUNDUM LEGEM ET EVVAM] Mul-
tùm variant in hoc loco vetera exemplaria & edi-
tiones. Lectionem quam nos retinimus exhibent
unus codex Vaticanus & unus Sangallensis, tum
etiam editiones Tilij, Pithæanæ, & Lindenbro-
gica. Colbertinus habet, *secundum legem & eu-
mna illi cuius*. Alter Sangallensis & Thuanus,
& eam illi cuius. Rivipullensis & Divionensis,
& ea illi cuius. Palatinus & Bellovacensis, &
coram illi cuius. Tilianus & Camberonensis, &
coram illi cui. Metensis, & coram illo cuius. Pa-
risiensis, Pithæanus, Normannicus, Remensis:
aut *furaverit, ei cui domus infra illa & spoliata*
fuerit. In Capitularibus Karoli Calvi, ubi caput
istud reperitur descriptum, *secundum legem eam*
illi. In Concilio apud sanctam Macram, *secun-
dum legem illi*. Apud Ivonem, *secundum legem*
& *ovadios illi*. In uno codice regio legis Longo-
bardorum: *rapuerit aut furatus fuerit, totum*
illi *secundum legem cuius domus*. In alio: *ra-
puerit aut furatus fuerit, secundum legem illi de-
bet & totum illi cuius domus*. Editio Nicolai
Boherij, *secundum legem & totum illi*. Linden-
brogica, *secundum legem & evvam illi*.

SI QVIS MESSIS] Vide capitula Karoli M. Ibid. c. 66. excerpta ex lege Longobardorum cap. 4.

PRINCIPIS] id est, Regis, ut explicat ve- Ibid. c. 67. tus nota in codice sancti Remigij Remensis, quam exhibemus in Notis ad titulum nonum Karoli Calvi.

HERISCLIZ] Ita plerique codices anti-
qui. Alij habent *herisliç, herieliz, heriseli.* c. 70. Beatus Rhenanus lib. 2. rerum Germanicarum pag. 94. *Deservisse exercitum inter capitalia numerabatur. Id flagitium Franci vocabant herisch-
litz, quasi dicas exercitus scissionem.* Vide glossarium Pithæi ad libros Capitularium.

ROGET] Ita omnia vetera exemplaria, uno
Rivipullensi excepto, in quo legitur *cogat*. Hæc
tamen lectio videtur esse melior, quia in lemma-
te scriptum est: *De non cogendo bibere in hofte*.
Beatus Rhenanus in libro supra laudato pag. 95.
agens de legibus Francorum: *Nemo militia so-
cium suum aut quemlibet alium ad potandum in-*

FFF

- Tom. I.** *vitato. Quod si quis ebrius repertus fuerit, ejus quoad culpam agnoscat, aquam bibito.* Vide Notas ad Reginonem pag. 561. Rogare autem heic significat cogere, ut infra Addit. IV. cap. 17. *Nec omnino a quoquam respondere rogetur &c.*
- Pag. 768. c. 74.** **HISPANIAM** id est, eam citerioris Hispaniæ partem quæ in eor. Pyrenæos, mare mediterraneum, & fluvium Rubricatum habitatur. Ea quippe tum erat in regno Francorum, & Marca Hispanica dicebatur. In ea sunt præclaræ urbes Autonæ, Barcino, Gerunda, Vigellis. Frotharius Episcopus Tullensis epist. 24. *Si in partes Hispaniæ præter custodiam & sollicitudinem me senior noster isto hyeme futuro destinare voluerit, vos ab illo servitio excusare me dignemini.* Hinc custodes maræ Hispanicæ & limitis Hispanici in vetustis annalibus.
- Ibid. c. 75.** **QVAM**] Plerique codices habent *qua*. **IDEM RECTOR**] In uno codice Sangallensi, in Thuano, & Camberonensi legitur, *id est, rectorum.* Sed hæc lectio bona non est.
- Ibid. c. 77.** **VLLVS COMES PALATII**] Bignonius in Notis ad Marculfum pag. 914. ex hoc loco & nonnullis aliis collegit plures Comites palatii uno eodemque tempore fuisse. Einhardus epist. XI. *Adalberto & Gebuino Comitibus palatii.* Quod fuerit officium Comitum palatii explicat Hincmarus epist. 14. cap. 21. ex libro Adalhardi de ordine palatii, qui nunc non extat.
- Pag. 769. c. 78.** **IN IPSO PAGO**] Ratio hujus constitutionis affertur in capite 23. libri quarti. Charta reclamatoria filij Richard ad Ludovicum Pium inter epistolâ sancti Bonifacii num. 115. *Multi enim testes de ipsi pagis super hac ipsa re adhiberi possunt qui hanc rem bene sciunt & eam detegere veraciter valebunt.*
- Ibid. c. 81.** **CONDRICTA**] Quidam codices habent *construata*.
- Pag. 770. c. 89.** **Caput istud & sequens in editionibus Tilij, Pithæorum, & Lindembrogij leguntur post caput 64. & 69. libri primi.** Nos illa inde sustulimus, quia non extant in hoc loco antiquis libris, sed in fine libri tertij, ut in hac editione nostra. Ex eodem libro tertio citat Regino lib. 2. cap. 75. & 427. ubi vide Notas. Ivo tamen par. 10. cap. 41. postremam partem istius capituli refert ex libro primo Capitularium cap. 64. Quod indicat Ivonem habuisse collectionem Anglesij exemplar in quo caput istud repositum erat in libro primo. Sane in libro Bellovacensi, in uno Sangallensi, in Camberonensi, & in Metensi sancti Vincentij caput de homicidiis conjungitur cum capite 64. libri primi, caput verò de mensuris cum cap. 69. ejusdem libri.
- Ibid. c. 90.** **VT ÆQVALES MENSVRAS**] Vide Concilium Calchutense cap. 17. & Concilium Patiensense VI. lib. 1. cap. 51. & lib. 3. cap. 13. & Addit. II. cap. 20.
- Post caput istud sequitur in codice Palatino, in uno Vaticano, in Merensi, & in Camberonensi caput *De rebus Ecclesiarum &c.* quod habetur in Additione quarta cap. 171. Præterea in Metensi descriptum est in fine libri istius caput *Peruenit ad nos &c.* quod extat infra lib. 5. cap. 279.
- Pag. 771. c. 91.** **CONSTITVIMVS**] Caput istud in nullo eorum exemplarium extat quæ nos vidimus præter-
- quam in Bellovacensi; in quo tamen descriptum **Tom. I.** non est eodem tempore quo superiora, neque eodem atramento, quamvis manu ejus, ut reor, scriptum sit qui codicem integrum confecit.
- MANV PROPRIA SINGVLA**] id est, absque conjuratoribus, absque consacramentalibus. Frustra igitur alij in singulis hoc loco reposuerunt pro eo quod in veteri codice scriptum est *singula*.
- QVAL RER. DIREPTIONES**] In lege **Pag. 771.** Longobardorum legitur, *qualecunque damnus, c. 1.*
- SOLVERE COGANTVR**] In veteribus libris legis Longobardorum legitur ut isthic. In editione verò Boherij, *bannum nostrum solvere cogantur.* Apud Lindembrogium verò, *bannum nostrum solvere cogantur, id est, l. x. sol. componant.* In uno codice regio, post vocem *cogantur* additum est à manu recentiore, sed tamen antiqua, & *insuper damnus aut homicidium componat.*
- SI SERVI**] Vide infra cap. 41.
- MARCHAM CVSTODIENDAM**] **Pag. 771. c. 1.** Annales Fuldenses ad annum **DCCCLXIX.** *intores parium illarum.*
- AD EOR. PLACITA VENIANT**] nimirum vassalli domini. Et sanè in chartis judiciorum per illa tempora aditatorum videmus nomina vassallorum posita post nomina Missorum & Comitum, ut in charta de controversia quæ erat inter Agimarus Archiepiscopum Viennensem & Vvigericum Comitem. Acta sancti Aldrici Episcopi Cenomanensis; *Preceptis hanc justitiam inquirere ab Ebroino Pillavienfis ubi Episcopo & Rogonis Comiti & Almaro Senesbalco Domna Judith Imperatricis & Misso palatino, unâ cum aliis vassallis domini.*
- AD CVSTODIAM MARITIMAM**] **Ibid. c. 5.** Beatus Rhenanus libro secundo rerum Germanicarum pag. 94. *Erant præterea Comites ad custodiam maritimam, item ad marcam tuendam deputati, quos hodie Marchiones vocamus.* Eginhardus epist. 22. *ad custodiam maritimam fuerunt.*
- PROPTER INCERTVM**] **Ibid. c. 6.** Hæc lectio constans est in omnibus antiquis exemplaribus, nisi quòd in Rivipullensi legitur *incertum.* Veteres librarij interdum permutabant hæc vocabula; ut in titulo **XXXI.** Capitulorum Karoli Calvi cap. 5. *interdum etiam incertam propinquam suam.* pro quo in codice sancti Vincentij Metensis scriptum est *incertam.* Et in decrectione Childeberti Regis cap. 2. pro eo quod illic rectè legitur *incertum usum sibi societ conjugio,* veteres libri Remensis & Bellovacensis habent *incertum.* Sed ut ad rem nostram redeamus, certum est heic legendum esse uti nos edidimus. Vide glossarium Francisci Pithæi ad libros Capitularium in verbo *Reclamare.*
- DE CONIVRAT. SERVORVM**] **Ibid. c. 7.** Beatus Rhenanus lib. 2. rerum Germanicarum pag. 94. *De conjuratione servorum in Flandris, Mempisico, & ceteris ad mare locis facta meminimus leges Francorum.*
- MEMPISCO**] Charta Karoli Calvi pro monasterio sancti Bavonis apud Miram in codice donationum piarum pag. 75. *In pago Mempisco, in villa Helsea.* ubi Miræus conjicit Helcam fortasse intelligi debere de vico agri Aloftani cui *Esche* nomen est. Andreas Catullius in Tomaco

Tom. I. Nerviorum pag. 18. contendit Menapios sive Mempifcos partim in diocesi Tornacensi fuisse, partim in Morinensi.

Pag. 776. c. 8. VBI SALEM FACIUNT] Hieremias in epistola ad Frotharium Episcopum Tullensem, quæ est vigesima septima inter epistolas ejusdem Frotharij: *Contigit in nostra provincia presenti anno sal fore carissimum, eo quod propter pluvias in arenis maritimis, ubi fieri solebat, non potuisset perfici.*

Ibid. c. 9. PARTEM COLLABORATIONIS] Vide legem Ripuariorum tit. 37. cap. 2. & Alteserram lib. 3. rerum Aquitanicarum. cap. 18.

Ibid. c. 10. PIPPINO] Regi Aquitanie, Pij filio.
Ibid. c. 11. RESTAVRANDIS] Hæc vox addita est ex plurimis antiquis Ansegisii exemplaribus. Eam tamen non habent Vaticana, neque Palatinum. Deest quoque in Rivipullensi, Tiliano, Divionensi, Metensi, Bellovacensi, tum etiam in editione Basilee:si.

Pag. 777. c. 13. POENITENTIAM ACCIPIAT] In codice Rivipullensi ista statim adduntur. *id est, xxj. annis, vij. ex his in pane & aqua ad ostium Ecclesie satisfaciatur, remotus ab oratione & communione fidelium, ceteros septem societur orationi fidelium, transactos qui super sunt vij. communionem plenam perfectè subsequatur. Abstinencia ejus sacerdotali providentia temperetur. Si proprius servus &c.* Itaque ista sunt ex glossemate.

IVDICIO AQUÆ FERVENTIS] Vide legem Vvilgothorum lib. 6. tit. 1. cap. 3.

DE ECCLESIASTICO] Integra hæc clausula usque ad vocem *tradatur* deest in codicibus Sangallensibus, in Thuano, Colbertino, Camberonensi.

CVIVS PORTA... CONSEC. EST] Ista non extant in codice Colbertino neque in Camberonensi. Necessaria tamen sunt.

Ibid. c. 14. SANGVINIS EFFVSIO] Nota marginalis in uno codice regio legis Longobardorum: *Hæc lex Salica censetur per hoc quod dicit Ecclesiis secundum suam legem debere componi, cum lex Salica, solum super hoc loquatur.* Respicit hæc nota ad caput 85. legis Salicæ.

CVM RVSTE] Ita omnia vetera Ansegisii exemplaria & omnes editiones. Ita etiam legitur in ipso Capitulari, tum etiam in titulo quarto Capitularium Lotharij cap. 1. & apud Reginonem. In codice tamen legis Longobardorum scriptum est *cum furore*, non solum in libris editis, sed etiam in manuscriptis. Ea mutatio inducta est ex legibus Regum Longobardorum.

Rex Rachis lib. 3. tit. 9. cap. 26. *Et si ipse neglexerit, & furore accepto eum battiderit, aut quod abste, eum occiderit.* Liutprandus in edicto anni xix. cap. 7. & lib. 1. tit. 16. cap. 4. *Si quis furore accepto battiderit hominem liberum aut mulierem liberam &c.* Itaque fator in his legibus significat fustem.

ET DE VNIVS CVIVS QVI] Hæc usque ad *bannus noster* desunt in veteribus libris Colbertino, Thuano, Camberonensi, in duobus Sangallensibus, & in codice legis Longobardorum.

Ibid. c. 15. PRESBYTERI INTERFECTI] Caput istud non extabat haud dubie in prima editione Tom. II.

Capitularium quam fecit Ansegisius, cum in ple- Tom. I. risque vetustis exemplaribus non reperitur. Præterea Ludovicus Pius in Capitulari anni dccccxix. tit. 2. cap. 1. & 7. referens caput 32. & 38. istius libri, trigessimum & trigessimum sextum vocat; quia inter Capitula libri quarti non numerabatur decimum quintum neque vigesimum sextum. Istud verò non extitisse in codice Ecclesie Trevirensis hinc colligitur quod Brouverus in apparatu ad annales Trevirorum cap. 10. describens caput *Si quis res suas*, quod decimum nonum est in hac editione nostra, decimum octavum esse ait in codice M. S. primariæ Ecclesie Trevirensis. Itaque hæc duo capitula, quæ reperiuntur in codice Pithæano, Parisiensi, Normannico, & Remensi, sunt repetita editionis. Certè antiquitus inserta fuisse libro quarto probatur auctoritate Capitularium Karoli Calvi, qui tit. xxxvi. cap. 8. 13. 28. & tit. xlv. cap. 3. nonnulla istius libri capita laudat secundum numeros editioni posteriori affixos. In codice Divionensi, in quo caput istud descriptum reperitur, caput 26. *Homo de statu suo &c.* omisium est.

PRESBYTERI INTERFECTI] Regino caput istud refert ex libro secundo Capitularium. Sanè in uno codice Vaticano, in Bellovacensi, Metensi, & Camberonensi reperitur in fine libri secundi, qui illud non habent in quarto. Vide porro quæ de isto capite dicta sunt in Notis ad Reginonem pag. 581. & in Notis ad Gratianum pag. 325.

SECYNDVM CAPITVLARE] Burchardus, qui caput istud tribuit Concilio Triburien- si, clausulam istam omisit, ne quis animadvertere possit illud sumptum esse ex Capitularibus Regum Francorum. Itaque qui eam clausulam non habent Ivo & Gratianus, ij decepti à Burchardo sunt.

QVAM ILLE.... SOCIAVIT] Hæc desunt in codice Parisiensi & in Pithæano, & absque iis nihilo minus constat sensus. Habentur tamen in Normannico, Remensi, Divionensi, & apud Isaacum, Burchardum, Ivonem, & Gratianum.

PRÆCIPIMVS] Ioachimus Vadianus lib. pag. 778. 1. de collegiis monasterisque Germanicæ veteribus pag. 22. *Extat præclara Ludovici Pij sanctio, qua jubebat ut in malis & placitis primium omnium vidua, pupilli, & pauperes audirentur, & si ad causam agendam inhabiles essent, datis patronis iuvarentur.*

QVI VIDVAM] Nota marginalis in uno Ibid. c. 17. codice regio legis Longobardorum: *Hæc lex de Longobarda tantum loquitur. Sed si intelligatur de Romana, rumpit legem Romanam, cum per huius legis intellectum post triginta dies possit nubere, illa post annum. Item nota marginalis in altero codice regio: Si vidua Romana est, raptor omnem substantiam suam perdat, & femina substantiam ipsam habeat, si ipsa non consensit. Si verò vidua Longobarda est, dcccc. solidos componat, ut dicit lex Liutprandi, Si quis rapuerit qualemcumque feminam, sit. De raptu.* Ea extat lib. 1. legis Longobardorum. tit. 50. cap. 11.

SI QVIS RES SVAS] Vetus nota margi- Ibid. c. 19. FFFF ij

To m. I.
* Scilicet
lex Karoli
M. quæ ex-
tat suprâto.
l. pag. 147.
c. 1.

* Lex Lo-
tharij extat
suprà pag.
323. c. 17.

Pag. 779.
c. 20.

Ibid. c. 21.

Ibid. c. 22.

Ibid. c. 23.

nalis in uno codice regio legis Longobardorum: *Ex eo quod prædicta lex, Si quis Longobardus, donatorem potestatem aliquam de rebus ipsis conservare pacto venerat, intellectus duo concipiuntur, quorum alterius occasione facta fuit hæc constitutio. Cum enim aliquis religiosus locis res suas donans sibi potestatem secundum aliqua reservabat, eo defuncto ejus heredes, quasi contra legem donatione facta, eoque invalida, res donatas revocabant. Ad quod evitandum Lotharius * istud quasi generale rebus religiosis indulget in hoc quoque pacto facta donatio rata permaneat. Ac per hoc si non specialis in locis religiosis judicetur, superior ad hanc trahenda dicitur. Sed alia sententia secundum alium intellectum ex hac lege colligitur. Erit & hujus superioris legis diversitatis facilis inspectio.*

ET FIDEIYSSORES FACIAT] Hæc desunt in libris Saugillensibus, Colbertino, Thuano, & Camberonensi. Desunt etiam apud Ivonem.

FIDEIYSSORES DONET] Vetus Nota marginalis in eodem codice regio: *Hic notari potest quod ex sola traditione qua sit per investituram non transfertur dominium. Si enim transfertur, cum huc per investituram traditio facta fuisset, eoque factus dominus, qua occasione ab heredibus vexari poterat?*

VIRGILDVM EIVS] Eginhardus epist. 18. *Duo servi sancti Martini fugerunt ad limina beatorum Christi martyrum pro eo quod frater eorum quandam socium suum occidisset, rogantes ut eis liceat solvere illum vovergendum pro fratre suo, & ut ei membra perdonentur. Vide glossarium Spelmani & Vossium in libro secundo de vitiiis sermonis pag. 324.*

IN LEGE] *id est, in usu, ut ait glossa interlinearis in utroque codice regio.*

ACCIPITRE] Ita omnes veteres. Et tamen hæc lectio falsa est. Itaque legendum *incipite*, ut supra lib. 3, cap. 91. In uno codice regio legis Longobardorum scriptum est *incipite*, in editione Boherij *incipite*. Hinc itaque confirmatur nostra emendatio.

CVM SYA LEGE] *id est, cum pœna DCCCC, solidorum, ut ait glossa in uno codice regio legis Longobardorum. Sed apertius alia glossa: id est, cum DCCCC, solidis, per legem Rotharis, Si quis puellam aut viduam sponfam alterius. Rotharis lex extat in libro primo legis Longobardorum tit. 30. cap. 3.*

SI QVIS CVM ALTERO] Vide capitula Ludovici Pij excerpta ex lege Longobardorum cap. 3.

SI ILLE FALSOS EOS] Gesta sancti Aldrici Episcopi Cenomanensis, eo loco ubi agitur de placito Aquisgranensi habito anno dccxxxviii, in quo Ludovicus Pius monasterium sancti Carilephi restituit eidem Aldrico Episcopo: *Testatur etiam suprâ memorati testes quod omnes Episcopi qui in dicta civitate à tempore sancti Innocentis Episcopi, secundi successoris videlicet sancti Willury, & à tempore sancti Karilephi fuerunt, prædictum monasterium subiectum habuissent. Et hoc si aliqui testes contra se venerint, falsos eos, qualiter præcepit, facere posse testamur.*

LICEAT EI ALIOS TESTES] Hujus legis utrum reperio in notitia judicij pro monasterio Cuxanensi adversus Ricofindum mandatarium Salomonis Comitis anno dcccclxix, ubi idem Ricofindus ait: *Sic me evacuo ego Ricofindus abrogatione judicij quod non possum diffamare ipsos testes & ipsas scripturas, nec testes ampliores nec meliores ut legibus convincere possim ut beneficium abeat esse nec per scripturas nec per nullum indicium veritatis.*

ALTERI CEDERE] Narratio de controversia quæ Karoli M. ævo fuit inter clerum & populum Veronensem, edita in tomo quinto Italix factæ pag. 610. *Quoniam in hac conventionem atq; immorarentur, & neutra pars alteri cederet, tandem habito consilio pacti sunt in hac Dei & sancti Spiritus reservatione iudicio, eligentes duos juvenes Clericos sine ullo crimine existimatos &c.*

CVM SCVTIS ET FVSTIBVS] Vide Simondum in Notis ad Goffridum Vindocinensem pag. 61. & seqq.

EX VTRAQUE PARTE ECCLES.] Hoc loco abusi sunt Ioannes Episcopus Pinnenensis & Adam Abbas Casauriensis anno dcccclxix, in literis quibus invicem commutatur curtes de Saliano & de Suffano: *Et iterum Dominus Ludovicus Imperator in sua capitula affixit ut ubi ex utraque parte ecclesiasticum fuisset, rectores eorundem Ecclesiarum, si se familiariter pacificare velint, licentiam habeant. Itaque hanc commutationem postea vocant pacificationem & familiaritatis pacificationem, ut hæc arte eludant vim legis quæ vetat ne commutationes rerum ecclesiasticarum fiant absque auctoritate Principis.*

CONFINIO] id est, ut omnes intelligunt, in medio duorum comitatum. Eginhardus ad annum dcccclxix. *Aureolus Comes, qui in confinio Hispania atque Gallia trans Pyrenæum contra Oscam & Casarungiam residebat, defunctus est. Hic locus in vita Ludovici Pij corruptus est, itémque in annalibus Bertinianis, ubi pro confinio scriptum est commercio vitio libratorum, ut sæpe contingit. Ea falsa lectione deceptus vir doctissimus Antonius Dadinus Altferra lib. 7. rerum Aquitanicarum cap. 16. putavit heic agi de commercio quod in ea Pyrenæi parte inter Gallos & Hispanos tempore belli & pacis æquæ exercetur, quod pagenses vocant passerilles.*

NONDVM CVM SVIS COHEREDIBVS] Pag. 711. Chartularium prioratus de Paredo fol. 83. *Ally verò heredes nondum sunt divisi; sed tres partes sunt ad sanctum, quarta Valterij.*

SI QVIS DE STATV SVO] Vetus nota marginalis in uno codice regio legis Longobardorum: *Quidam dicunt, Si quis de contractu vel qualibet re appellatus fuerit, & iustitiam reddere noluerit, ut res ipsius in bannum mittantur, propter prædictum capitulum. Sed malè dicunt. Quia prædictum capitulum non loquitur de crimine. Sed juxta hoc capitulum possumus dicere ut pro omni re res alicujus in bannum mittantur, si iustitiam reddere noluerit, eo quod dicit, si post unam & alteram ammonitionem Comitis aliquis ad mallum venire noluerit, rebus ejus in bannum missis venire ad iustitiam compellatur.*

To m. I.

Ibid. c. 23.

TOM. I. Sed ea res non transactabuntur, nisi pro crimine in bannum missa sunt.

Ibid. c. 16. **OMNIS EXCEPTA]** Vide capitula Karoli M. excerpta ex lege Longobardorum cap. 30. cum Notis.

Pag. 78a. c. 17. **AD PRÆSENTIAM NOSTRAM]** Beatus Rhenanus in commemoratione quarundam legum Francicarum libro secundo rerum Germanicarum pag. 95. *Qui feudum deserere noluerit, ad Regem mittitur. Feudum vocabant Franci simultatem apertam, qua unus aliquis uni vel pluribus bellum denuntiat. Ab hac Gallicani scriba feudum appellant qui feudum exerceat.* Flodoardus lib. 3. cap. 21. de epistolis ab Hincmaro scriptis ad Lotharium Regem: *Item aliam epistolam de hominibus pacem recipere nolentibus, quid inde fieri debeat, collaudans quod de quibusdam talibus regale iam ministerium exerceat.* Item cap. 23. *Arnoldo Episcopo pro quibusdam qui homicidium perpetraverant in Remensi parochia & pacem obtinere non valebant, sed penitentiam facere querebant, quam in hac parochia non poterant agere.* Vide epistolam 18. Eginhardi.

MAIUS DAMNUM] Vide infra lib. 5. cap. 105. & Addit. IV. cap. 140.

Ibid. c. 18. **VBI ANTIQVITVS]** In codice Rivipullensi legitur: *Volumus ut ubi antiquitus consuetudo fuit de libertate sacramenta adhamire vel jurare, ibi Scabini & legis doctores cum reliquis conveniant, & ibi mallus habeatur &c.*

NEQVE IN ECCL. NEQ. IN ATRIO] Vetus nota marginalis in uno codice regio legis Longobardorum: *Supra de officio iudicis, Vt placita &c. Ibi enim ut nullum placitum in Ecclesia vel in atrio fiat, hic vero videtur permittere minora placita in Ecclesia vel in atrio fieri. Sed mihi non ita videtur. Quod notamus per hoc quod dicit, vel ubi impetrare poterit. Hoc enim propter Ecclesiam, ac si diceret: Mallum, hoc est, generale placitum, non fiat in Ecclesia vel atrio vel quolibet loco, si sit certa domus ad mallum faciendum constituta. Minora vero placita in quolibet loco, ubi impetrare poterit.*

NEQVE IN ECCL. N. I. ATRIO] Epistola Gregorij V. ad Herluinum Episcopum Cameracensem apud Baldericum lib. 1. cap. cx1. *Confirmamus ut nullus Dux, Marchio, vel Comes, seu alia quavis magna vel parva persona aliquem districum sine iudicio vel aliquo placitum in aliquo loco saepe nominati episcopij tenere audeat nisi ab eisdem sedis Episcopo licentiam acceperit vel invitatus fuerit.* Hoc Ecclesiarum privilegium videtur valuisse ubique. Nam in veteri charta monasterij Casariensis data anno dcccclxvii. reperio controversiam de libertate ejusdem monasterij agitatam fuisse villa *Mariani campo juris proprietatis sancte Firmane Ecclesia residente Pandulfo Duce & Marchione per licentiam Gaidulsi Episcopi sancte Firmane Ecclesie.*

Ibid. c. 18. **PROPTER CALOREM SOLIS ET PLUVIAM]** Vir clarissimus Innocentius Cironius in paratitulis ad titulum Decretalium de immunitate Ecclesiarum sic interpretatur hunc locum. *Mors erat olim sub dno causas agere atque in portu civitatum. Sed plerumque ob ingruentes pluvias aut*

soli ardores in templum juris dicundi causa sese recipiebant Comites. Quod prohibuit Carolus, iubens ut ipsi domos sibi constituerent in quibus mallum tenerent, non vero in Ecclesiis.

SI QVIS LITTERAS] Certum est hanc constitutionem esse Ludovici Pij. Attamen Karolo M. tribuitur in canonibus Abbonis Floriacensis editis in tomo secundo Analektorum v. cl. Ioannis Mabillonij, ubi sic legitur pag. 265. *Siquidem non de imperiali precepto, sed de indiculis epistolarum suarum hoc Carolus proposuit editam in libro I V. capitul. suorum. Si quis litteras nostras &c.*

TRACTORIAM] *Eo nomine (inquit Iuretus in miscellaneis ad Symmachum pag. 233.) significabantur diplomata quibus concessa facultas movendi equos publici cursus, pariterque definiti solebat commeatu in itinere prestandus.* De tractoriis vide Filescum in commentario de sacra Episcoporum auctoritate cap. 1. §. 20. Sirmondum in Notis ad Capitula Karoli Calvi pag. 796. Correctores Romanos in cap. *Placuit ut quaterfanguis*, dist. 18. & Notis nostras ad Lupum Ferrariensem pag. 400.

QVICVQVE LIBER] Caput istud Karolo M. tribuitur in vulgatis editionibus legis Longobardorum. At in uno codice regio inscribitur nomen Pippini Imperatoris, in alio vero Ludovici Pij. Ludovici Pij esse constat ex Capitulari anni dcccxxix. infra Addit. IV. cap. 110.

DE FALSA MONETA] In uno codice Vaticano, in uno item Sangallensi, in Colbertino, Camberonensi, Rivipullensi, & apud Ivonem legitur: *Quicumque falsam monetam percussisse comprobatus fuerit &c.* Ludovicus Pius in precepto de moneta Cenomanensi: *Nostri futurisque temporibus prescripta moneta in prefata urbe sapedito Episcopo successoribusque suis concessa permaneat; ita tamen ut hoc provideat tam praelatus Aldricus quam successores ut aliqua falsitas in ipsa moneta non appareat.*

SEXAG. ICTVS ACCIPIAT] Karolus Calvus tit. xxxvi. cap. 16. sic interpretatur hunc locum: *Si serenus vel colonus, nudus cum virgine vapulet.*

SI QVIS PVERVM] Vetus nota marginalis in uno codice regio legis Longobardorum: *Hac lex Salica est.* Item in alio: *Hac lex Salica iudicatur.*

SECVDVM LEGEM SVAM] Glossa interlinearis in priori codice regio: *De puero est pana XLV. solidorum. De puella non velata est pana sexaginta solidorum.*

TERRAM CENSALEM] id est, terram de qua census solvitur. Polypiticus monasterij Fossatensis: *Est ibi terra censalis unde solvunt festivitatem sancti Dionysij solidos novem, denarios octo.* Littera sancti Bernardi Abbatis Clarevallensis de controversia quae erat inter Hugonem Episcopum Autissiodorensis & Vvilelmum Comitem Nivernensem: *De terris censualibus manifestum est quod nusquam licet Comiti vel homini suo eas qua de fundo sunt Episcopi acquirere nisi per Episcopum.*

CONSIDERATVM EST VT DE] Vide infra lib. 5. cap. 177.

TOM. I. SI CIVIS LIBET] Vide supra cap. 3 hujus libri.

PAG. 785. c. 41. PROPTER VESTITVRAM] id est, propter possessionem, ut ait glossa interlinearis in utroque codice regio.

IBID. c. 42. VT QVICVNQVE] In codice Petri Pithæi legitur: *Volumus ut quicumque habet forestes noviter institutas, dimittat illas.* In uno Sangallensi & in Colbertino: *Volumus atque precipimus ut quicumque.* Ita etiam in Camberonensi & Rivipullensi. Petrus Gregorius Tolofanus lib. 3. synagmatis cap. 16. refert hoc caput ex libro quarto legis Francicæ cap. 19. hoc est ex editione Basileensi. Deinde addit: *Ius regium est Monarcha nostro Galico in saltibus Normanicis, vulgi vocabulo Tertium & Dangierum; casus canon confisit, ut in aliis in quibus ius habet, in arborum casura, glande, pascuis &c.* Postea Petrus Miraumontius pag. 323. des *Memoires de la Chambre des eaux & forests*, cum ageret de forestibus regis, laudans librum legis Francicæ, docuit in eo agi de iuribus tertij & dangertij, retulitque verba Gregorij Tolofani tanquam ex libro quarto ejusdem legis, quia ea perperam in editione Lugdunensi operum Gregorij scripta sunt characterem quem vocamus Italicum, cum scribi debuissent Romano characterem ut reliqua Gregorij. Quod si Miraumontius animadvertisset, non incidisset in hunc errorem.

PAG. 786. c. 43. SECUNDVM CONSTIT.] id est, prout sancitum est supra lib. 3. cap. 10. & 52.

IBID. c. 48. DE HONORE ECCLESIARVM] Codex Colbertinus, Camberonensis, & Rivipullensis: *Precipimus ut honor Ecclesiarum debito per omnia.* Vnus Sangallensis: *Precipimus ut debitus honor Ecclesiarum per omnia.*

IBID. c. 49. DE NONIS] Idem codices: *Precipimus ut nona & decima secundum.*

IBID. c. 50. DE LOCIS DANDIS] Hunc locum malè Vadianus traxit ad fundationes monasteriorum. Hæc sunt eius verba ex libro primo de collegiis monasteriisque Germaniæ veteribus pag. 23. *Loca ipsa condendis monasteriis delicta, principio non nisi Principum favore concedebantur. Que si liberorum hominum fuissent, & donata non essent, permutatione compensabantur. Si fiscalia, religionis causa dabantur Abbatibus.*

CLAUSTRA CANONICORVM] Ludovicus Pius in præcepto pro Ecclesia Tornacensi apud Aubertum Miræum in codice donationum Belgicarum pag. 7. & in Notitia Ecclesiarum Belgij pag. 42. *Postulavit vir venerabilis Venedilmarus Tornacensis urbis Episcopus ut terras quasdam sibi nostri in eadem urbe ei in amplianda & dilatanda castra Canonicorum in nostra elemosyna concederemus.* Præceptum ejusdem pro Ecclesia Remensi apud Flodoardum lib. 2. cap. 19. *Fiat etiam publicus omnes que circa eandem Ecclesiam vadant, & impedimento esse possunt ad claustra & servorum Dei habitacula construenda, ut transferri atque immutari possint concedimus, quod postea confirmatum est à Karolo Calvo, ut docet ejus præceptum apud eundem Flodoardum lib. 3. cap. 4. Idem cap. 10. loquens de gestis Hincmari Archiepiscopi: Præceptum quoque ipsius Karoli de via qua impediēbat ad*

claustrum Canonicorum sancta Remensis Ecclesia TOM. I. amplificandum idem Dominus Hincmarus obtinuit.

TERRA] Hæc vox non extat in magna parte veterum exemplarum, neque in editione Basileensi. Deest etiam in codice Parisiensi Reginonis, in quo caput istud descriptum reperitur post caput 364. libri primi.

NOSTRA LIBERALITATE] Ita codex Divionensis, Bellocensis, Remensis, Metensis, Pithæanus, Parisiensis, & editio Basileensis. Ita etiam unus Vaticanus & Palatinus. Alter Vaticanus, duo Sangallenses, Colbertinus, Normannicus, Camberonensis, Thuanus, Rivipullensis, & codex Reginonis habent, *nostra liberalitate.* Codex Tilianus pro his vocibus habet tantum *reddatur ibi.* Infra scriptum est in aliquot exemplaribus *liberitate* pro eo quod nos secuti auctoritatem aliorum veterum librorum edidimus *liberalitate.* Ceterum integrum hoc caput sic paraphrastice exponitur in capite 53. Concilij Meldensis: *Si vicina episcopo terra de eadem Ecclesia esse reperta fuerit, & ab alio possidetur, Ecclesia rectori ad claustra Clericorum vel alia que libet Ecclesie commoda facienda reddatur. Si autem de sisco fuerit, regia liberalitas eandem terram ad servorum Dei habitacula construenda largiri dignetur. Si autem de alia casa Dei aut de cuiuslibet proprio fuerit, ex convenientia commutandi licentia tribuatur.*

DE LOCIS] Burchardus caput istud refert ex Concilio apud Aquigranum cap. 6.

GENITORIS NOSTRI] Karoli, que est in titulo de officio iudicis, *Ut ante vicarios,* inquit glossa in uno codice regio legis Longobardorum. Hæc constitutio habetur inter capitula Karoli M. excerpta ex lege Longobardorum cap. 27.

VT NVLLVS AD PALATIVM] Beatus Rhenanus lib. 2. rerum Germanicarum pag. 95. in commemoratione legum aliquot Francicarum: *Ad Regem vel in bellum proficiscens, aut rediens, à vestigali quod straturam vocant immunis esto. Straturam Germani hodie & vuesturam appellant.*

TRANSVRAS] Hæc est lectio veterum exemplarum Thuani, Divionensis, & unius Sangallensis. In Colbertino, Camberonensi, Rivipullensi, & altero Sangallensi legitur *transituras.* In Vaticano, Palatino, Bellocensis, *straturas.* In Tiliano *straturas.* In Metensi *traturas.* In Remensi, Normannico, Pithæano, & Parisiensi *tristuras.* In antiquis exemplaribus legis Longobardorum scriptum est *tributum quod transitoria vocatur.* Sed in editionibus Bohetij & Lindenbrogij legitur *transitorium.*

VBI IVSTITIA] Hincmarus apud Flodoardum lib. 3. cap. 26. pag. 540. in editione Colvenetij scribit *Achadeo Comiti pro rapinis quas audiebat ab ipsius hominibus fieri in ipsius comitatu, & pro villa Spantia, qua ille annuam Ecclesie Remensis auferre disponebat, notificans ei quod si aliquid inde vaperet, tam ipsum quam suos excommunicaret, & alienos ab omni christianitate faceret, atque per suum missicium quod de illo Comite fieri debet qui in suo comitatu iniustitiam faciat exequi procuraret.*

TOM. I. Quod heic minatur Hincmarus executurum se in suo missatico adversus Achadeum quod de illo Comite fieri debet qui in suo comitatu iniustitiam facit, explicatur supra in pag. 523. ubi idem Hincmarus mandat Luitardo illustri viro ex auctoritate Dei & sancta Maria & sancti Remigii & sua episcopali, necnon ex banno Regis, cuius Missus ipse Pontifex erat, ut nullum impedimentum vel ipse vel homines sui hominibus Remensis Ecclesie faciant &c. Quia si aliter fecerit, tam per episcopalem auctoritatem quam per missaticum Regis quod inde reatum fuerit sustinebit. Itaque Hincmarus tum instructus erat & sua auctoritate episcopali & delegata Principis; sicut hodie Episcopus licet, ex instituto synodi Tridentinae, nonnulla agere tanquam delegatus apostolicae sedis que ad eorum jurisdictionem alias quoque pertinent, Capitula Karoli Calvi tit. XLVII. cap. 12. *Ipsi nihilominus Episcopi, singuli in suo episcopio, missatici nostri potestate & auctoritate fungantur.*

Pag. 789. c. 69. QVAMDIV P. S. BENEFICIUM EVERTINT] In libro tertio legis Longobardorum, ubi caput istud descriptum est, legitur: *usquequo intra suam judicariam vel terminum fuerint.*

Ibid. c. 70. COMITE] In codice Colbertino, in Camberonensi, & in uno Sangallensi legitur *nobis.*

ET PROPTER CONI. A. D. E. C. V. S. T. O. D.] Hac non habentur in antiquis exemplaribus monasterii sancti Galli, neque in uno Vaticano, neque in Thuano, Camberonensi, Colbertino, Thuano.

Pag. 790. c. 71. VT MISSI] Caput istud deest in codicibus Vaticanis & Sangallensibus. Deest etiam in Palatino, Tiliano, Bellovacensi, Divionensi, Colbertino, Camberonensi, Thuano, Metensi, & Rivipullensi. Deest quoque primo in Remensi, sed postea additum est in margine a manu antiqua.

Ibid. c. 74. SI QVIS IN ALIENA] Caput istud & sequens desunt in veteribus libris Tiliano & Divionensi.

Pag. 791. c. 75. VT OMNIS SOLVITIO] Vide Capitula Karoli M. excerpta ex lege Longobardorum cap. 45. & lib. 3. Capitularium cap. 30.

DVODECIM DENARIORVM] Vetus charta sancti Severi edita in historia Beneventana pag. 233. *trecentos solidos argenti duodenorum denariorum.*

SOLVERE DEBET] Post ista additur in codice Metensi, & compositionem de ea juxta modum superioris comprehensum his ad quos illa legibus pertinere exsolvat.

Pag. 791. c. 10. DE ECCLESIIS] Burchardus tribuit caput istud Concilio Agrippinensi.

SALVA ETIAM] Tota haec clausula deest in uno codice Sangallensi, in Colbertino, Thuano, & Rivipullensi.

Ibid. c. 11. DE ORDINATIS EPISCOPIS] Vide Concilium Ancyranum cap. 17. & Antiochenum cap. 18.

Ibid. c. 12. QVOD NON OPORTEAT] Caput istud sic omnino habet in antiquis codicibus Bellovacensi, Divionensi, Metensi, Thuano, Palatino, Tiliano, & in uno Sangallensi: *Quod non oportet salvere quoslibet vel ordinare.* Ita etiam editio Basileensis.

DE ELEEMOSYNA M. IN HIERS.] TOM. I. Eginhardus in vita Karoli M. Circa pauperes sustentandos & gratiam liberalitatem, quam Graeci eleemosynam vocant, devotissimus, ut qui non in patria sua solum & in suo regno eam facere curaverit, verum trans maria in Syriam & Aegyptum atque Africam, Ierusalem, Alexandria, atque Carthagini, ubi Christianos in paupertate vivere compererat, pecuniam mittere solebat.

VT ISTI MANGONES] Beatus Rhenanus lib. 2. rerum Germanicarum pag. 95. in commemoratione legum aliquot Francicarum: *Mangones vagabundi & cotiones, qui imposturis homines ludunt, coercentur. Mangonum adhuc nomen & res apud Germanos manet.* Michael Menotus in sermone feria quinta post cineres: *Non est cauda Prelatorum, qui hodie post se ducunt canes & mangones indutos ad modum armigerorum, sicut Saxonenses.* Idem in sermone feria quinta passionis, loquens de Maria Magdalena: *Ipsa ante se misit mangones portantes force de carreaux de cramoisy, ut disponerent sibi locum.* Per mangones Menotus intelligit famulos variorum colorum vestibus indutos, quos hodie laquayos vocamus.

NYDI CVM FERRO] Per illas tempestates qui gravealiquod & extraordinarium crimen commiserant, interdum ferreis vinculis constricti, per loca sancta peregrinari jubebantur, ut recte observatum est a clarissimo viro Ioanne Mabillonio in pluribus locis, sed praecipue in praefatione ad tonum secundum actorem sanctorum ordinis sancti Benedicti cap. 4. §. 41. ubi hunc locum edidit ex codice M. S. de miraculis sanctorum Floriani & Florentij, dignum profecto qui heic quoque describatur ad lucem huic loco afferendam. *Consuetudine antiqua, inquit auctor horum miraculorum, partibus interioris Francia usque hodie mos inolevit ut quisquis propinquum sibi parentem gladio jugulaverit, & postea poenitentia ductus ad Pontificem crimen admissi facinoris detulerit, ipso decernente Pontifice ex ipso gladio ferrei nexu componantur, & collum peccatoris, venter, atque brachia stricim innectantur ex ipsis ferreis vinculis, sicque de propria patria & solo pellatur. Interim, quousque divina pietas eadem vincula solvi praecipiat, primum Roma, dehinc per diversa sanctorum loca, veniam criminis effragitando, peregre profecti cogitur. Docet praeterea Karolus M. hujusmodi poenitentes consuevisse incedere nudos cum ferro. Quod ex visionibus quorundam ex eis profectum puto qui tum hominibus peccata consistentibus poenitentiam indicebant. Videbantur enim sibi interdum istiusmodi homines multum sapere si extraordinariam poenitentiam, quamvis ridiculam, excogitassent. Ineunte seculo decimo quarto mulieri cuidam libidinosa inter cetera inunctum est uti quadraginta diebus per communia fora nudo corpore ab usque ad umbilicum incedens, cedulam sui delicti conscriptam deferret in capite manifeste, ut legitur in formulario poenitentiarum Romanae M. S. in bibliotheca regia.*

VT BAUGA] Lib. 6. cap. 223. *Vt armilla*

TOM. I. & *brunia*. Vide Vossium in libro secundo de vitis sermonis pag. 182.

Pag. 795. c. 8. **PERDONET**] In codice Remensi, Divionensi, Pichetano, & Parisiensi legitur *accipiat*.

Pag. 796. c. 10. **DE VAGIS PEREGRINIS**] id est, de nudis cum ferro, qui dicunt se data penitentia ire vagantes, ut dictum est paulo ante.

Ibid. c. 25. **VICEM NOSTRAM**] In uno codice Vaticano, in uno Sangallensi, & in Camberonensi legitur *judicium nostrum*. In Colbertino, Thuano, Normannico, Rivipullensi, & in altero Sangallensi, *judicium vestrum*.

Ibid. c. 16. **VT FORTITER**] Hæc clausula non extat in codice Palatino, Metensi, Remensi, Bellocacensi, Divionensi, Thuano, Parisiensi, Tiliario. Deest etiam in editione Basiliensi.

Ibid. c. 28. **DE HOMICIDIIS FACTIS**] Caput istud aliqua cura indiget, quod ita conceptum sit ut prima fronte heic agi videatur de pulvere mortali cujus vi perpetratae sint hominum mortes. Atque ob eam causam vir doctissimus existimavit vocem *propter*, quæ paulo post isthic legitur, idem hoc loco valere ac vocem *per*. Aliter tamen se res habet. Anno dcccxx. magna, ut Eginhardus docet, boum mortalitas fuit in regno Francorum. Fama vulgatum est eam cladem ortam esse ex pulvere venenato quem nonnulli homines spargebant per campos & montes, prata & fontes. Hinc commotum vulgus, boum jacturam ultimum, sævit in suspectos criminis. Plurimi caesi, alii diversis supplicis necati sunt. Homicidia itaque patrata sunt propter pulverem mortalem, quæ causa & occasio fuit homicidiorum, non verò per pulverem, cum constet nullum aliud animalium genus quam boum hæc calamitate affectum fuisse. Auctor istius nostræ interpretationis est Agobardus Archiepiscopus Lugdunensis in libro de gradine & tonitruis cap. 16. *Ante hos paucos annos disseminata est quedam stultitia, cum esset mortalitas boum, ut dicerent Grimaldum Ducem Beneventorum transmississe homines cum pulveribus quos spargerent per campos & montes, prata & fontes, eò quod esset inimicus Christianissimo Imperatori Carolo, & de ipso sparsis pulvere mori boves. Propter quam causam multos comprehensos audivimus & vidimus, & aliquos occisos, plerosque autem affixos tabulis in flumen projectos atque necatos. Et, quod mirum valde est, comprehensi, ipsi adveritum se dicebant testimonium habere se talem pulverem & spargere. Et infra: Nec rationaliter pensabam unde fieri posset talis pulvis de quo soli boves morentur, non cetera animalia.*

Pag. 797. c. 34. **AVT AD CRUCEM**] Hæc non habentur in codice Palatino, neque in Metensi. Vide supra in Notis ad caput 101. libri primi.

SI VERO HOC NOLVERIT] Heroldus edidit *volverit*, quam lectionem ei quam nos retinimus præferunt Vellerus & Gretserus. Hæc sunt istius verba lib. 2. de cruce cap. 21. *Edidit quidem Pithæus, Si vero hoc noluerit. Attamen ego cum Vellero in Heroldum, de cetero Pithæo multo modis diligentia inferiorem, hic sum prior.* Frustra. Nam & sensus huic lectioni repugnat, & omnia vetera exemplaria confirmant editionem Pithæanam.

PRÆPARATIONES] Legendum, *præparati omnes*. Error fuit typographi.

LIVTRIGO] Alibi *Lautrigo*. In codice Thuano & in uno Sangallensi, *Lautfrido*.

HEIMINVS ET MANOALDVS] sive Monoaldus, ut alibi legitur, iidem fortassis sunt qui inter Missos dominicos nominantur lib. 2. cap. 25.

FISCALES] In codice Bellocac. *fiscalina*. **HELVDOVICVS ENIM**] Octo sequentes verus deunt in libro Bellocacensi, pro quibus ista ibidem leguntur.

Lotharius primum regnum sortitus avium, Arduenna nemoris incolta saltus ova.

Hinc Hludowicus heros Rheni cis lititora genti Imperat, & populi essera colla teri.

Tunc Karolus, cari species genitoris amata, Gallorum cæcus ordinat atque domat.

Illis nos qui fata tenent loca paribus aquis

Hæc ferimus scripta, semper habenda sibi.

HABVISTIS ENIM] Hæc pars epistolæ Zachariæ extat apud Ivonem par. 10. cap. 34.

IN NOMINE DOMINI] Daniel Papebrochius in prolegomenis ad tomum secundum Aprilis pag. 7. hæc acta abominatur quia Principem laicum faciunt conventui ecclesiastico præsidere, adeoque pro genuinis ea non vult agnoscere, Baronium etiam redarguens quod illa non iatis severo examine ponderaverit cum in annales suos transferret. Hæc sunt verba Papebrochij: *Cum hæc omnia excedant potestatem secularum, & Principem laicum faciunt conventui ecclesiastico præsidere eaque ordinare quæ disciplinam & correctionem cleri ac monachatus concernunt, absit ut ea habeamus pro genuinis.* Et paulo post: *Extant ea quidem in vulgatis Conciliorum collectionibus, æquæ ac alia spuria non pauca, suisque annalibus haud indigna Baronius censuit. Sed, quod salva tanti scriptoris reverentia dictum sit, severiori fuerant examine ponderanda, nec propter eam quam præferunt speciem utilitatis statim recipienda.* Sed hæc Papebrochij argumenta adeo nullius momenti sunt ut supervacaneum existimem his refellendis occupari. Illud tantum dicam, nemini hæcenus ante ipsum in mentem venisse ea acta, quæ in multis vetustissimis libris hæc bibliothecis reperiuntur, ac tot seculorum reverentia & usu celebrata fuerunt, esse falsa ac supposititia. Nam quod ea vir clarissimus rejicit quia Princeps laicus ecclesiastico conventui præsidisse heic narratur ac decreta condidisse de emendanda vita Clericorum ac monachorum, si semel ista disputandi ratio permissa fuerit, certum est plures constitutiones ecclesiasticas quæ vetustis temporibus editæ fuerunt casuras, cum constet Principes olim præfuisse per semetipsos pluribus conventibus ecclesiasticis, pluribus etiam per suos gloriosissimos iudices sive legatos.

MISSVS S. PETRI] id est, Legatus apostolicæ sedis & Zachariæ Papæ. Hic erat mos loquendi per illas tempestates. Hincmarus epist. 41. ad Hadrianum Papam: *Missos vestros, Paulum scilicet & Leonem venerabilem Episcopos.* Idem apud Flodoardum lib. 3. cap. 21. scribit Luitberto Moguntino antistiti, *exhortans ut litteras & Missum Papa benigne suscipiat.* Concilium apud

TOM. I. apud Alheim apud Burchardum lib. 11. cap. 68. *presente videlicet Domini Iohannis Pape Apocrisario sancte Orientalis Ecclesie Petro venerabili Episcopo.* Et paulo post: *Tum demum prefatus sancti Petri & Domini Iohannis Pape Missus proferens charitatem &c.* Item lib. 1. cap. 51. *In terdiciis eis Petrus sancti Petri & Pape Missus.* Ivo Carnotensis episc. 133. ad Richardum Episcopum Albanensem & apostolica sedis in Gallia Legatum: *Debitor sum honestati Romana Ecclesie, quantum ad parvitate meam pertinet, providere: cuius si non honore Missum, non video honorare mittentem.*

VNUM VEL DVOS EPISCOPOS] Antea legebatur *presbyteros*. Emendatum est auctoritate veterum exemplarium. Fatendum tamen est in codice Tiliiano & in Trecenti scriptum esse *presbyteros*.

VAGATIONES CVM CANIBVS] Vide Notas ad Agobardum pag. 81. & Petrum Blesensem episc. 56. & 61.

Pag. 815. CONFESSORVM DOMINI, ET SVOS] Hæc est lectio veterum codicum Normannici, Camberonensis, Tiliiani, Sangallensis, & Trecentis, quam lectionem retinuerunt Tilius & Petrus Pithæus. At in codice Colbertino & in Rivipullensi, tum etiam in secunda editione Pithæana legitur *confessorum Deum & suos*, quæ est sincera lectio. Error ortus ex eo quod veteres librarij vocem *Deum* sic scribebant per abbreviationem *dm*, ex quo postea alij effecerunt *dni*, id est, *domini*. Simile omnino mendum extat apud Pseudoplatinum in Querolo; ubi ad eum locum *sequuntur auge obervant unice panem domini* Pithæus manu sua adnotavit in veteri codice scriptum esse *panem dm*, quod ipse rectè interpretatur *panem Deum*. Transcribo enim ipsa verba ex libro edito qui fuit ejusdem Pithæi, in cuius margine vir clarissimus emendationes posuit ex veteri exemplari MS. & notulas etiam suas adjecit. Alterum quoque ejusdem comædiæ exemplar editum habeo manu Petri Danielis notatum, in quo ille ad hunc locum adnotavit legendum esse *panem Deum*, & de eucharistia intelligendum aperte pronuntiat.

Pag. 816. PROPTER IMMINENTIA BELLA] Infrà lib. 5. cap. 333. *Loca sibi à nobis propter aliquam necessitatem concessa.* Hincmarus apud Floardum lib. 3. cap. 10. *Ab Imperatore quoque Lothario preceptionis imperiali auctoritate super quibusdam rebus obtinuit quæ tempore Karoli Imp. occasione quadam interveniente à Remensi sunt abstracte Ecclesie & publicis usibus subalta.* Præceptum Karoli Regis Burgundie editum in tomo duodecimo Spicilegij Dacheriani pag. 129. *sed nos postmodum pro quadam necessitate illas in beneficium commuleramus.*

PECVNIA COMMODATA] Ita codex Sangallensis, Normannicus, Camberonensis, Colbertinus, Rivipullensis habet *accommodata*. Trecentis & Tilianus, *commendata*. Marca lib. 1. historiz Beneacti, cap. 28. §. 13. præfert hanc ultimam lectionem. Præstat ejus verba referre. *Filefacus in tractatu de querela veteris Ecclesie Gallicane hic agi putat de pecunia numerata, in quo egregiè fallitur. Pecunia pro bonis ecclesiarum*

Tom. 11.

stici, ut capite primo prioris synodi Liptin. & Tom. 1. lib. 6. Capitularium tit. 321. Quod probatur ex natura contractus precarij; qui alius est à contractu mutui, & pertinet ad immobilia. Quò tendunt etiam verba canonis: Ecclesia revesita sit cum propria pecunia. Itaque non erat quòd in editione Conciliorum sollicitaretur lectio ista, pecunia commendata. Commendare enim apud auctores istius seculi idem sonat ac in beneficium dare.

PAUPERE TATEM NON PATIANTVR] Statuta antiqua monasterij Corbiensis edita in tomo quarto Spicilegij Dacheriani pag. 19. ita ut nec penuriam patiantur nec aliqua superfluitate distendantur.

DECREVIMVS QVOQVE] Vide infra lib. 6. cap. 422.

SI QVIS BAPTIZATVS] Rhabanus in epistola ad Reginaldum tomo VIII. Conciliorum pag. 1849. cap. 6. *De illo verò qui Presbyterum se esse finxerit, cum non esset orātinatus, & baptisimi officium exercuit, requirendum est utrum ipse baptizans baptizatus esset, & utrum in nomine sancte Trinitatis sub irina merione baptizaverit. Quod si ita erat, non est iterum baptizandus, sed per impositionem manus episcopalis & unctionem sacri christiatis id quòd factum est confirmandum.* Homilia incerti auctoris in die Pentecostes manuscripta in vetustissimo codice Ecclesie Lugdunensis: *Sive enim facinorosus quisque Presbyter aut Diaconus baptizaverit, sive hereticus, sive scismaticus, sive ille baptizaverit in nomine sancte Trinitatis, ille qui ita baptizatus est non valet iterum à bonis catholicis rebaptizari, ne confessio vel invocatio tanti nominis videatur annullari, nisi fortè hoc evenierit ut ignoretur utrum ille qui venit ad fontem baptizatus fuerit annon. Quòd solet evenire de infantibus qui prociuntur à matribus in rivis aut in ostiis domorum, & de illis qui revertuntur de captivitate, quorum matres pregnantibus captivæ sunt à paganis. Isti tales si propter ignorantiam rebaptizati fuerint, pro uno baptisate habebitur eorum baptisatus.*

SERGIVS] Itam monuimus in Notis ad Gratianum pag. 478. videri heic legendum esse *Stephanus*, ita ut hæc constitutio referenda sit ad Stephanum secundum. Nam quis est iste Sergius Papa?

SANCTA TRINITAS] Concilium Suedionense II. act. 5. *sacrum baptisma, quod in nomine sancte Trinitatis perfectum est.*

IMPOSITIONE MANVS INDIGET] Vide epistolam sancti Leonis ad Rusticum cap. 18. & Burchardum lib. 4. cap. 41.

SI QVIS FILIASTRVM] Vide supra pag. Ibid. c. 7. 1054. in Notis ad capitula Karoli M. excerpta ex lege Longobardorum cap. 48.

MATRINA DE FON. AVT CONFIR.] Ibid. c. 9. Hinc colligi posse videtur hanc consuetudinem tum fuisse in Ecclesiis nostris ut non iidem patrini, non eadem matrine essent in baptismo & in confirmatione. Alioqui superflua esset ista matrinatum distinctio.

PER VERBVM D. REGIS] Constitutio Pippini de letaniis faciendis: *Sic providere facias & ordinare de verbo nostro.* Infrà cap. 198.

G G G

T O M. I. hujus libri & Addit. IV. cap. 132. *fiat descriptio inter conventores de verbo nostro.* Verbum itaque Regis heic significat auctoritatem, voluntatem, jussim. Hincmarus epist. 34. *per potestatem & per verbum Regis.* Capitulare de villis Karoli M. cap. 33. *usque ad verbum nostrum salveur.* Et cap. 47. *de nostro verbo eis aliquid facere preceperint.* Ludovicus Pius in epistola ad G. Comitem, quæ est decima nona inter epistolas Einhardi: *Quicquid ille tibi de verbo nostro simul cum aliis Comitibus & fidelibus nostris ad faciendum injunxerit.* Hincmarus apud Flodoardum lib. 3. cap. 25. *de quo ex verbo Regis mandat ut eum vel ad habitandum regulariter inter ipsos recipiant.* & cap. 28. *ex verbo Dei & suo atque ex banno Regis ad eandem synodum convenire jubent.* Alibi sermo Regis significat mundeburdem, id est, tuitionem & defensionem, ut notat Ianus à Costa in commentario ad novellam tertiam Iustiniani de numero Clericorum Ecclesiæ Constantinopolitane. Lex Ripuariorum tit. 35. c. 3. *Si quis ingenuam puellam vel mulierem qua in verbo Regis vel ecclesiastica est.* Lex Salica tit. 14. cap. 5. *Si verò puella qua trahitur in verbo Regis fuerit.*

A D VERNVM] id est, in synodo Vemensi, quæ superiore anno congregata fuerat.

COMIATO] Hæc est lectio veterum librorum Sangallensis, Bellovacensis, Tiliæ, Colbertini, Rivipullensis. Capitulare anni DCCLVII. ex quo caput istud sumptum est, tum etiam codex Normannicus habent *commeatu.* Trecentis, regius, Camberonenfis, Palatinus, Colbertinus, meus, *licentia.* Sic etiam Regino, Burchardus, Ivo, & Gratianus. Vide Notas ad Gratianum pag. 550.

S I FEMINA] Burchardus caput istud tribuit Concilio Vermeriensi, cum tamen sumptum sit ex Compendiensi.

HABEAT EVM] Burchardus heic addit: *quia omnes unum patrem habemus in calis.* Sed hæc additio superflua est & inepta in hoc loco. Burchardum Gratianus descripsit. Item Ivo par. 8. cap. 165. Sed idem cap. 52. hanc clausulam non habet, quia tum caput istud repetit ex libro quinto Capitularium.

ACCIPERE ALIAM.] In excerptis ex col. v. c. 11. vetustissimo codice MS. bibliothecæ Thuanæ ita legitur: *accipere aliam, si absque ejus conscientia factum fuerit illud adulterium, & si ab ea abstinuit postquam reconciliatus. Nam cum illa reconciliari non potest.*

NOTÆ AD ISTAM APPENDICEM.

S I ABSQUE EIVS CONSCIENTIA] Hinc colligi potest repetitos fuisse interdum maritos adeo perditos & impudentes ut uxores suas ad adulterium aut cogere aut suaderent, quemadmodum antiquitus quidam patres filias suas prostituere in lupanaribus, ut patet ex titulo Codicis Theodosiani de lenonibus. Maritorum istorum infamem dementiae repperit Liutprandus Rex Longobardorum anno vigesimo primo regni sui his verbis: *Si quis dixerit conjugis suæ, malam licentiam dando, Vade & cocumbre cum tali homine, aut si dixerit ad hominem, Veni & fac cum muliere mea carnis commixtionem, & tale malum factum fuerit, & causa probata &c.* Vide reliqua in libro primo legis Longobardorum tit. 32. cap. 6. Extant apud me tabulæ matrimonij initi inter Raimundum Comitem Palatiensem & Valentiam filiam Arnaldi Mironis & Arslodis ejus uxoris, in quibus Raimundus promittit se sponsam suam, quæ mox uxor futura erat, nuquam dimissurum nisi propter adulterium; immo nec propter hanc quoque causam si cum ejus conscientia factam fuerit. *Valentiam, inquit, filiam vestram*

in conjugio accipio, & vobis manifestè convenio ut eam semper cum honestate teneari sicut homo debet tenere suam legitimam uxorem, & nunquam eam dimittam, dum vivo, nisi propter concupiscentiam quam ipsa mihi faciat, & ipsa concupiscentia mihi sit probata à me legaliter & manifestè convicta, & non sit facta per meum assensum, nec per meum consilium, nec per meum stabilimentum. Dubitatum valde fuit olim an marito quæ uxorem dimississet propter adulterium, liceret aliam ducere, ac diversè in hoc fere veterum sententiæ. Quidam putarunt licuisse in Francia per hoc caput.

RECONCILIARI NON POTEST.] Negatio tollenda videtur ab hoc loco, ut sensus sit licere marito adhære uxori suæ adulteræ. Caput 102. codicis canonum Ecclesiæ Africane: *Placuit ut sententiam evangelicam & apostolicam disciplinam neque dimissus ab uxore, neque dimissa à marito, alteri conjugatur, sed ita maneat, aut fibinet reconcilietur.* Vide infra lib. 6. cap. 87. & lib. 7. 382. Vide etiam Hincmarum epist. 37. cap. 8.

Ibid. c. 11. **SECVLARIA NEGOTIA**] Ita omnino scriptum est in veteribus libris. Et tamen legendum est *secularia iudicia*, ut patet ex canone nono synodi Chalcedonenfis, ex quo caput istud sumptum est. Eadem medicina adhibenda est capiti tertio libri septimi.

Pag. 810. c. 24. **MISERICORDIAM**] id est, eleemosynam. Sanctus Fulgentius Episcopus Ruspenfis in libro de Trinitate pag. 163. in editione Sirmondi: *Nam qui sibi peccata impune videntur committere dum furta esse aliquas eleemosynas in pauperes faciunt, multum falluntur. Nesciunt enim quòd opus misericordiæ primum sit seipsum Deo offerre & se in alio misericordiam facere. Ergo faciende sunt eleemosyna: sed ante sunt vitia relinquenda.* D. Petrus Chryzologus sermone 54. *Audeo dicere, qui de fraude Deo offerit, cumulat crimina, non emundat: quia Deus in tali munere exuvias suorum pauperum, non misericordias, intuetur.*

Hincmarus apud Flodoardum lib. 3. cap. 26. in epistola ad Theodulfum Comitem: *Contra omnes leges ecclesiasticum ministerium homo laicus usurpasse, & eleemosynam, id est, misericordiam pauperum, ac per hoc Deum, qui misericordiam miserorum est, sicut Iudas proditor, vendidisti.* Concilium Valenti I. cap. 9. *pro ipsorum decem dierum misericordia.*

CLERICVM PERMANERE OPORTET.] Ibid. c. 18. Vide Notas ad epistolam 29. Lupi Ferrariensis.

COMPETENTEM MON. PROVID.] Pag. 811. c. 29. Hanc constitutionem Ioachimus Vadianus tribuit Karolo M. lib. 1. de collegiis monasteriisque Germaniæ veteribus pag. 23. *Karolo Magno placuit ut Episcopi veteri more competentem monasteriorum curam gererent, contra autem monachi horum dicto audientes essent.* Repetitur autem hoc caput infra lib. 7. cap. 18.

QVALES AD ACCVSATIONEM.] Hinc. Pag. 811.